

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

HALDUN GÜLALP

**GELİŞME STRATEJİLERİ
VE
GELİŞME İDEOLOJİLERİ**

2. BASIM

**GELİŞME STRATEJİLERİ
VE
GELİŞME İDEOLOJİLERİ**

HALDUN GÜLALP

GELİŞME STRATEJİLERİ VE GELİŞME İDEOLOJİLERİ

HALDUN GÜLALP

YURT YAYINLARI

YURT YAYINLARI: 5
TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ: 5

(İKİNCİ BASIM)

ISBN 975 - 401- 001- 3

YURT YAYINEVİ
Esat Cad. 85/5, ANKARA
Tel: 117 36 50

Ankara, Aralık, 1987

Baskı:
MAYA Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti.
Esat Cad. 44, ANKARA
Tel: 118 01 53

87. 06. Y. 0058. 5

Kapak Resmi:
José Clemente Orozco
1938-9
Cabañas Hastanesi Kubbe Resminden Detay
"Alevler İçindeki Adam"

Sevgi'ye

İÇİNDEKİLER

Giriş	9
Az gelişmişlik ve Gelişme Stratejileri	15
Bölüm 1	
Az gelişmişliğin Evrimi	
Giriş	17
Az gelişmişliğin Başlangıcı	18
Birinci Dünya Savaşının Etkileri	19
Büyük Bunalım ve Sınaleşme	23
İkinci Dünya Savaşının Etkileri	30
Bölüm 2	
Az gelişmişliğin Çağdaş Yapısı	
Giriş	34
Latin Amerika'da İç Pazara Dönük Gelişme	35
Türkiye'de Savaş Sonrası Yönelimler ve İç Pazarın Önem	
Kazanması	38
Türkiye'de İthal İkamesinin Aşamaları	44
Latin Amerika'da Bunalım ve 'Dışa Açılma'	47
Türkiye'de Bunalım ve Politika Arayışları	51
Bölüm 3	
Az gelişmişliğin Aşamaları ve Devlet - Ekonomi İlişkisi	
Giriş	58
Bunalımlar ve Stratejiler	59
Devlet ve Stratejiler	61
Siyasal Rejimler	64
Az gelişmişlik ve Gelişme İdeolojileri	71
Bölüm 4	
Türkiye Üzerine 'Kadro'cu Tezler	
Giriş	73
İlerici Bürokrasi	73
Tepeden Devrim	80
Merkez - Çevre	86
'İnkılap ve Kadro'	89
Çağdaş Kadro'culuk	95

Bölüm 5

Latin Amerika Üzerine Bağımlılık Tezleri

Giriş	99
Yapısalcılık ve Dünya Sistemi	100
Bunalım ve Gelişmeci Tepki	104
Bağımlılık Kavramı	110
SONUÇ: Azgelişmişlik Tezleri ve Kapitalizm	112

Ek

I. Tablolar	117
II. Açıklamalar	133

Kaynaklar	137
------------------	------------

GİRİŞ

25 Ocak 1980 tarihli önlemler dizisi ile başlayan sürecin, Türkiye'nin öteden beri izlediği ithal ikameci gelişme stratejisinin değiştirilmesi anlamına geldiği, üzerinde görüş birliği olan bir olgudur. Ancak '25 Ocak modeli' diye adlandırılabilir¹ olan bu yeni stratejinin yararlılığı ve gerekliliği üzerinde bir görüş birliğinin var olduğu söylenemez. Nitekim, Türkiye'nin gelişme stratejisinin değişmesi konusundaki tartışmalar 25 Ocak tarihinden önce başlatılarak günümüzde de yaygın bir biçimde sürdürülmektedir.

Bu konudaki akademik tartışmalarda beliren görüşleri kabaca sınıflandırmak gerekirse, bir yanda 25 Ocak modelini savunanlar diğer yanda da eleştirenler yer almakta, savunanlar ise kendi içinde iki gruba ayrılmaktadırlar. Bu görüşleri kısaca tanımlamadan önce hemen belirtilmesi gereken bir nokta, tartışmaya taraf olan görüşlerin ortak bir özelliği olarak beliren, eleştirme ya da savunma kaygısının *anlama* kaygısını geri planda bırakmış olduğu görünümüdür. Bunun en önemli sakıncalarından birisi de ekonomi politikalarını değerlendirirken amaçlarla araçlar arasındaki ayrımın net bir biçimde yapılamaması olmuştur. Bunun sonucunda da ya ikisi birbirine karıştırılmış ya da birincisi veriymiş gibi alınıp tartışma sürdürülmüştür. Oysa birincisi anlaşılıp belirlenmeden ikincisinin tartışılmasına olanak yoktur. Nitekim, aşağıda değinilip çalışma boyunca da tartışılacağı gibi, bu noktanın gözden kaçması, Türkiye'nin gelişme tarihinin yorumlanmasında bir takım sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Sözü edilen ayrımın yapılmayışının sonuçları, en belirgin biçimiyle, 25 Ocak modelini savunan iki gruptan birini oluşturan, liberal görüşlerde gözlenmektedir. Bu görüşlere göre, ekonomi politikaları 'doğru' ya da 'yanlış' olarak nitelenmektedirler; Türkiye'deki bunalımın nedeni 'yanlış' politikaların izlenmiş olmasıdır; dolayısıyla çözüm de "doğru politikaların izlenmesine bağlıdır."² Dikkat edileceği gibi, bu tür bir yaklaşım içinde yukarıda değinilen ayrım yapılamayacağı için hangi politikanın neden izlenmiş ya da izlenmekte olduğunu açıklamaya olanak yoktur; dolayısıyla 'tarih' de konu dışı kalmakta, adeta yok sayılmaktadır.³

Buna karşılık 25 Ocak modelini savunan ikinci grup görüşler ile eleştiren görüşler konuyu tarihsel planda ele alma eğiliminde oldukları halde, yine değerlendirmelerini (üstü kapalı bir biçimde de olsa) soyut kıstaslara göre yaptıkları için, yukarıda değinilen sorunu aşmaları güçleşmektedir. Bu çerçevede, iki zıt

¹ 24 Ocak tarihi ile de anılan bu önlemlerin burada bu şekilde adlandırılmasının nedeni, söz konusu önlemlerin resmî yayın tarihi ile anılmasının daha doğru olacağı düşüncesidir. Bkz. *T.C. Resmî Gazete*, mükerrer sayı : 16880, 25 Ocak 1980.

² Bunun tipik bir örneği için bkz. Olgun (1980).

³ Bkz. Gülaip (191a).

çözümü savunan bu görüşlerin,⁴ Türkiye'nin tarihini yorumlamada ortak yanlışlar taşıdıkları dikkati çekmektedir. Bu ortak yanlışlar esas olarak iki noktada etrafında toplanmaktadır: Devlet müdahaleciliğinin ve giderek devletin algılanış biçimi ile Türkiye'nin uluslararası iş bölümündeki konumunun değerlendiriliş biçimi. Birincisi, devlet müdahaleciliği (ve dolayısıyla devlet) her iki görüş tarafından da adeta sistem dışı görülmektedir: 25 Ocak modelini savunanlar devlet müdahaleciliğini kapitalizm - öncesi bir kalıntı ve dolayısıyla kapitalizmin gelişmesine bir ayak - bağı olarak niteleyip 'ilericilik' açısından benimsemezken, eleştirenler bunu bağımsız gelişmenin ve dolayısıyla 'ilericiliğin' bir aracı olarak görmektedirler. İkinci nokta da bununla ilintili olarak belirmektedir. İthal ikameciliğini eleştirenler bunun dışa bağımlılık yarattığını öne sürerek ihracata dönük strateji yoluyla ekonominin kendi kaynaklarını kendisinin yaratacağını savunmakta; karşı görüşler ise, tam tersine, ihracata dönük stratejiyi dünya sisteminin gereklerine uyma olarak nitelemekte ve ithal ikameciliğini uluslararası işbölümünün empoze ettiği yapının dışına çıkmanın yolu olarak görmektedirler.

Açıkça, Türkiye tarihinde devlet müdahaleciliğinin arttığı, azaldığı ve yön değiştirdiği dönemler olmuştur. Kaldı ki, devlet müdahaleciliğini kapitalizmin dışında görmeye olanak yoktur. Aksi takdirde Türkiye tarihinde müdahalecilik ile birlikte sistemin de (birden çok kez) değişmiş olduğunu söylemek gerekecektir. Gerçekte, devlet müdahaleciliğini eleştirenlerin Türkiye tarihini lineer bir gelişim içinde görüp 25 Ocak modelini kapitalizme geçişi sağlayacağı için 'ilerici' olarak savundukları dikkate alınır, sonuçta, yukarıda değinilen liberal görüşlerle buluştukları anlaşılacaktır. Çünkü bunlara göre de sözkonusu politikalar kapitalizmin mantığı açısından 'doğru' politikalarlardır. Öte yandan üretken sermayenin uluslararasılaşmış olduğu günümüzde, gerek ithal ikameci gerekse ihracata dönük stratejiyi ekonomik bağımsızlık sağlayıcı (ya da ideolojik ifadesi ile anti - emperyalist) olarak nitelemeye olanak yoktur. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde izlediği ithal ikameci stratejinin 'dışa bağımlılık' yarattığı ne ölçüde doğruysa, günümüzde ihracata dönük stratejinin uluslararası işbölümünün gereklerine uymak anlamına geldiği de aynı ölçüde doğrudur.

Ancak, 25 Ocak modelini eleştirenlerin hareket noktası savaş-sonrası dönemdeki ithal ikameci modelden çok, 1930'lardaki Devletçilik dönemi modelidir. Nitekim konunun özellikle bu noktada düğümlendiği söylenebilir. Çünkü Türkiye tarihinde 1930'lar dönemi, devlet müdahaleciliğinin ilericilik ve ithal ikamesinin de anti emperyalizm görünümünü aldığı bir dönemdir. Üstelik bu dönemin bu biçimde değerlendirilişinin, Türkiye üzerine düşünce tarihinde, oldukça eski ve yaygın bir geleneği vardır. 1930'lardaki Kadro hareketinden esinlenerek Kadro'culuk diye adlandırılacak olan bu düşünce akımının günümüzde de varlığını sürdürdüğü görülmektedir.

Elinizdeki çalışmanın amacı 25 Ocak kararlarını ya da ona ilişkin tartışmaları değerlendirmek değil, fakat onların hatırlattığı ve düşündürdüğü daha temel nitelikteki bazı konular üzerinde görüşler geliştirmektir. Bunlardan birincisi, Türki-

⁴ Bu görüşlerin çeşitli örnekleri için *Cumhuriyet* gazetesinde Nisan - Mayıs 1980'de yayımlanmış olan "Ekonomide Başka Çıkış Yolu Var mı?" başlıklı diziye bakılabilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

ye'nin gelişme tarihinin yeniden yorumlanmasına ilişkindir. İkincisi ise, buradan hareketle, aşağıda Kadro'culuk diye nitelendirilecek olan yaygın görüşlerin eleştirisine ilişkindir. Çalışma boyunca bunlar üzerinde görüşler geliştirilmesi denirken, teorik planda sorun olarak belirlediği gözlenen ve günümüzdeki strateji tartışmalarında da kendini yinelediği yukarıda belirtilmiş olan iki temel nokta üzerinde yoğunlaşılacaktır: Birincisi, Türkiye'nin tarihi boyunca uluslararası işbölümünde aldığı yerin ve buna bağlı olarak kendi içinde geçirdiği sermaye birikim süreçlerinin (modellerinin) değişimi; ikincisi, ekonomi politikalarının (ve dolayısıyla devletin) bu bağlantılı iki olgu karşısındaki konumu.

Gerçekte, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu dönüm noktasının toplumsal bilimcilere çok şeyler öğretebilecek ve bunun yanı sıra Türkiye tarihinin geçmişteki yorumlanış tarzının yeniden gözden geçirilmesini gerektirecek, ya da olanaklı kılacak, nitelikte olduğu söylenebilir. Üstelik Türkiye'nin önünde bir örnek de vardır: Latin Amerika ülkeleri. Türkiye'nin L. Amerika örneğini bir zaman aralığı ile izlediği görüşünün ve bu iki örneğin karşılaştırılması konusunun son zamanlarda artan bir ilgi toplamakta olduğu görülmektedir. Ayrıca bu özellikle güncel bir konudur.⁵ Türkiye gerçekten bu örnek ile belirli paralellikler gösteriyor ve ayrıca orada daha önce yaşanmış olayları günümüzde henüz yaşıyorsa, Türkiye tarihine ilişkin geçmişte yapılmış olan yorumların yeniden gözden geçirilmesi için daha önce ele geçmemiş olan bir olanağa sahip olunduğu söylenebilir. Bu çerçevede, elinizdeki çalışma Türkiye'nin gelişme tarihini yeni bir kavramsal çerçeve içinde yorumlamaya çalışırken, L. Amerika örneğinden, karşılaştırmalı bir çözümlemeyi denemek yoluyla, büyük ölçüde yararlanmaktadır.⁶ Bu, hem L. Amerika tarihinin doğrudan öğrettiklerinden hem de L. Amerika'ya ilişkin çözümlemelerden yararlanma biçiminde, iki düzeyde birden yer almaktadır.

Açıktır ki, Türkiye'nin sözkonusu örneği aynen izlediğini öne sürmek, sağlıklı ve savunulması kolay bir önerme değildir. Dolayısıyla aşağıdaki çözümlemelerde iki örnek arasındaki paralelliklere olduğu gibi farklara da, yeri geldikince, değinilecektir. Nitekim, eğer 'evrensel' bir takım sonuçlara gidilecekse, bunun ancak çeşitli örnekler arasındaki benzerlik ve farklılıkların belirlenmesi yoluyla gerçekleştirilebileceği açıktır. Ne var ki Türkiye'nin 'evrensel bir model' içinde yer alıyor olabileceğinin günümüze kadar değişik ölçülerde gözardı edilmiş olmasının (yine örneğin Devletçilik dönemi gibi) birçok tipik olgunun 'kendimize özgü' imiş gibi değerlendirilmesine yol açmış olduğu görülebilmektedir.

⁵ Örneğin, Dünya Bankası danışmanı Prof. Balassa 1979 yılında Türkiye'de verdiği bir seminerde, Türkiye'nin içinde bulunduğu bunalımın Brezilya'nın 1960'ların ortasındaki durumunu andırdığını ve bunalımın yine oradakine benzer uygulamalarla aşılabileceğini belirtmektedir. Bkz. Balassa (1979).

⁶ L. Amerika örneğinden söz ederken, kıtadaki tüm ülkeleri kapsayan belli bir modelin varlığı kastediliyor değildir. Ancak, aralarındaki özgül farklara rağmen, büyük ülkelerin (öncelikle Brezilya, Arjantin, Şili, Meksika ve bir ölçüde Venezuela) bir genellemeye gidecek ölçüde ortak deneyimlere sahip olduğu söylenebilir ve literatürde de sözkonusu deyim bu anlamda kullanılmaktadır. Bu konuda bkz., örneğin, Cardoso and Faletto (1979). Aşağıda en çok Brezilya örneğine atıf yapılacaktır. Ekonomik ve siyasal gelişme sorunları açısından önemli bir ülke olan Brezilya, literatürde de çoğu genellemeye temel oluşturmuştur.

L. Amerika üzerine yazanlar, gelişme tarihini, herbiri kendine özgü bir sermaye birikim süreci ile tanımlanan, üç döneme ayırmaktadırlar: (a) Öncelikle ticaret ve tarım sermayesi birikimine dayalı, ihracat ekonomisi dönemi; (b) öncelikle iç pazara dönük sanayi sermayesi birikimine dayalı, ithal ikameci dönem; (c) iç pazarın değişen biçimlerde uluslararası rekabete açıldığı ve genellikle ihracata dönük sanayi sermayesi birikiminin öncelik aldığı, ithal ikamesi sonrası dönem. Aşağıda Türkiye'nin gelişme tarihinin de, bazı farklarla, bu dönemlemeye uyduğu öne sürülmeye çalışılacaktır.

Bu karşılaştırmalı çözümleme içinde ele alınacak olan sorun alanları, çözümleme çerçevesini belirleyen değişkenleri de tanımlamaktadır. Bu çerçevede, Türkiye'nin gelişme tarihini yorumlamak için şu tür bir yaklaşım önerilmektedir: Dönemlere göre, içindeki sınıf yapısı ile, buna uyumlu olarak, dünya sisteminin gerektirdiği uluslararası işbölümüne katılım biçimi, o döneme egemen olan sermaye birikim sürecini belirlemekte, devletin oluşturup uygulamaya koyduğu gelişme stratejileri ise, sermaye birikim sürecinin gereklerine göre belirlenmektedir. Yukarıda, ekonomi politikalarının değerlendirilmesinde amaçlar ve araçlar arasındaki ayırımın öneminin vurgulandığı dikkate alınırsa, bu tür bir yaklaşımın, ekonomi politikalarının amaçlar açısından nasıl belirlendiğini konu edineceği açıktır. Diğer bir deyişle, aşağıdaki çözümlemelerde, ekonomi politikalarının (ve buradan hareketle devletin) sermaye birikiminin gerekleri karşısındaki bağımsızlık derecesi saptanmaya çalışılacaktır. Devletin bağımsızlık derecesi konu edildiğinde, buna gösterge oluşturabilecek iki sorun alanı daha belirlenmektedir. Bunlardan birincisi siyasal rejimlerin, ikincisi ise (aşağıda daha sınırlı ölçüde değinilecek olan ve nitekim dolaysız belirlenmeye daha az yatkın olduğu söylenebilecek olan) resmi ideolojilerin evrimi konularıdır. Aşağıda, yeri geldikçe, bu konularda da bir takım gözlemlerde bulunmaya çalışılacaktır. Bu gözlemler, örneğin, oldukça önemli güncel bir konu olan, 25 Ocak modelinin öngördüğü ekonomik yapı ile 12 Eylül'den itibaren oluşturulması öngörülen siyasal yapı arasında bir ilişki olup olmadığı konusuna da ışık tutabilecektir.

Çalışmanın, bu çözümlemelerin yer aldığı 'Azgelişmişlik ve Gelişme Stratejileri' başlıklı birinci kesimi üç bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde, yukarıda özetlenen yaklaşım çerçevesinde, Türkiye ile L. Amerika'nın gelişme tarihleri karşılaştırmalı olarak anlatıldıktan sonra, üçüncü bölümde, devlet - ekonomi ilişkileri konusunda bir takım genellemelere gidilmektedir. 'Azgelişmişlik ve Gelişme İdeolojileri' başlıklı ikinci kesimde yer alan tartışmaların temel eksenini ise, yukarıda belirtildiği gibi, uluslararası işbölümüne katılım biçimi ile devletin konunun nasıl çözümlendikleri konuları oluşturmaktadır. Birinci kesimde bu konulara ilişkin bir takım sonuçlar türetilmiş olduğu ölçüde, ikinci kesimde, özellikle bu iki konuda yanlışlar taşıdığı öne sürülen görüşlerin eleştirisine olanak sağlanmış olacaktır.

Gerçekte bu iki konu, eleştirilecek olan yaklaşımlarda, iki temel savdan hareketle, iç içe geçmektedir. Bu savlardan birincisi, azgelişmiş ülkeler için gelişmenin ancak kapitalist dünya sisteminden bağımsız olarak gerçekleşebileceği görüşü; ikincisi ise, azgelişmiş ülkelerde bunu gerçekleştirmeyi amaçlayacak (ya da sağlayabilecek) bir toplumsal sınıf olmadığı için, bu görevi ancak devletin üstlenebileceği görüşüdür. Bu yolla, 'milliyetçilik' ile 'devletçilik', 'gelişmecilik'

çerçevesinde bulunmaktadır. Bu anlamda, 'gelişme' sorunsalından kaynaklanan bu 'milliyetçi - devletçi' yaklaşım tarzı, devlete sınıflardan bağımsız bir konum yüklemektedir.

Günümüzdeki strateji tartışmalarında da, 'voluntarist' bir bakışla 'milliyetçi - devletçi' gelişme çizgisinin savunulmasının, 1930'lardaki devletçilik döneminin belli bir yorumundan kaynaklandığına yukarıda değinilmişti. Çalışmanın ikinci kesimi bu yorumun teorik ve ideolojik kökenlerini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede, dördüncü bölümünde ilk olarak Türkiye üzerine literatürdeki belli başlı görüşlerin değerlendirilmesi, özellikle Devletçilik döneminin yorumlanması üzerinde durarak, yapılmaktadır. Bu tür bir genel değerlendirme, devlet ve azgelişmişlik konusundaki temel tezlerin ayrıştırılmasına yaramakta ve buna dayanarak da devlet konusundaki 'tepeden devrim' ve azgelişmişlik konusundaki 'merkez-çevre' tezleri tartışılmaktadır. Sonuç olarak bu ikisinin bağlantılı olduğu ve Türkiye'nin entellektüel birikiminde önemli bir yeri olan Kadro'cu yorumlarda bulunduğu gösterilmeye çalışılmaktadır.

L. Amerika deneyimi bu konuda da oldukça öğreticidir. Günümüzde azgelişmişlik literatüründe yaygın kabul gören L. Amerikan kökenli 'bağımlılık' tezlerinin, özünde, Kadro'cu tezlerden farklı olmadığı söylenebilir. Aynı şekilde, bağımlılık tezlerinin de tarihsel ve entellektüel kökenlerinin araştırılması ve Kadro'cu tezlerle yakınlığının gösterilmesi, her iki akımın da ortak teorik- ideolojik temellerinin saptanmasına yarayacaktır. Çalışmanın son bölümü, bunu yapmayı amaçlamaktadır.

Bu noktada, çalışmanın yöntemine ilişkin bir konuya değinmek gerekir. Türkiye'nin gelişme tarihi anlatılmaya çalışılırken, literatürdeki mevcut bilgi birikiminden yararlanılmaktadır. Diğer bir deyişle, çalışmanın birinci kesimi özgün bir iktisat tarihi araştırması değildir; sahip olunan bilgiler, yukarıda değinilen sorunlar ve değerlendirmeler ışığında, yeniden gözden geçirilmektedir. Bunun yanı sıra, anlatılanlar, Türkiye iktisat tarihi üzerine yapılmış olan kimi ampirik çalışmaların bulgularından yararlandığı gibi, çalışmanın sonundaki *Ek* 'te sunulan sayısal verilerle de desteklenmeye çalışılmaktadır.⁷

Literatürdeki mevcut bilgi birikiminden yararlanarak yeni bir yoruma gitmekteki amaç, yukarıda özetlenen yaklaşımın Türkiye gelişme tarihini açıklamada kavramsal açıdan daha *tutarlı* bir çerçeve oluşturduğunu savunmaya çalışmaktır. Nitekim ikinci kesimde yer alan eleştirilerde, olgusal açıdan yeni bilgi ve bulgulara başvurarak değil, eleştiriye konu olan yaklaşımların kavramsal yetersizlik ve tutarsızlıkları gösterilmeye çalışılarak tartışma sürdürülmektedir. Dolayısıyla bu eleştiriler birinci kesimdeki çözümlemelerle bağlantılı olarak değerlendirildiğinde, sözkonusu çözümlemelerin dolaylı bir kanıtını da oluşturmaktadır. Ancak, eleştiriler sırasında ortaya çıkartılan kavramsal sorunlar, bundan da öteye giderek, sözkonusu sorunların hangi teorik - ideolojik temellere sahip olduğunun saptanmasına olanak vermektedir. Bu anlamda, bir takım evrensel sonuç-

⁷ Ekte sayısal veriler yanısıra yer alan 'açıklamalar', esas olarak, tablolarda yıllara göre değerleri verilmiş olan çeşitli ekonomik göstergelerin ana metinde belirlenen 'dönem'lere göre yıllık ortalamalarını karşılaştırmak yoluyla sözkonusu dönemlerin değerlendirilmesini yapmayı amaçlamaktadır. Ana metinde yeri geldiğince bunlara atıf yapılacaktır.

lara gidilebildiği ölçüde, çalışmanın özgün denebilecek savlarının daha büyük ölçüde ikinci kesimde yer aldığı söylenebilir.

Son ve özel bir not olarak, bu çalışmada yazardan sonra en büyük yükü Sayın Korkut Boratav'ın çektiğini belirtmek gerekir. Çalışmanın başından sonuna kadar her aşamasında, yol göstericiliği, destek oluşu ve titiz eleştirileri ile Sayın Boratav'ın katkıları, her türlü teşekkürün üzerinde bir değer taşımaktadır.

AZGELİŞMİŞLİK VE GELİŞME STRATEJİLERİ

BÖLÜM BİR

AZGELİŞMİŞLİĞİN EVRİMİ

Giriş

Avrupa'da 19'ncü yüzyılın başlarında yer alan sanayi devrimi, çağdaş azgelişmişliğin tarihinin de başlangıcı olarak kabul edilebilir. Kapitalist üretim tarzının gelişiminde manufaktürden fabrika üretimine geçişi belirleyen sanayi devrimi, kapitalizmin uluslararası bir sistem olarak aldığı yeni biçimi de belirlemiştir. Sistemin pazarlarını dünya ölçeğinde genişletme zorunluluğu, uluslar arasında düzenli bir işbölümünün oluşmasına yol açmıştır.¹ Sanayi devrimini gerçekleştirmiş ülkelerle gerçekleştirmemiş (ya da gerçekleştirmeleri engellenmiş) ülkeler arasında yer alan bu işbölümünde birinci grup ülkeler sanai ürünlerin üretici ve ihracatçısı, ikinci grup ülkeler ise sanai ürünlerin pazarı ve ilksel ürünlerin (ucuz hammadde ve yiyecek maddeleri) sunucusu konumuna girmişlerdir. Azgelişmişlik işte bu işbölümüne dayanarak tanımlanır; çünkü 'ürünler' düzeyinde tanımlanan işbölümü, 'toplumsal yapılar' düzeyinde de bir farklılaşma anlamına gelir. Birinci grup ülkelerde, sanayi sermayesinin egemenliği üretken sermayenin genişleyen ölçekte birikimini ve yeniden üretimini belirlerken, ikinci grup ülkelerde egemenlik toprağa bağlı çıkarlarla sermayenin bu ülkelerdeki tek (ya da başat) biçimi olan ticaret sermayesinin elindedir.

Bu özelliklere sahip uluslararası işbölümü, kendini yeniden üreten bir yapı olarak, sistemin 20'nci yüzyılın başlarında uğradığı bir aksamaya kadar varlığını sürdürmüştür. Birinci Dünya Savaşından başlayarak 1929 Büyük Bunalımı ile noktalanmış bu süreç, İkinci Dünya Savaşından çıktığında, kapitalizmin uluslararası planda yeniden örgütlenmesi ile sonuçlanmıştır. Bu yeni düzenin en belirgin özelliği, üretken sermayenin uluslararasılaşmasıdır. Yukarıda tanımlandığı biçimi ile sanayiden yoksun ülkelerin 1930'lardan başlayarak belli bir sınaileşme sürecine girmeleri, bu ülkelerle gelişmiş kapitalist ülkeler arasında yeni bir işbölümünün gelişmesine ve buna uygun olarak da ulusların içinde yeni sınıf yapılarının ve ulusların arasında yeni sınıf ittifaklarının oluşmasına yol açmıştır. Kapitalizmin uluslararası bir sistem olarak gelişimi, sözkonusu işbölümünün tarih boyunca girdiği biçimler ve geçirdiği aşamalarla doğrudan ilintilidir. Bu işbölümünde yer alan ülkelerin içsel yapıları, uluslararası sistemin hem belirleyicisi hem de belirleneni olduklarına göre, içinden geçilen aşamalar, her iki grup ülkenin içsel yapısının evrimi ve gelişimi sürecinde geçirdiği aşamalarla bağlantılı olarak izlenebilir. Konumuz açısından önemli olan, tartışılan bağlamda, azgelişmiş ülkelerin iç yapılarında yer alan gelişim ve dönüşümlerdir.

¹ Gülalp (1979), ss 43 vd.

Latin Amerika'nın az gelişmişlik tarihinin 1850 dolaylarında, kıta ülkelerinin siyasal bağımsızlıklarını elde etmelerinden sonra başladığı söylenebilir. L. Amerika tarihinde 1929 Büyük Bunalımına kadar süren bu ilk dönem, dünya sistemine katılım biçimi açısından 'ihracat ekonomisi' diye adlandırılmakta ve buna uygun olarak izlenen politika da 'serbest ticaret' olarak belirlenmektedir.² Değişik ülkelerin dünya sistemine katılmalarını sağlayan ihracat ürünleri, ülkelerin doğal kaynakları çerçevesinde belirlenmiştir. Böylece, örneğin Brezilya öncelikle kahve üretim ve ihracatında uzmanlaşırken, Şili buğday ve bakırda, Peru şekerde uzmanlaşmıştır.³ Bu anlamda uzmanlaşma, salt dünya ticareti düzeyinde beliren bir işbölümü anlamına gelmemekte, ülke içinde de kaynakların öncelikle uzmanlaşılacak ürünün üretim ve ihracatına yönlendirilmesini içermektedir. Bunun doğal sonucu ise, sınai gelişme yolunun kapanmasıdır. Çıkarları metropol sanayi burjuvazisinin çıkarları ile uyum içinde olan büyük toprak sahipleri ve onlara bağımlı ticaret kesimi, servetlerini sanayiye yöneltmedikleri gibi, bağımsız bir sanayi burjuvazisinin de gelişmesini engellemişlerdir.⁴ Bu dönemde 'sanayi'de egemen biçim el sanatlarıdır; resmi politika olarak da kapsamlı bir sınaileşme politikası yoktur. Dünya sistemi ile bu tür bir bütünleşme yapısı içinde, resmi politikanın neden 'serbest ticaret'ten yana olduğu açıktır. Yerli egemen sınıfların üretimi ihracata yönelik ve sınai ürünlerin elde edilmesi de ithalata bağlı olduğu için, dış rekabetten korunmayı gerektirecek nitelikte bir iç pazar yoktur; dolayısıyla korumacı bir politikaya gerek yoktur.⁵

Türkiye için de çağdaş az gelişmişlik tarihinin 19'ncü yüzyılın ortalarında başladığı söylenebilir. Daha kesin bir belirleme ile, 1838 yılında başlayan 'serbest ticaret' yoluyla dünya sistemine katılma süreci, yine L. Amerika'ya paralel olarak, 1929 yılına kadar sürmüştür.⁶ Avrupa'daki sanayi devriminin bir ürünü olan 1838 Ticaret Antlaşması, Osmanlı toplumunu Avrupa'nın gelişmiş ülke-lerinin açık pazarı haline getirirken iç yapı üzerinde de iki tür etki yaratmıştır. Bir yandan Avrupa'daki sanayinin rekabetine dayanamayan yerli sanayi çökerken, öte yandan da dünya pazarı ile bütünleşmeyi sağlayan asalak bir aracı sınıf türemiştir.⁷ Bu dönemde yer alan Tanzimat reformları diye anılan kurumsal düzenlemeler de bu çerçevede anlaşılmalıdır. "1838 antlaşması gibi, Tanzimat reformları da İngiltere tarafından empoze edilmiştir"⁸. Söz konusu reformlar,

² Baklanoff (1971), ss. 190 - 91; Cardoso and Faletto (1979), ss. 54 vd.; Diaz - Alejandro (1970), s. 107; Frank (1967), s.196; Hirschman (1968), s. 3.

³ Cardoso and Faletto (1979), s. 59; Furdato (1965), s. 81; Munck (1980), s. 42.

⁴ Hein and Stenzel (1979), s. 94. L. Amerika bağlamında içinde ticaret sermayesini de barındıran, ihracata dönük büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu toplumsal sınıf 'oligarşi' diye adlandırılmaktadır.

⁵ Diaz - Alejandro (1970), ss. 212 - 17, Cardoso and Faletto (1979), ss. 60 - 61.

⁶ Bkz. Alpar (1974), s. 157: "Osmanlı Devletinin son yüz yılında '1838 Ticaret Sözleşmeleri' ile başlatılan ve Cumhuriyet kurulduktan sonra da 1929'a kadar devam eden serbest dış ticaret denemesi..."

⁷ Alpar (1974), ss. 57 - 59; Avcioğlu (1969), ss. 69 vd.; Fişek (1969), ss. 28 - 31; Odalar Birliği (1966), s. 23; Tayanç (1973), ss. 22 - 25.

⁸ Avcioğlu (1969), s. 79.

Osmanlı toplumunun girmekte olduğu işbölümünün gerektirdiği yönetsel, siyasi, mali ve kültürel düzenlemeleri içermektedirler.⁹ Bu tür bir yapı içinde dünya sistemi ile bütünleşme, beraberinde dış borçlanmayı da getirmektedir. L. Amerika ülkelerinin bu dönemde, 'ihracata dönük' büyümelerini sürekli bir dış borçlanma ile gerçekleştirdikleri gözlenmektedir¹⁰. Osmanlı Devleti'nin de ilk dış borçlanmaya 1840 yılında gitmiş olması¹¹, 1838 yılının bir dönüm noktası olma özelliğinin diğer bir boyutunu oluşturmaktadır. Böylece başlayan borçlanma süreci, giderek 1881'de Düyun-u Umumiye sisteminin kurulmasına kadar varmıştır.

Az gelişmişliğin oluşumunu belirleyen bu ilk dönemin sonucunda Osmanlı toplumsal yapı ve bu yapının uluslararası işbölümündeki konumu tipik bir görünüm içindedir. Pamuk, tütün, yün ve bazı yiyecek maddeleri ihracatın esasını oluşturmakta, sınai ürünler ise ithal edilmektedir. İhraç konusu ürünler, pazara doğrudan ulaşabilen büyük toprak sahiplerince ya da küçük köylülerce üretilip ticaret sermayesi tarafından pazarlanmaktadır. Bu çerçevede, gayri - müslim unsurlardan oluşan ithalat - ihracat kesimi, yerli bir sanayi burjuvazisinin gelişimini engellemektedir. Ayrıca, dış rekabetin de bu tür bir gelişimi olanaksız kılmış olması, metropol sermayesinin çıkarları ile onun yerli temsilcisi (acenta)¹² konumunda olan ticaret sermayesinin çıkarlarının birliğini gösterir. Özetlenen bu toplumsal yapı içerisinde, sınıileşme yolunda resmi bir politikanın varlığından da söz edilemez. Yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde var olan sanayi, öncelikle dokuma - giyim ile uğraşan birkaç devlet işletmesi dışında, küçük ve ilkel yöntemlerle çalışan sınırlı sayıdaki kuruluşlarda gıda vb. ürünlerin işlenmesinden ibarettir¹³.

Birinci Dünya Savaşının Etkileri

Birinci Dünya Savaşı, yukarıda değinildiği gibi Büyük Bunalım ile kesinleşecek olan uluslararası işbölümünün yapısındaki dönüşümün ilk tohumlarını atmıştır. Dünya işbölümünün somuttaki biçimini oluşturan uluslararası meta dolaşım sürecinin savaş nedeniyle aksamasının, işbölümünde yer alan toplumları da etkileyeceği açıktır. Konumuz açısından savaşın az gelişmiş ülkeler üzerindeki etkileri dikkate alındığında, bu etkinin savaştan uzakta bulunan ülkelerle savaşın

⁹ Bkz. a.g.e., ss. 79 - 82. Ayrıca bkz. Derin (1940), s. 75: "Şalvar ve kaftanın terk edilip, pantolon ve setrenin iktibasını mecburi kılan Tanzimat hareketinin zaman itibarıyla Garpteki Sınai İnkılabın hemen de ardından gelmesi, bu yıkılışı teşdit etmiş oldu. Bu yeni kıyafetlerin lüzum gösterdiği kumaşlar Osmanlı tezgâhlarında imâl edilmediği cihetle, elbise reformu, Avrupa kumaşlarının ithalini bir kat daha teşvil etmiş oldu."

¹⁰ Cardoso and Faletto (1979), s. 55.

¹¹ Doğan (1980), ss. 69 - 70. Doğan, yeni bulunan bir belge ile, Osmanlıların ilk dış borcu 1854 yılında aldığı yolundaki yaygın görüşün geçersizleştiğini belirtmektedir.

¹² Acenta kavramı için bkz. Kay (1975), ss. 96 - 124.

¹³ Bkz. Ökçün (1970). Ayrıca bkz. Avcioğlu (1969), s. 140, ss. 147 - 48; Odalar Birliği (1966), s. 26; Tayanç (1973), ss. 22 - 34. Osmanlı döneminin sonuna gelindiğinde ekonominin taşıdığı az gelişmiş yapının görünümü için bkz. Ek I, tablo 1.

içinde yer alan ülkeler arasında farklı sonuçlara yol açacağı belirtilmelidir. L. Amerika toplumları üzerinde savaşın birincil etkisi, yerli üretimde bir çeşitlenmeyi ve buna paralel olarak da toplumsal yapıda yeni bir sınıf farklılaşmasını başlatmak olmuştur. Birinci Dünya Savaşı döneminde L. Amerika toplumlarının geleneksel ihracatlarını sürdürmelerine karşılık geleneksel ithalatlarının akşamasi, yerli üretimde doyurulmaya hazır bir iç pazarın doğmasına yol açmıştır. Bu iç pazara yönelik sınai üretimin genişlemesi ile birlikte, kent küçük burjuvazisinin de bir sanayi burjuvazisi niteliğine dönüşmesi süreci yaşanmıştır¹⁴. Ancak bu gelişme, yerli sanayi burjuvazisinin toplumsal egemenliğe ortak olacak boyutta güçlenmesi anlamına gelmemiştir¹⁵.

Savaşın içinde yer alan Türkiye üzerinde bu dönemin etkileri ise, L. Amerika'dakinden farklı olmuştur. Türkiye'nin bu dönemdeki en önemli özgülüğü, siyasal yapıdaki değişimdir. Cumhuriyet, Dünya Savaşı sonunda işgal altına giren Anadolu topraklarının geri kazanılması amacıyla, bu savaşın bir uzantısı niteliğinde olan Kurtuluş Savaşı sonucunda kurulmuştur. Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarında yaşanan süreç ise, savaş öncesi yapının, gerek içteki ekonomik yapı gerekse dünya sistemi ile bütünleşme biçimi açısından, yeniden inşası niteliğinde olmuştur¹⁶. Bu yeniden inşa süreci iki farklı boyut içermektedir. Birincisi, savaş döneminde yer alan ekonomik yıkıntının giderilmesidir. İkincisi ise Kurtuluş Savaşının sınıfsal temelini oluşturan ekonomik çıkar ilişkilerinin gerektirdiği yeni yönelimin uzantısıdır. Burada önemli olan, savaş dönemi boyunca güçlenen müslüman kökenli ticaret burjuvazisinin dünya sistemi ile bütünleşme işlevini o döneme kadar yürütmüş olan azınlık kökenli ticaret burjuvazisinin yerini devralma amacıdır. Bu noktalar sırasıyla ele alınabilir.

Birinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'de, L. Amerika'da olduğu gibi belli bir sınai gelişme bir yana, tam tersine var olan sınai kuruluşların da çökmesi süreci yaşanmıştır¹⁷. Aynı şekilde tarımsal üretimde de önemli gerilemeler olmuştur. 1923 yılına gelindiğinde tarımsal üretim 1913 yılındaki düzeyin altındadır¹⁸. Dolayısıyla savaşın bitiminde kurulan yeni yönetimin ekonomik plandaki ilk görevi, bu yıkıntının giderilmesi olacaktır. Bunun alacağı biçim ise, toplumsal yapıdan kaynaklanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı döneminde en güçlenen kesim ticaret burjuvazisidir. Savaşın yarattığı kıtlık ortamı savaşın finansmanı için başvurulmuş enflasyonist politika ile birleşince, karaborsacılık ve spekülasyon çok ileri boyutlara vararak önemli bir ticaret sermayesi birikimine yol aç-

¹⁴ Cardoso and Faletto (1979), s. 91 ve 100; Munck (1980), s. 42. Ayrıca, bkz. Frank (1967), s. 198; bilindiği gibi, savaş ve bunalım dönemlerinde emperyalizmin zayıflamasının az gelişmiş ülkelerin gelişmesine yol açacağı görüşü, Frank'ın temel tezlerinden biridir ve Frank bu dönemi de o çerçevede değerlendirmektedir. Frank'ın bu tezindeki teorik tutarsızlık ileride ele alınacaktır. (Bu bağlamda ayrıca bkz. Gülalp, 1979, ss. 80 - 81). Burada belirtilmesi gereken nokta, aşağıda Türkiye örneğinde görüleceği gibi, Frank'ın bu tezinin genel - geçer bir formül olarak kabul edilmesinin olanaksız olduğudur.

¹⁵ Furtado (1965), s. XVIII, s. 84; Munck (1980), s. 42.

¹⁶ Keyder (1982), ss. 182 - 83. Ayrıca bkz. Boratav (1977), ss. 42 - 43.

¹⁷ 1913 ile 1915 yılları arasında, savaşın yarattığı kıtlık, vs. ortamında sanayideki daralmanın boyutları için bkz. Ökçün (1970), s. 18.

¹⁸ Keyder (1982), s. 183.

mıştır¹⁹. Birinci Dünya Savaşı döneminde güçlenen müslüman kökenli ticaret burjuvazisi, azınlık kökenli ticaret burjuvazisinin yerini devralmaya adaydır. Geleneksel yapının diğer egemen sınıfı olan eşraf da yitirilme tehdidi altındaki topraklarını korumak amacındadır. Büyük çoğunluğunu köylülüğün oluşturduğu 'halk' ise Kurtuluş Savaşına gönüllü olarak katılıyor değildir. Özetle, Kurtuluş Savaşı, ne amacı ne de sonucu açısından, Türkiye'nin uluslararası işbölümünde sahip olduğu yeri değiştirmeye yönelik olmamıştır²⁰.

Yeni devletin daha kurulma sürecinde iken topladığı İzmir İktisat Kongresi yukarıda değinilen yeniden inşa sürecinin nasıl olması gerektiğini saptamayı amaçlamaktadır²¹. Kongrenin dikkat çekici bir yönü, toplantı tarihidir. Lozan görüşmelerinin kesildiği zaman aralığında bu toplantının yapılarak alınan kararların açıklanması, yeni devletin niteliği konusunda Batı'ya fikir vermek gibi bir amacın varlığını düşündürmektedir²². Gerçekte, Lozan görüşmelerinin kurulmakta olan devletin uluslararası siyasal plandaki konumunu saptama işlevini gördüğü düşünülmürse, aynı sırada toplanan İzmir Kongresinin de ülke içindeki toplumsal - siyasal dengeleri saptama işlevini gördüğü söylenebilir. Bu çerçevede Kongre, doğal olarak, toprak sahiplerinin ve ticaret sermayesinin egemenliği altında geçmiş ve onların istekleri doğrultusunda kararlar almıştır²³.

Gerçekten de, "Kongre'de oluşan genel çizginin, az sayıda istisnalar dışında, 1931 yılına kadar Cumhuriyet'in iktisat politikasına hakim olacağı gözlenecektir"²⁴. Gözlemciler, Kongre'de oluşan ve 1930'lara kadar izlenen bu politikayı 'liberalizm' olarak tanımlamaktadırlar²⁵. Buradaki 'liberalizm' deyiminin, biri ülke içi ekonomik politikalara diğeri ise dış ticaret politikalarına ilişkin olarak, iki farklı boyut içerdiği düşünülebilir. Buna göre birincisi, 1930'lara kadar olan dönemde 1930'lardan sonra izlenen Devletçi politikadan farklı olarak, özel sektöre öncelik veren bir politikanın izlenmiş olması konusudur. Bu tür bir 'liberal' politikanın izlenmesinin, İzmir İktisat Kongresinde benimsenen 'Devletin göre-

¹⁹ Toprak (1979/1980), s. 232; "Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı toplumunun geniş bir kesiti savaş spekülasyonu sonucu yoksullaşmış, mülksüzleşmişti. Buna karşın, pazara dönük üretimde bulunan orta ve büyük toprak sahibi, taşra tüccarı, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığıyla tanınan ve İstanbul'un işasını üstlenen örgütlü esnaf ve 'harb zengini' diye adlandırılan, spekülâtil girişimleri sonucu kısa sürede servet birikimine giden savaş tüccarı 1914-1918 döneminde kazançlı çıkan kesitleri oluşturmuşlardı." Ayrıca bkz. Avcioğlu (1969), s. 180; Steinhaus (1973), ss. 153 - 54.

²⁰ Avcioğlu (1969), s. 188, ss. 199 - 200, s. 209; Boratav (1974), ss. 19 - 20; Hershlag (1968), s. 34; Keyder (1979), ss. 7 - 10.

²¹ Bkz. Ökçün (1968).

²² Hershlag (1968), ss. 15 - 17.

²³ Bkz. Avcioğlu (1969), ss. 226 - 233; Boratav (1974), ss. 27 - 31. Daha 1922 yılında kurulan Millî Türk Ticaret Birliği'nin kurucusu ve başkanı olan Ahmet Hamdi Başar, bu tür bir kongrenin daha önce kendi Birliğince toplanmak istendiğini, ancak daha sonra bunu Hükümetin üstlendiğini anlatmaktadır. Kongrenin sonucu olarak da, tüccarların örgütlü ve hazırlıklı olmaları sayesinde, Birliğin önerilerinin bir bütün halinde kabul edildiğini belirtmektedir (Bkz. Başar, 1948). Buna göre Cumhuriyet yönetiminin resmî politikasının, Kongre kararlarına uyduğu ölçüde, ticaret burjuvazinin öngördüğü iktisat politikasına uyduğu söylenebilir.

²⁴ Boratav (1974), s. 31.

²⁵ Bkz. Örneğin, Fişek (1969), ss. 58 - 59; Günçe (1967), s. 3; Hershlag (1968), s. 40; Tekell ve İkin (1977), s. 1. Buna karşılık Boratav, bu dönemde belli bir devlet müdahaleciliği olduğu için 'liberalizm' deyiminin yalıtıcı olabileceğini belirtmektedir. Bkz. Boratav (1974), s. 12.

vi özel girişimin bittiği yerden başlar' görüşünden kaynaklandığı belirtilmektedir²⁶. Gerçekte, bu formülün 1930'larda da geçerli olduğu ileri görülecektir²⁷. İkincisi, bu dönemde, dış ticarete korumacı önlemlere başvurulmamış olmasıdır. Bunun nedeni, genellikle öne sürülegeldiği gibi Lozan Antlaşmasının gümrük tarifelerini sınırlayan hükümleri değildir. Bu sınırlamayı aşmaya yönelik alternatif yollar izlenebileceği halde, ticaret sermayesinin egemenliği altındaki resmî politikada bu yollara başvurulmamıştır²⁸.

Cumhuriyet'in kurulduğu dönemde büyük toprak sahiplerinin konumuna ilişkin olarak belirtilmesi gereken bir nokta da, Osmanlı döneminin tarım vergisi 'aşar'ın kaldırılması konusudur. Yaygın görüşlerin tersine, aşarın kaldırılması, yeni yönetim tarafından köylünün yararına alınmış bir önlem olarak görülmemelidir. Ürün üzerinden standart bir yüzde on olarak alınan bu verginin kaldırılmasının, mutlak kazanç olarak, küçük köylüden çok büyük toprak sahibine yarayacağı açıktır. Aynı şekilde, aşarın kaldırılması yanında, örneğin köylünün desteklenmesini sağlayacak kredi politikaları vb. önlemlere gidilmiş olduğu da söylenemez. Nitekim, gerek İzmir İktisat Kongresi gerekse Meclis'teki görüşmelerde, aşarın kaldırılmasının, zaten temsil gücüne sahip olmayan köylüler tarafından değil, (örneğin Kongre'de ticaret ve sanayi gruplarının muhalefetine karşı) büyük toprak sahipleri tarafından istenmiş olduğu görülmektedir²⁹.

Bu dönemde izlenen iktisat politikalarının genel yapısı içinde 'istisna' oluşturduğu düşünülebilecek iki olguya değinilebilir. Bunlardan birincisi, Cumhuriyet yönetiminin kurduğu ilk kamu girişimi olan Sanayi ve Maadin Bankasıdır. 1925 yılında kurulan bu Banka'nın işlevi, Osmanlı döneminden devralınan devlet fabrikalarını işletmek ile sınırlıdır. Üstelik, özel kesime hisse satmak yoluyla şirketleşmek amacını da, alıcı bulunmadığından, gerçekleştirememiştir³⁰. İkincisi, 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu'dur. Osmanlı yönetimi sırasında, 1909 ve 1913 tarihlerinde çıkarılan iki yasanın bir devamı niteliğinde olan bu yasanın en dikkat çekici yönü, 'sanayi' adı altında oldukça ilkel nitelikli üre-

²⁶ Hershlag (1968), s. 40.

²⁷ Bu noktada, tartışmanın devletin müdahalesinin ölçüsü düzleminden müdahalenin yönü ve niteliği düzlemine kaydırılmasının gerekliliği vurgulanmalıdır. Ekonomik politikaları belirler ve niteliklerken, devlet müdahalesinin varlığı ya da yokluğu bir kıstas oluşturamaz. Müdahale her zaman için vardır; önemli olan bunun sınıfsal olarak belirlenmesi ve de yansımasıdır. Bu noktalar ileride etraflıca ele alınacaktır. Ancak bu bağlamda, metinde tartışılan konu açısından, şunun belirtilmesinde yarar vardır: "...konu, azınlıkların sahneden çekilmesi ile kendine yeni iş sahaları bulan Müslüman burjuvazinin yabancı tüccarlarla ilişkisi ve bu ilişkide daha ayrıcalıklı bir yer kazanmak için yeni devlet otoritesini kullanma çabalarıdır. Müslüman burjuvazi, değişmeden devam eden dış ekonomik ilişkiler çerçevesinde kendi payını artırmak için politik ve kurumsal müdahale biçimleri arıyordu. Ne var ki devlet gücünü ticaret kârlarından daha yüksek bir pay almak için kullanmak yeni bir bütünleşme stratejisi anlamına gelmiyordu. 1929'a geldiğimizde dış ticaretin esas yapısı değişmemiş, Türk ekonomisi aynı bağımsızlık örüntüsünde kalmıştı.", Keyder (1979/1980), s. 239. Ayrıca bkz. Boratav (1974), s. 98.

²⁸ Kurmuş (1976); Boratav (1977), ss. 42- 43.

Kurmuş ayrıca şunu belirtmektedir: "1920 - 30 yılları arasında kurulan 14 hükümetin programlarında sanayi ve sanayileşme süreci ile ilgili bir tek kelime bulmak mümkün değildir. Dolayısıyla, sanayiın korunmasına yönelik bir gümrük politikasından da söz edilememektedir.", ss. 14 - 15.

²⁹ Ancarı ve diğerleri (1974). İzmir İktisat Kongresinde aşar konusundaki görüşmeler için bkz. Ökçün (1968), ss. 304 - 308 ve 394 - 95.

³⁰ Sağlam (1967), ss. 11 - 13. Ayrıca bkz. Avcıoğlu (1969), s. 252.

tim birimlerini teşvik kapsamı içine almış olmasıdır³¹. Sonuçları açısından değerlendirildiğinde, bu yasa sanayiye değil, el sanatları tipi küçük üretimi teşvik etmiştir³².

1920'lerin sonuna gelindiğinde, özellikle uzun savaş yılları boyunca gerileyen tarımsal üretimin yeniden genişlemesine bağlı olan bir büyüme yer almıştır ama anlamlı bir sınai gelişmeden söz etmek olanaksızdır³³. Bunun toplumsal yapı açısından anlamı ise, bir sanayi burjuvazisinin var olmayışdır³⁴.

Büyük Bunalım ve Sınaileşme

Latin Amerika toplumlarında sanayi burjuvazisinin gelişmesi ve toplumsal egemenliğe ortak olması, Büyük Bunalım döneminde gerçekleşmiştir. Bunalım, daha önce savaş sırasında olduğu gibi uluslararası meta dolaşım bağlantısını aksatmaktan da öte, dünya sistemi ile bütünleşmeyi tümüyle etkilemiştir. Yine savaş döneminde olduğu gibi L. Amerika toplumlarının geleneksel ithalatlarının akşamasi, iç pazarın büyümesine yol açarak, yerli sınai üretimi teşvik etmiştir³⁵. Ancak buna ek olarak bunalım, savaş döneminden farklı olarak, L. Amerika toplumlarının geleneksel ihracatlarını da aksatmıştır. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerdeki sanayi sermayesinin bunalımı azgelişmiş ülkelere oralandaki geleneksel egemen sınıfların bunalımı olarak yansımıştır. Devlet politikalarının bunalım ortamında aldığı biçim ise, bir anlamda paradoksal bir şekilde, dayandığı sınıfların mutlak egemenliğini sarsacak sonuçlara yol açarak yeni gelişen bir sınıf olan sanayi burjuvazisinin iktidara ortak olmasına neden olmuştur.

Bunalım, etkisini birincil olarak ihracat fiyatlarında göstermiştir. Brezilya'da, bunalım ile başlayarak iki yıl içinde kahvenin fiyatının üçte-bir oranına düştüğü gözlenmektedir³⁶. Bunun karşısında devlet kahve fiyatlarını, dolayısıyla kahveye bağlı çıkarları, korumak için birikmiş kahve stoklarını satın almak üzere piyasaya müdahale etmek durumunda kalmıştır. Bu yolla devlet, kahvenin uluslararası fiyatı düştüğü halde, kahve üretici ve ihracatçıların yerli para cinsinden gelirlerinin korunmasını sağlamıştır³⁷. Şili'de de bunalım ile birlikte maden ihracatı sektörü çöktüğünde devlet, gelirleri ve istihdamı korumak için, müda-

³¹ Bkz. Avcıoğlu (1969), s. 253; Boratav (1974), ss. 120 - 24; Derin (1940), ss. 81 - 82; Herschlag (1968), ss. 52 - 54. Örneğin, değişik ölçülerde teşvik olunmak üzere dört grup sanayi kuruluşu belirleyen yasada dördüncü grup şöyle tanımlanmaktadır: "tezgâh ya da el ile her türlü dokumacılık, halıcılık, trikotaj, urgancılık, dantelacılık ve benzeri işleri yapan işçileri bir bina içinde toplu olarak çalıştıran kuruluşlar...", Tayanç (1973), ss. 57 - 58. Bu tanım, Batı Avrupa'da sanayi devrimi öncesi egemen olan manufaktür üretimini hatırlatmaktadır.

³² Tayanç (1973), ss. 72 - 76. Kaldı ki bu yasanın özellikle 1930'lar döneminde, yani farklı bir konjonktürün varlığından ötürü, etkili olduğu gözlenecektir. Bkz. Bademli (1977), ss. 118 - 120. Ayrıca bkz. Göymen (1973), s. 379.

³³ Boratav (1977), s. 43; Keyder (1982), s. 183. Bkz., aşağıda, Ek I ve Ek II paragraf 1.

³⁴ Aydemir (1976-I), s. 361; Odalar Birliği (1966), s. 29.

³⁵ Hirschman (1968), s. 4.

³⁶ Baklanoff (1971), s. 195; Munck (1980), s. 43.

³⁷ Furtado (1965), s. XV; Baklanoff (1971), s. 195.

'hale zorunda kalmıştır'³⁸. Bu "bilinçsiz keynescilik"³⁹ ise, ülke içi parasal gelirlerin artması yoluyla iç pazarın genişlemesine neden olmuştur. Böylelikle iç pazara üretmek dış pazara üretmekten daha kârlı hale gelmiş, daha doğrusu devlet politikaları sayesinde getirilmiştir. Bunalım ortamında geleneksel sınai ürün ithalatının da daraldığı dikkate alınır, bu politikalar kaynakların iç pazara dönük sınai üretime kaydırılmasına neden olmuştur⁴⁰. Bu bağlamda hatırlatılması gereken bir nokta, daha önce savaş döneminde sanayi burjuvazisinin, sınırlı da olsa, belli bir gelişme olanağı bulmuş olmasıdır. Bu anlamda, o dönemde atılmış olan tohumların bunalım döneminde yeşerme olanağı bulunduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, yukarıda özetlenen koşullar altında sınai sermaye birikimi başlatıldığında Latin Amerika toplumlarında bunu üstlenecek bir sanayi burjuvazisi vardır⁴¹. Sonuç olarak devletin bunalım sırasında geleneksel egemen sınıfların (oligarşinin) çıkarlarını korumak üzere izlediği politikalar, sanayi burjuvazisinin gelişip güçlenmesi ile sonuçlanmıştır⁴².

Bütün bu gelişim ve dönüşümlerin siyasal yapıları etkilemeden yer aldığını düşünmemek gerekir. Bunalım ile birlikte çeşitli ülkelerde önemli siyasal çalkantılara rastlanmaktadır. Arjantin'de 1930'dan başlayarak milliyetçi ideolojinin önem kazandığı, Brezilya'da da 1930'daki darbenin 'populist' önder Vargas'ı işbaşına getirdiği gözlenmektedir⁴³. Vargas iktidarının 1934'den başlayarak devlete 'korporatist' bir nitelik kazandırması süreci, 1937 yılında 'Estado Novo'nun (Yeni Devlet) kurulması ile sonuçlanmıştır. Bu süreç içinde, sınai sermaye birikiminin toplumsal gelişmedeki önemi arttıkça, devletin sanayi burjuvazisini giderek daha bilinçli ve doğrudan kollar hale geldiği görülmektedir. Ancak, buna dayanarak bir burjuva devriminin yer aldığını düşünmek doğru değildir, çünkü burjuvazinin iktidara gelişi toplumdaki geleneksel yapıların ve güçlerin tasfiyesini içermemiştir. Yeni Devlet, geleneksel egemen sınıflarla sanayi sermayesi arasındaki ittifaka dayanmaktadır⁴⁴.

Latin Amerika'da bunalım döneminde oldukça hızlı bir sınaileşme yer almıştır. Değişik ülkelerdeki sınai gelişmenin ortak özelliği, öncelikle temel tüketim mallarının iç pazara dönük biçimde üretilmeye başlaması olmuştur. İthal ikamesi yoluyla sınaileşmenin ilk aşamasını oluşturan bu dönemde sermaye birikimi özellikle dokuma ve gıda dallarında yer almıştır⁴⁵. Bu süreç içinde devletin de ekonomideki rolünün değiştiği gözlenmektedir. Daha önceki 'liberal' politikalarını terkeden devlet dış ticarete korumacı yöntemlere başvururken, para ve

³⁸ Cardoso and Faletto (1979), s. 145.

³⁹ Munck (1980), s. 43.

⁴⁰ Baklanoff (1971), ss. 195 - 96; Cardoso and Faletto (1979), s. 101; Frank (1967), ss. 203 - 204; Furtado (1965), s. 85

⁴¹ Frank (1967), s. 206.

⁴² Furtado (1965), ss. XVI - XVII; Hein and Stenzel (1979), s. 94; Sideri (1971/1972), s. 3; Cardoso and Faletto (1979), ss. 92 - 93.

⁴³ Diaz - Alejandro (1970), s. 107; Munck (1980), s. 43.

⁴⁴ Frank (1967), ss. 203 - 207; Furtado (1965), s. 98; Munck (1980), ss. 43 - 44; Roxborough (1979), ss. 104 - 105.

⁴⁵ Baklanoff (1971), s. 195; Diaz - Alejandro (1970), s. 224. Hein and Stenzel (1979), ss. 94 - 95; Furtado (1965), ss. 101 - 102; Kaufman (1977), s. 206.

kambiyo denetimi ekonominin yönetiminde önemli araçlar haline gelmiştir⁴⁶. Bunun yanı sıra devlet sanayi sermayesi birikimine sadece dolaylı yollarla (alt-yapı geliştirmesi, kredi politikaları, vb.) değil, doğrudan girişimci olarak da katkıda bulunmaya başlamıştır. Bunalım döneminde L. Amerika ülkelerinde önemli ölçüde sınai devlet girişimleri kurulmuştur⁴⁷. Egemen sınıfların ittifakına dayanan devletin temel tüketim mallarında ithal ikamesine yönelik bir sınaileşme sürecinin yönetimini (dolaylı ya da dolaysız yöntemlerle) üstlenmesinin siyasal yapıdaki uzantısı korporatist bir rejim olmuştur⁴⁸. İkinci Dünya Savaşı döneminde ve sonrasında ise bu rejimlerin giderek populist bir nitelik aldığı ilerde görülecektir⁴⁹.

Sonuç olarak, L. Amerika'da 1930'lardan başlayarak yer alan hızlı toplumsal değişme bir anlamda 'geri dönülmez' oluşumlar ve sonuçlar içermiştir⁵⁰. Bunalımdan ve İkinci Dünya Savaşından çıkıldığında dünya sisteminin bu oluşumları temel alarak yeniden örgütlendiği görülecektir.

Türkiye'de de bu dönemde yer alan gelişmelerin L. Amerika örneğine oldukça paralel olduğu gözlenebilir. Ancak, bazı farklar vardır ve bunların sonuçlarının İkinci Dünya Savaşından çıkıldığında izlenecek yolun da farklı olmasına neden olduğu görülecektir. Bunalım döneminde Türkiye'nin toplumsal değişimine ilişkin en önemli sonuçları yaratan dönüşüm, resmi politika olarak 'liberalizm'in terkedilip 'Devletçiliğin' benimsenmesidir. Türkiye'nin 19'ncü yüzyılın ortalarından sonra ilk ciddi sınai gelişmeye tanık olduğu dönem olan Devletçilik döneminin, Büyük Bunalım nedeniyle başladığı söylenebilir⁵¹. Bunalımın etkileri yine iki yönlüdür. Birincisi, bunalım Türkiye'nin ihraç ürünlerine olan talebin daralmasına neden olmuş, bunun sonucunda tarımsal ürünlerin fiyatla-

⁴⁶ Pompermayer and Smith 1973, s. 105; Cardoso and Faletto (1979) s. 129 vd. Örneğin kambiyo denetimi rejimine Arjantin ve Brezilya'da 1931'de geçilmiştir. Arjantin'de Merkez Bankası'nın kuruluş tarihi 1935'dir. Bkz. Diaz - Alejandro (1970), ss. 255 - 56 ve Baklanoff (1971), s. 195.

⁴⁷ Cardoso and Faletto (1979), s. 128; Munck (1980), s. 44.

⁴⁸ Bkz. Pompermayer and Smith (1973), ss. 105 - 106; Cardoso and Faletto (1979), s. 141; Munck (1980), ss. 43 - 44. Korporatizmin tanımı için bkz. Malloy (1977), s. 4.

⁴⁹ Brezilya bağlamında aynı dönüşümü başka deyimlerde ifade eden Cardoso, 1930'lardaki yapıyı otoriter - populist, savaş sonrası yapıyı ise demokratik - populist olarak adlandırmaktadır. Bkz. Cardoso (1973), s. 144.

⁵⁰ Bkz. Furtado (1965), s. 99.

⁵¹ Aker (1968), s. 13; Avcıoğlu (1969), ss. 290 - 91; Aydemir (1976-I), s. 369 ve 425; Boratav (1974), ss. 373 - 74; Göymer (1973), ss. 133 vd.; Güncce (1967), ss. 11 - 12; Hershlag (1968), ss. 61 - 71; Keyder (1979), s. 10; Odalar Birliği (1966), s. 31; Okyar (1965), ss. 98 - 99; Tayanç (1973), ss. 77 vd.; Tekeli ve İlkin (1977), s. 2. Burada verilen tüm kaynakların (ve daha birçoğunun) bu konu üzerinde görüş birliği içinde olduğu söylenebilir; ancak, belki bir vurgulama farkı ile: Türkiye tarihinin geleneksel yorumlanışı içinde, Devletçiliğe geçiş nedeni olarak bazı başka etkenler de sayılmaktadır. Bunları en toplu halde Güncce (1967) ve Hershlag'da (1968) bulmak mümkündür: 1) Bab'daki ekonomik düşüncenin değişmeye başlaması; 2) Sovyetler Birliği'ndeki planlama deneyinin etkisi; 3) Özel kesimin o döneme kadarki 'başarısızlıkları'; 4) Lozan Antlaşmasının gümrük tarifelerine ilişkin sınırlamasının son bulması; 5) Büyük Bunalım. Dikkat edileceği gibi, ilk dört etkenin bunalım olmasa idi kendi başlarına belirleyici olamayacakları açıktır. Özellikle ilk üç etkenin sıralanması, 'idealist' bir yorumun ürünü niteliğindedir. Dolayısıyla buradaki yorum farkının, salt bir vurgulama farkı olarak görüle bile, Türkiye tarihini yorumlama açısından önemli uzantılara sahip olduğu ilkeri Bölümlerde görülecektir.

rı, ülke içinde ve dışında, önemli ölçüde düşmüştür⁵². Bu yolla Türkiye'nin ihracat gelirlerinin düşmesi ise, bunalımdan birinci derecede ihracata bağlı kesimlerin etkilenmesine neden olmuştur. Diğer bir deyişle Büyük Bunalımın ülke içindeki uzantısı, L. Amerika'da olduğu gibi, ihracata dönük egemen sınıfların bunalıma düşmesi biçiminde olmuştur. İkinci olarak bunalım Türkiye'nin un, şeker ve dokuma gibi en temel tüketim maddelerini bile ithal ettiği dikkate alınırsa, bunalımın toplumun tümünün kendini yeniden üretmesini tehdit edecek bir niteliğe sahip olduğu anlaşılabilir⁵³.

Aynı güçlüklerin L. Amerika'da sanayi burjuvazisinin gelişmesi için elverişli bir ortam yarattığına yukarıda değinilmişti. Ancak, 1930'lara gelindiğinde Türkiye'nin L. Amerika toplumlarından önemli bir farkı vardır. Türkiye'de bunalım ortamında sınai sermaye birikimi gereği ortaya çıktığında, bunu üstlenecek bir sanayi burjuvazisinin henüz var olmayışı, 'Devletçiliği' zorunlu kılmıştır⁵⁴. Sınaileşmenin neden gerekli olduğu ise, bunalımın yukarıda değinilen iki yönlü etkisi açısından anlaşılabilir. Ülke içinde başlatılacak bir sınai sermaye birikimi, geleneksel ihracat ürünlerine yitirdikleri pazarı yeniden yaratırken, geleneksel ithalatın da ikamesini sağlayacaktır⁵⁵. Gerçekten de Devletçilik dönemindeki sınaileşme politikasının bu önceliklere yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Devletçi, sınaileşme programının en önemli metni olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda (BBYSP) ve bu Plan'ı yürütmekle yükümlü olan Sümerbank'ın kuruluş yasasında bu açıkça görülebilir. Bunlara göre, girilecek sınai faaliyetlerde öncelik yerli hammadde kullanan ve temel tüketim mallarında ithal ikamesine giden sanayilere verilmelidir⁵⁶. Bu iki koşulun bir arada yer alması bunalım ile sınaileşme arasındaki doğrudan bağlantıyı vurgulamakta ve dolayısıyla devletin, bunalım ortamında, sınıflar karşısındaki konumunu belirlemektedir. Diğer bir deyişle, yine L. Amerika örneğine paralel olarak, geleneksel egemen sınıflara dayanan devlet bunalım ortamında aynı sınıfların çıkarlarına uygun bir biçimde sınai sermaye birikimini başlatmıştır⁵⁷.

Bu noktayı biraz daha açıklamak için bu dönemde devlet kesimi ile genel anlamıyla 'özel kesim' arasında yer alan işbölümüne değinilebilir. Herşeyden önce, resmi açıklamalarda Devletçiliğin özel girişimi ikame edici bir amaç taşımadığı ve zorunluluklar sonucu başvurulmuş geçici bir uygulama olduğu özellikle

⁵² Birtek ve Keyder (1975), s. 451; Hershlag (1968), s. 61; Okyar (1965), s. 99. Bkz. Ek I, tablo 8.

⁵³ Aydemir (1976-I), s. 351; Okyar (1965), s. 99. İthalattaki daralma için Bkz. Ek I, tablo 4.

⁵⁴ Boratav (1974), ss. 200 - 201; Göymen (1973), s. 201; Okyar (1965), s. 99. Nitekim, 'Devletçilik' kavramının tanımı da bu özelliğe dayanmaktadır. Bkz. Hershlag (1968), s. 73.

⁵⁵ Bkz. Güllalp (1980), ss. 60 - 61.

⁵⁶ Bkz. Aker (1968), s. 13; Boratav (1974), ss. 238 - 242; Derin (1940), s. 91; Günçe (1967), ss. 13 - 14; Hershlag (1968), ss. 80 - 81.

⁵⁷ Bu bağlamda bkz. Tekeli ve İkin (1977), s. 29; "Çevre ülkelerinin buhran içinde geçirdikleri deneyler küçük farklarla birbirine benzermektedir... Hakim sınıfların yeni koşulları kendi çıkarları ile bağdaştırmaları için görece olarak kendine daha yeterli bir ekonomik sisteme geçmeleri gerekmektedir." Ancak, Devletçilik uygulamasının yararlarının, ticaret sermayesinin farklı kesimleri arasında nötr olmayabileceğini de hatırlatmak gerekir. Ticaret sermayesi içinde dış ticaret ve iç ticaret ile uğraşan kesimler farklı ise, Bunalım öncelikle birincisinin çıkarlarını zedelerken, Devletçilik öncelikle ikincisinin yararına olmuştur. (bkz. Boratav, 1974, s. 162). Fakat bir bütün olarak 'Ticaret sermayesi', bunalım ortamında, Devletçilikten kazançlı çıkmıştır.

vurgulanmıştır⁵⁸. Buna uygun olarak da devlet 'özel kesim'in bulunduğu (tarım, ticaret, hizmetler, vb.) alanlara büyük ölçüde girmemiş, genel ekonomik faaliyetin öncelikle sanai üretim aşamasında görev almıştır⁵⁹. Diğer bir deyişle, devlet ile 'özel kesim' arasında rekabet değil, tamamlayıcı bir işbölümü oluşmuştur. Devlet sadece metallerin dolaşım sürecinde bunalım nedeniyle eksik kalan 'hal-ka'yı' tamamlamaya girişmiştir. Yukarıda değinilen öncelikler çerçevesinde bu uygulamanın bazı sonuçları dikkat çekicidir. Örneğin, BBYSP'da en yüksek yatırım payı (% 50 dolayında) dokuma üretimine ve bunun hemen tamamı da pamukluya ayrılmıştır⁶⁰. 1930'ların sonuna gelindiğinde yerli dokuma üretiminin ithalatı % 80 oranında ikame ettiği görülmektedir⁶¹. Bunun sonucunda ise, bunalımın ilk yıllarında pamuk aleyhine dönmüş olan iç ticaret hadleri Devletçilik dönemi boyunca pamuğun lehine gelişmiştir. Buna karşılık tarımda küçük üreticinin ve genel olarak köylünün durumunda bir düzelme olduğundan söz edilemez. Birincisi, bu dönemde yer alan sanai gelişmenin tarımdaki geleneksel yapıların ve ilişkilerin tasfiyesi ya da değiştirilmesi yönünde herhangi bir etkisinin olmadığını belirtmek gerekir. Böyle bir amaç resmi politikalarda da yer almış değildir⁶². İkinci olarak, pamuğun ticaret hadleri için geçerli olan düzelmenin, örneğin, buğday için geçerli olmaması dikkat çekicidir. Devletçilik dönemi boyunca buğdayın gerek pamuk gerekse sanai ürünler karşısındaki ticaret hadleri gerilemesini sürdürmüştür⁶³. Burada önemli olan nokta, pamuk genellikle büyük toprak sahiplerince üretilen bir ürün iken, buğdayın genellikle küçük ve orta çiftçilerce üretilen bir ürün olmasıdır⁶⁴. Üstelik, buğday temel bir ücret malı niteliğinde olduğu için buğday fiyatlarının düşmesi sanayide ücretlerin de düşmesi anlamına gelir. Buraya kadar söylenenleri toparlamak gerekirse, sonuçları açısından, Devletçilik döneminde yer alan sanai gelişmeden doğan yarar "küçük çiftçilerin ürünlerini pazarlayan ticari sermaye ve doğrudan piyasaya ulaşabilen büyük çiftçiler için öncelikle doğrudur"⁶⁵.

Devletçiliğe kadar olan dönem 'liberalizm' diye tanımlanırken ülke içinde 'özel kesim'e öncelik verilmesi ve dış ticarete korumacılığa gidilmemiş olması gibi iki kıstasdan sözedildiği yukarıda belirtilmiştir. Bu kıstaslardan birincisinin Devletçilik döneminde de geçerliliğini sürdürdüğünü belirtmek gerekir. Yukarıda açıklandığı gibi, bu dönemde 'devlet kesimi' ile 'özel kesim' arasında oluşan işbölümünün niteliği, 'Devletin görevi özel girişimin bittiği yerden başlar' formülünün geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, bu dönemde

⁵⁸ Bkz. Boratav (1974), ss. 165 vd.; Göymen (1973), ss. 201 vd.; Odalar Birliği (1966), ss. 30 - 31.

⁵⁹ Hershlag (1968), s. 106; Karpat (1959), s. 88; Okyar (1965), ss. 100 - 101; Steinhaus (1973), s. 154.

⁶⁰ Tayanç (1973), s. 101.

⁶¹ Hershlag (1968), ss. 101 - 102. Şeker ithalatı ise 1935'e gelindiğinde tümüyle yerli üretimle ikame edilmiştir. Bkz. Hershlag (1968), ss. 102 - 103.

⁶² Hershlag (1968), s. 108.

⁶³ Bkz. Ek I, tablo 8 ve 9; ek II, parag. 2. Ayrıca Bkz. Boratav (1976), ss. 18 - 20.

⁶⁴ Bkz. Birtek ve Keyder (1975), ss. 452 - 53. Burada bir parantez açarak, metinde değinilen fiyat ilişkilerinin Birtek ile Keyder'in öne sürdüğü sınıf - iktidar ilişkilerinin geçersizliğini gösterdiği söylenebilir.

⁶⁵ Boratav (1974), s. 162. Bir de şu eklenebilir: "V. Koç, E. Sazak, N. Demirağ, vs.. gibi. Türkiye'nin önde gelen işadamları bu dönemin ürünüdürler." Günçe (1967), s. 13.

izlenen politikalar bir 'milli sanayi burjuvazisi'nin çıkarları doğrultusunda değil, onun yokluğu nedeniyle başvurulmuş politikalarlardır. Aynı noktayı, bu kez, ikinci kıstas çerçevesinde yer alan ciddi değişiklik için vurgulamak gerekir. Devletçilik döneminde Türkiye'nin dış ticaret rejimi tümüyle değişmiştir ama yine bu değişikliği var olan bir 'milli burjuvazi'nin çıkarları doğrultusunda yer almış gibi yorumlamamak gerekir. Diğer bir deyişle, Türkiye bu dönemde dış ticaret rejimi değişikliğine bunalımın yol açtığı zorunluluk nedeniyle gitmiştir⁶⁶. Daha önce de belirtildiği gibi ihracat gelirlerinin bunalım nedeniyle önemli ölçüde düşmüş olması, dış dengenin sağlanabilmesi için ithalat kısıtlamalarına gitmeyi gerektirmiştir⁶⁷. Ayrıca, bunalım ortamında tüm ülkelerin dış ticarete korumacılık ve takas-kliring yollarına başvurmaları Türkiye'yi de aynı düzeni benimsemeye itmiştir⁶⁸. 1931 yılında kota sistemi konmuş, 1933 yılında da kliring uygulamasına başlanmıştır⁶⁹. Kota uygulaması başlamadan önce Türkiye'nin ciddi bir korumacılık çabası içinde olmadığı görülmektedir. 1929 yılından başlayarak gümrük tarifelerinin serbestçe saptanması mümkün olduğunda belirlenen gümrük tarifelerinin ölçüsü ve niteliği yine ticaret sermayesinin istekleri doğrultusunda olmuştur⁷⁰. Diğer bir deyişle, dış ticaret rejiminde ciddi düzenlemelere gidilmesi Lozan Antlaşmasının getirmiş olduğu sınırlamanın son bulması ile değil, daha sonra bunalımın etkilerinin duyulmaya başlaması ile olmuştur. Bu arada, iç pazarın böylece kapatılmış olması yanısıra Devletçilik uygulaması sayesinde piyasanın canlanmış olması ticaret sermayesinin, sınırlı bir ölçüde de olsa, 'sanayi'ye kaymasına neden olmuştur⁷¹. Ancak, yine bu dönemde gelişen 'özel sanayi'nin baskın özelliği küçük ölçekli olmasıdır⁷². Sonuç olarak, bu dönem boyunca yer alan gelişmelerin toplumsal egemenliğe ortak olacak nitelikte ve güçte bir sanayi burjuvazisi yarattığını söylemek doğru olmaz⁷³.

Buraya kadar özetlenen gelişim ve dönüşümlerin siyasal yapıdaki etkilerine de değinmek gerekir. L. Amerika ülkelerinde olduğu gibi hükümet darbesi vb. boyutlara varmış olmasa da, Bunalım ile başlayan süreç önemli siyasal çalkantılara neden olmuştur. Bunun en belirgin örneklerinden birisi, yönetimin rızası ile kurulduktan sonra ömrü çok kısa süren Serbest Fırka olayıdır⁷⁴. Devletçiliğin 1930 yılında ilk kez sözü edildikten 1932 yılında uygulamaya konmasına ka-

⁶⁶ Alpar (1976), s. 61; Tezel (1978), ss. 196 - 97.

⁶⁷ Tayanc (1973), s. 79.

⁶⁸ Alpar (1974), s. 61; Hershlag (1968), s. 66. Türkiye, yine L. Amerika örneğine paralel olarak, yaklaşık aynı tarihlerde para ve kambiyo denetimine ilişkin önlemler almıştır. (Bkz. yukarıda, dipnot 46). Türkiye'de kambiyo denetimini başlatan Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun 1930 tarihli; Merkez Bankası ise 1931 yılında kurulmuştur. Bkz. Hershlag (1968), s. 43.

⁶⁹ Derin (1940), ss. 113 vd.; Hershlag (1968), s. 67.

⁷⁰ Boratav (1977), ss. 43 - 44; Kurmuş (1976).

⁷¹ Göymen (1973), s. 261; Karpat (1959), s. 89; Odalar Birliği (1966), s. 34; Fişek (1969, s. 70), Devletçilik dönemi boyunca özel sanayide bir tekelleşmenin de yer aldığını belirtmektedir.

⁷² Karpat (1959), s. 89; Bademli (1977), ss. 118 - 120.

⁷³ Öncü (1978), ss. 14 - 16. Bu süreç çok daha sonraları, 1950'lerin sonlarına doğru yer alacaktır. Bademli (1977, ss. 125 - 27), 1950'lere gelindiğinde özel sanayide 'fabrika olmayan' (non-factory) üretim biçiminin egemen olduğunu belirtmektedir. 1930 - 39 döneminin genel bir görünümü için bkz. Ek I tablo 7 ve Ek II parag. 3.

⁷⁴ Serbest Fırka olayının gelişimi ve kapatılmasından sonra Atatürk'ün çıktığı yurt gezisi için bkz. Aydemir (1976-I), ss. 381 - 397 ve Başar (1945).

dar geçen dönemde önemli tartışmalar ve çalkantılar yaşanmış ve sonuçta Devletçilik bir hükümet değişikliği ile yürürlüğe girmiştir⁷⁵.

Devletçiliğin başlamasıyla birlikte resmi ideolojinin de evrildiği görülmektedir. Kurtuluş Savaşı sırasında egemen ideoloji halkçılıktır. Bu dönemde halkçılık 'ilerici' bir görünüm kazanmış olduğu halde halk kavramı ile bütün ulus kastedildiği için, işlevi çeşitli sınıfları Kurtuluş Savaşı etrafında birleştirmektedir⁷⁶. O dönemin 'anti-kapitalist' sloganlarıyla da birleşen halkçılık ideolojisi, milliyetçiliği ve bir ulus-devlet kurulması amacını ifade etmektedir⁷⁷. Kurtuluş Savaşının bitiminde ise anti-kapitalist sloganlar hızla terkedilirken, halkçılık ideolojisi de 'sınıfsızlık' anlamına gelmeye başlamıştır⁷⁸. Bu anlamda halkçılık, toplumun çıkar çelişkisi içinde olan sınıflardan değil çıkar birliği içinde olan mesleklerden oluştuğu görüşünün ifadesidir⁷⁹. Cumhuriyet kurulduğunda CHF'nin ve dolayısıyla devletin resmi ideolojisi 'sınıfsızlık'tır⁸⁰. 1930'lar döneminde ise halkçılık ideolojisine yeni bir boyut eklenerek 'halk için halka rağmen' sloganı benimsenmiştir⁸¹. Bu, bir yandan yönetimin tasarruflarının gerekçelendirilmesi diğer yandan da halkın siyaset dışı tutulması anlamına gelmektedir⁸². 1930'lar dönemindeki sermaye birikimi süreci içinde işçi sınıfı da gelişirken, sınıfsızlık ideolojisinin elitist ve baskıcı bir yönetim anlamına geleceği açıktır. Serbest firma olayından sonra tek parti yönetimi parti-devlet bütünleşmesi yoluyla pekiştirilirken, devlete korporatist bir yapı egemen kılınmaya çalışılmıştır⁸³. Bunun en belirgin örneği 1936 İş Kanunudur⁸⁴. Ayrıca, bu dönemdeki toplumsal gelişmeye paralel olarak, ideolojide milliyetçilik ve devletçilik öğeleri de bilinçli bir şekilde geliştirilmeye başlamıştır⁸⁵. Böylece 1931 yılında CHF'nin altı oku arasına giren 'devletçilik', 1937 yılında da Anayasa'ya girmiştir⁸⁶.

⁷⁵ Resmi politika olarak ilk kez İnönü'nün 1930 Sivas nutkunda sözü edilen ve 1931 yılında CHF programına giren Devletçiliğin başlangıç yılı, 1932 olarak kabul edilir. Bu yıl içinde büyük tepkiler doğuran Devlet Sanayi Ofisi kurulmuş ve tepkiler üzerine kapatılarak yerine, 1934 yılında yürürlüğe konacak BBYS'ni yürütmekle yükümlü olan, Sümerbank kurulmuştur. Bu çalkantılar sırasında İnönü hükümetinin İktisat Vekili Mustafa Şerif görevden alınarak yerine İş Bankası Genel Müdürlüğünü yapmakta olan Celal Bayar yürütmüştür. Bkz. Avcioğlu (1969), ss. 299 - 300; Boratav (1974), ss. 78 - 90, 146 - 150, 164 - 177, 257 - 267; Göymen (1973), ss. 205 - 213; Sağlam (1967), ss. 14 - 16; Tekeli ve İlkin (1977).

⁷⁶ Avcioğlu (1969), s. 237; Tekeli ve Şaylan (1978), ss. 65 - 70; Toprak (1977 b), s. 18. Gerçekte, sınıflararası dayanışmacılık (solidarizm) ögedir. Bkz. Toprak (1977 a).

⁷⁷ Toprak (1977 b), s. 19. Gerçekte anti - kapitalizmin de sömürgeciliğe karşı olmaktan öte bir anlam taşımadığını belirtmek gerekir. Bkz. Boratav (1974), s. 90. Ayrıca bkz. Başar (1933).

⁷⁸ Avcioğlu (1969), s. 237; Boratav (1974), s. 60; Tekeli ve Şaylan (1978), ss. 71 - 73.

⁷⁹ Bu bağlamda sözü edilen halkçılık ile L. Amerika bağlamında sözü edilen popülizmin birbirinden ayırdedilmesi gerekir. Burada halkçılık korporatist bir içerik taşımaktadır. Bkz. Toprak (1977 a).

⁸⁰ Avcioğlu (1969), ss. 239 - 240; Karpat (1959), s. 308; Tekeli ve Şaylan (1978).

⁸¹ Tekeli ve Şaylan (1978), ss. 79 - 80.

⁸² Keyder (1979), s. 13.

⁸³ Karpat (1959), s. 311; Keyder (1979), s. 14; Tekeli ve Şaylan (1978), ss. 74 - 80; Toprak (1977 b), s. 25.

⁸⁴ Gözlemciler bu kanunun o dönemdeki İtalyan İş Kanununu örnek alarak hazırlandığını belirtmektedirler. Bkz. Hersliag (1968), ss. 312 - 13; Karpat (1959), s. 74; Toprak (1977 b), s. 27. Bu konuda ayrıca bkz. İlkin (1978).

⁸⁵ Keyder (1979), s. 12. Daha önceleri ticaret sermayesinin temsilcisi ve daha sonraları da DP'nin

Devletçiliğin Anayasa'ya girdiği yıl olan 1937, aynı zamanda devletçiliğin bir ekonomi politikası olarak terkedilmeye başladığı yıldır⁸⁷. Devletçi sınaileşme politikasını düzenleyen yasal ve kurumsal çalışmaların 1936'dan sonra durulduğu gözlenmektedir⁸⁸. Dünya Bunalımının 1935'lerde son bulmaya başlaması ile birlikte, Türkiye'nin dış ticaret hadlerinde de bir düzelme başlamıştır⁸⁹. Devletçiliğin eski hızını yitirmesinin bununla ilişkisi olduğu düşünülebilir. Uluslararası ticaretin gelişmesine paralel olarak 1937 yılında ithalat rejiminde kota uygulaması kaldırılmıştır⁹⁰. 1938 yılında çıkartılan İktisadi Devlet Teşekkülleri yasası (3460 sayılı yasa) Devletçiliğin son bulmaya başlamasının diğer bir belirtisi olarak kabul edilebilir⁹¹. Bu yasa ile 1930'lar boyunca kurulan devlet işletmelerinin paylarının özel kesime devredilmesi olanaklı kılınmıştır⁹². Gerçekte İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı da (İBYSP) bu çerçevede değerlendirilebilir. İBYSP, BBYSP'ndan farklı olarak, devlet yatırımlarının enerji ve yatırım malları üretimine yönelmesini öngörmekte, özel kesime ilişkin doğrudan hedefler belirlemekle birlikte onu teşvik edici bir nitelik taşımakta, altyapı geliştirilmesi vb. konuları da kapsamaktadır⁹³. Bu plan, 1930'ların sonuna gelindiğinde, ithal ikamesi sürecinin daha yüksek aşamalarına geçilmesi ile 'devlet kesimi' ve 'özel kesim' arasında yeni bir işbölümünün oluşturulmasının öngörüldüğü anlamına gelmektedir. Ancak, 1939 yılında uygulamaya başlatılması öngörülen İBYSP İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine uygulamaya konamamış ve tümüyle gündemden kaldırılmıştır⁹⁴.

İkinci Dünya Savaşının Etkileri

İkinci Dünya Savaşının da, Birincisi gibi, savaşın içinde yer alan ülkelerle savaştan uzakta yaşayan ülkeler üzerinde farklı etkiler yaratmış olacağı açıktır. Savaşın L. Amerika ülkeleri üzerindeki etkisi, Birinci Dünya Savaşı ile başlayıp Bunalım döneminde yoğunlaşan gelişmelerin sürmesi biçiminde olmuştur. Konu yine iki yönüyle ele alınabilir. Gelişmiş kapitalist ülkeler bunalımdan çıkmış oldukları halde bu kez kaynaklarını öncelikle savaş harcamalarına yönelttiklerinden, L. Amerika ülkelerinin ithal ikamesini sürdürmeleri için gerekli koşullar varlığını korumuştur. Buna karşılık, savaş ortamında L. Amerika ülkelerinin

kurucusu olan Celal Bayar'ın bu dönemdeki iktisat vekilliği sırasında koyu bir sınaileşme ve devletçilik taraftarı olması dikkat çekicidir. Bkz. Avcıoğlu (1969), ss. 291 - 92; Boratav (1974), s. 237; Göymen (1973), ss. 227 - 234. Bu durumun, toplumsal gereklerle resmi ideolojiler arasındaki ilişkiye bir örnek oluşturduğu düşünülebilir. Bkz. Güllap (1980), s. 45 ve 58.

⁸⁶ Aydemir (1976-I), s. 402; Derin (1940), s. 7.

⁸⁷ Boratav (1974), ss. 202 - 206.

⁸⁸ Tayanç (1973), s. 110.

⁸⁹ Birtek ve Keyder (1975), ss. 456 - 457; Tezel (1977), s. 199.

⁹⁰ Derin (1940), s. 117; Göymen (1973), s. 231.

⁹¹ Hershlag (1968), s.132.

⁹² Bu yasanın ayrıntıları için bkz. Sağlam (1967), ss. 19 - 25.

⁹³ İBYSP için bkz. Aker (1968), s.16; Derin (1940), s. 97; Güncce (1967), ss. 106 - 108.

⁹⁴ Güncce (1967), ss. 20 - 21.

ihraç ürünlerine olan talep ve dolayısıyla da ihracat gelirleri büyük ölçüde artmıştır. Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı döneminde sınai gelişme sürerken, döviz ve altın rezervlerinde de önemli ölçüde bir birikim sağlanmıştır⁹⁵. Savaştan çıkıldığında, güçlü bir sanayi burjuvazisinin varlığının yanısıra savaş döneminde biriktirilmiş olan bu rezervler, ithal ikameci politikanın sürdürülmesi için gerekli temelleri oluşturmuşlardır.

Savaşın içinde doğrudan yer almadığı halde oldukça yakınında yaşayan ve çeşitli yönleriyle bir savaş ekonomisi deneyimi geçiren Türkiye üzerinde bu dönemin etkileri çok farklı olmuştur. Savaş boyunca, L. Amerika'nın tersine, bir yarı seferberlik havasını sürdüren Türkiye'nin bu dönemde ekonomi politikasını belirleyen temel metin 1940 yılının başında çıkarılan ve hükümete, ekonomiye müdahale konusunda, sınırsız denebilecek yetkiler veren Milli Korunma Kanunu olmuştur⁹⁶. Savaş ortamının bir gereği olarak çıkartılan ve savaş içindeki diğer ülkelerin de aldığı önlemlerin bir benzeri niteliğinde olan bu yasayı, Devletçilik politikasının bir uzantısı olarak yorumlamamak gerekir. Resmi politika ve ideoloji olarak daha önce başlamış olan devletçilikten uzaklaşma süreci savaş döneminde de bazı dalgalanmalarla devam etmiştir⁹⁷. Devletçiliğin belirleyici özelliği olan devletin sınai gelişmeyi yürütmesi sürecine ise, hiç değilse savaşın getirdiği zorunluluklar sonucunda, devam edilememiştir. Bu dönemde kaynaklar öncelikle seferberlik harcamalarına yöneltilmiştir⁹⁸.

Ülke dışında süren savaşın ve ülke içinde yer alan seferberlik ortamının ekonomik etkileri, toplumsal yapıdaki sonuçları açısından önemlidir. Bu bağlamda değinilmesi gereken birinci konu, Türkiye'nin ihraç ürünlerine olan talebin, ve dolayısıyla fiyatlarının, artmış olmasıdır. Bu, diğer bir deyişle, tarım kesiminin gelirlerinin artması demektir⁹⁹. Ancak, bu dönemde tarımsal üretim artmış değil, tersine azalmıştır. Bunun en önemli nedeni, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylünün silah altına alınmış olmasıdır¹⁰⁰. Diğer bir deyişle, savaşın ve savaş ekonomisi uygulamasının yükünü küçük köylü çekerken, kazançlı olan pazara dönük büyük çiftçi olmuştur. Özellikle buğday vb. temel gıda ürünlerinin darlığında, pazarlanabilecek bir fazla üreten büyük çiftçiler önemli kârlar sağlamıştır¹⁰¹. İkincisi, gelişmiş ülkelerin savaş içinde olmaları yanısıra Milli Korunma Kanunu çerçevesinde getirilen dış ticaret kısıtlamaları, ithalatın önemli

⁹⁵ Baklanoff (1971), ss. 201 - 203; Diaz - Alejandro (1970), s. 107; Hirschman (1968), ss. 3 - 4.

⁹⁶ Milli Korunma Kanunu konusunda bkz. Boratav (1974), ss. 326 - 338. Ayrıca bkz. Aydemir (1976-I), s. 214.

⁹⁷ Bu konuda belirgin bir aşama, CHF 1943 Kurultayıdır. Bkz. Boratav (1974), ss. 314 - 319.

⁹⁸ Aker (1968), ss. 19 - 21; Göymen (1973), s. 367; Hershlag (1968), s. 84.

⁹⁹ Alpar (1974), s. 62; Hershlag (1968), s. 178. İhraç maddeleri fiyatlarındaki artış için bkz. Ek I, tablo 8.

¹⁰⁰ Birtek ve Keyder (1975), s. 459; Göymen (1973), s. 369. Bu çerçevede, devletin bir anlamda sınıfsal temelini de gösteren iki uygulamaya örnek olarak değinilebilir. Birincisi, büyük toprak sahibi aileler askerlik görevinden muaf tutulmuşlardır. (Bkz. Birtek ve Keyder, a.g.m., s. 459). İkincisi, Milli Korunma Kanunu hükümlerine göre, yine büyük toprak sahipleri öküzlere devletle vermek yükümlülüğünden muaf tutulmuşlardır. (Bkz. Boratav, 1974, s. 333).

¹⁰¹ Boratav (1974), s. 293, 305; Göymen (1973), s. 383; Karpas (1959), s. 90.

ölçüde daralmasına neden olmuştur¹⁰². İthalatın ve yerli üretimin daralmasının yarattığı kıtlık ortamı devletin seferberliği para basarak finanse etme çabası ile birleştiğinde, ciddi bir enflasyon ortamı yaratılmıştır¹⁰³. Bu karaborsa ve spekülasyon ortamının sonucu ise, önemli bir sermaye birikimi olmuştur. Diğer bir deyişle, savaş döneminden kazançlı çıkan ikinci kesim, ticaret sermayesidir¹⁰⁴.

Bu dönemde biriken olağanüstü servetleri vergileyerek seferberlik finansmanına katkıda bulunmak amacıyla 1942 yılı sonlarında çıkarılmış olan Varlık Vergisi Kanunu'na da değinmek gerekir¹⁰⁵. Yaklaşık bir buçuk yıl yürürlükte kalan bu kanun öncelikle gayrimüslim azınlıklara uygulanarak Kurtuluş Savaşı'ndan beri süregelen yerli tüccarların azınlıkların yerini alması politikasına katkıda bulunmuştur. Bu yönüyle Varlık Vergisinin sermayede belli bir tekelleşmeye yol açtığı söylenebilir¹⁰⁶.

Son olarak, savaşın sona erdiği sırada çıkartılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na değinilebilir. Oldukça radikal hükümler içeren ve bir toprak reformu niteliği taşıyan bu yasa, Meclis'ten güçlükle geçirilmiş ve büyük tepkilere hedef olmuştur. Nitekim, çıkarıldıktan hemen sonra Tarım Bakanlığı'na bir toprak ağasının getirilmesi yoluyla fiilen uygulamadan kaldırılan bu yasa, CHP'nin 1947 Kurultayında alınan karar uyarınca ve 1950'de DP iktidara gelmeden önce, bir değişikliğe uğrayarak hemen hemen tümüyle yürürlükten kaldırılmıştır¹⁰⁷. Gerçekte, toprak reformu konusunun, toplumun egemen sınıflarından biri olan büyük toprak sahiplerinin konumunu gösterdiği söylenebilir. Daha Cumhuriyet'in kuruluşunda 1924 Anayasası ile engellenmiş olan toprak reformunun daha sonraları birkaç kez tartışma gündemine geldiği halde somutlaşmadığı görülmektedir. Özellikle Devletçilik döneminde 1934 yılından başlayarak 1937 yılında da 1924 Anayasasının ilgili hükümlerinin değiştirilmesi ile sürdürülen bir takım girişimler yer almış, ancak bunlar tümüyle sonuçsuz kalmıştır¹⁰⁸. Bu çerçevede, neden gündeme geldiği konusu bir yana bırakılırsa, tarihsel olarak 1945 yılında bir toprak reformu yasasının hiç çıkmamış (ya da çıkartılamamış) olduğunu düşünmek, toplumsal yapının çözülmesi açısından daha sağlıklı olacaktır.

Toparlamak gerekirse, savaş döneminde ithalatın önemli ölçüde azalması ve buna karşılık ihracat gelirlerinin artması, L. Amerika örneğine paralel olarak, Türkiye'nin altın ve döviz rezervlerinde büyük bir birikim sağlamasına yol açmıştır. Ancak, belirtildiği gibi bu durum L. Amerika'da sınai gelişmeyi olumlu etkilediği halde Türkiye'de, toplumsal gelişme açısından, onun tam tersi dene-

¹⁰² Alpar (1974), ss. 61 - 62; Hershlag (1968), s. 178.

¹⁰³ Hershlag (1968), s. 143. Bu dönemde ücretlerin ise düşük tutulduğunu belirtmek gerekir. Bkz. Göymen (1973), s. 374.

¹⁰⁴ Boratav (1974), ss. 302 - 307; Karpaz (1959), ss. 90 - 93; Steinhaus (1973), s. 156. Odalar Birliği'nin bu döneme ilişkin değerlendirilmesi özellikle aydınlatıcıdır. Bkz. Odalar Birliği (1966), s. 35. Savaş döneminin genel bir görünümü için bkz. Ek I ve Ek II, parag. 4.

¹⁰⁵ Bkz. Boratav (1974), ss. 340 vd.; Clark (1972); Karpaz (1959), s. 115.

¹⁰⁶ Clark (1972), s. 210; Karpaz (1959), s. 116, dipnot 51.

¹⁰⁷ Bkz. Avcıoğlu (1969), ss. 321 - 25; Aydemir (1976-II), ss. 338 - 54; Karpaz (1959), ss. 117 - 125.

¹⁰⁸ Bkz. Aklan (1966), ss. 319 - 21; Avcıoğlu (1969), ss. 319 - 20; Aydemir (1976-II), ss. 318 - 38.

bilecek bir sonuca yol açmıştır. Bunun nedenleri, savaş dönemine gelindiğinde Türkiye'nin L. Amerika ülkelerinden farklı bir sınıf yapısına sahip olmasında ve savaşın içinde değilse bile yakınında yer almasında aranmalıdır. Sınıfsal yapı açısından temel fark, Türkiye'de bir sanayi burjuvazisinin gelişmemiş olması nedeniyle sınai sermaye birikimini devletin yürütüyor olmasıdır. Bunalım döneminde yaşanan bu farklı deneyimin nedeni ise, Birinci Dünya Savaşı dönemindeki deneyimlerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de Bunalım döneminde devletin sınaileşmeyi yürütürken geleneksel egemen sınıfların çıkarlarına hizmet ediyor olduğu yukarıda belirtilmişti. Buna karşılık İkinci Dünya Savaşı sırasında kaynaklarını seferberlik harcamalarına yönelten devlet, sınai sermaye birikimini aksatmak zorunda kalmıştır. Üstelik bu dönemde egemen sınıflar açısından devletin böyle bir işlevine gerek kalmadığı da söylenebilir. Savaşın yarattığı kıtlık, karaborsa ve spekülasyon ortamında büyük vurgunlar vuran ve kazançlar sağlayan bu sınıflar, devlet politikalarının da desteği ile, bu dönemde özellikle önemli atılımlar yapmışlardır. "Savaş yılları, ticaret burjuvazisinin ve piyasaya yönelik büyük toprak unsurlarının iktisadi bakımdan aşırı güçlendiği, başıboş bir sermaye birikiminin dört nala geliştiği bir dönem" olmuştur¹⁰⁹. Sonuç olarak, bu dönemden, L. Amerika'nın farklı bir biçimde, ticaret sermayesinin ve büyük toprak sahiplerinin daha da güçlenerek çıkmaları, savaş sona erdiğinde Türkiye'nin izleyeceği yolun L. Amerika'ninkinden farklı olmasına neden olmuştur.

¹⁰⁹ Boratav (1974), s. 357.

BÖLÜM İKİ

AZGELİŞMİŞLİĞİN ÇAĞDAŞ YAPISI

Giriş

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde dünya sisteminin ayırıcı özelliği, üretken sermayenin uluslararasılaşmasıdır. Gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sanayi sermayesinin az gelişmiş ülkelerdeki yerli sermaye ile birlikte üretken yatırımlara girişmesi yeni bir uluslararası işbölümü anlamına gelmiştir¹. Gelişmiş ülkeler için bu dönemdeki sermaye birikim süreci, yine Bunalım döneminde olduğu gibi, öncelikle iç pazara yönelik sınıaleşme, diğer bir adıyla ithal ikameci sınıaleşme olmuştur. Ancak aşağıda çeşitli yönleriyle ele alınacağı gibi bu dönemdeki ithal ikameci sınıaleşme süreci, dünya sistemi ile bütünleşme biçimi farklı olduğundan, Bunalım dönemindeki deneyimden yapısı ve dolayısıyla sonuçları açısından farklı olmuştur. Dünya sisteminin değinilen yöndeki dönüşümü belirgin olarak 1950'lerin ortalarından itibaren başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkıldığında L. Amerika toplumları ile Türkiye'nin sınıfsal yapılarının birbirinden farklı olduğu belirtilmişti. Dolayısıyla bu yeni sistem ile bütünleşme süreçleri de farklı yollar izlemiştir. Bu döneme gelindiğinde görece olarak gelişmiş sanayi burjuvazilerine sahip olan L. Amerika toplumları için 1950'lerdeki dönüşüm, yerli sanayi sermayesinin metropol sanayi sermayesi ile bütünleşmesi ya da onun tarafından emilmesi biçiminde olmuştur². Buna karşılık Bunalım dönemini Devletçi sınıaleşme politikası ile atlatan Türkiye için 1950'lerdeki dönüşüm, ticaret sermayesinin, metropol sanayi sermayesi ile birlikte ve ortaklık içinde, bir sanayi burjuvazisi niteliğine dönüşmesi biçiminde olmuştur. Sonuç olarak, savaşı hemen izleyen yıllarda farklı deneyimler geçiren L. Amerika ve Türkiye, 1950'lerin ortalarından başlayarak, ortak bir sermaye birikim süreci yapısına girmişlerdir.

Aşağıda etraflıca ele alınacak olan bu dönüşüme kadarki dönemde Türkiye'nin deneyimi, A.B.D. önderliğinde yeniden kurulmakta olan dünya sistemi içinde Bunalım öncesindeki konumunu yeniden alma süreci olarak değerlendirilebilir. Diğer bir deyişle, Bunalım sırasında çöken dünya sistemi savaştan sonra yeniden düzenlenirken, Türkiye'deki toplumsal yapı ülkenin Bunalım öncesindeki işbölümünde sahip olduğu geleneksel konumu yeniden almayı gerektirmektedir. Bu dönemde ülkenin ekonomi politikasında attığı adımları da dünya sisteminin

¹ Gülaip (1979), ss. 70 vd.

² Dos Santos (1973), s. 71.

A.B.D. önderliğinde örgütlenmesindeki aşamalara paralel olarak izlemek mümkündür. Daha savaş sırasında Bunalım döneminden alınan dersleri değerlendirme çabasını başlatan gelişmiş kapitalist ülkeler açısından en önemli sorun, uluslararası meta ve sermaye dolaşımını yeniden canlandırıp bunun sürekliliğini sağlayacak önlemleri almak olmuştur. Bu amaçla 1944 yılındaki Bretton Woods anlaşması ile kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) ile Dünya Bankası (IBRD), uluslararası kapitalizmin işleyişini denetleyen birer üst organ, uluslararası kapitalizmin 'kollektif beyini' olarak nitelenebilir³. Konumuz ile ilgili diğer bir kurumsal düzenleme, A.B.D. Dışişleri Bakanı Marshall'ın Avrupa'nın savaşın yıkıntısından kurtulup kalkınmasının kendi ülkesinin yararına olacağı ve bu amaçla yardımda bulunmak istediklerini açıklaması ile başlayan Marshall yardımı programıdır⁴. Türkiye'nin savaşı hemen izleyen yıllardaki ekonomi politikası yönelimleri, öncelikle bu iki düzenleme ile olan ilişkileri çerçevesinde değerlendirilebilir. Ancak aşağıda bu yapılmadan önce L. Amerika ülkelerinin deneyimlerine ana hatları ile değinilecektir.

Latin Amerika'da İç Pazara Dönük Gelişme

İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkıldığında, L. Amerika toplumlarının güçlü sanayi burjuvazilerine sahip olmaları nedeniyle, Bunalım döneminde zorunluluklar sonucu başvurulmuş olan korumacı ve iç pazara dönük önlemler, savaş sonrası dönemde bilinçli olarak izlenen bir resmi politika niteliğini kazanarak sürdürülmüştür⁵. Bu durum Bunalım öncesi dönemden farklı bir sınıf yapısını ifade ettiği gibi, dünya konjonktürünün değişmiş olduğu dikkate alınırsa, sınıfsal ittifaklar açısından Bunalım döneminden de farklı bir yapıyı gerektirmektedir. Bu dönemde sınıfsal ittifakların önderliği sanayi burjuvazisinin elindedir⁶. Yeni sınıf ittifakları yapısı, bu dönemde L. Amerika'da egemen olan 'populist' rejimlerde kendini göstermektedir⁷. Populist rejimlerin temelinde toplumdaki

³ Bu kuruluşların kökeni ve kurulma süreçleri konusunda bkz. Doğan (1980), ss. 37 vd.

⁴ Bkz. Tekeli ve İlkin (1974), ss. 9 - 10.

⁵ Cardoso and Faletto (1979), ss. 128 - 20; Diaz - Alejandro (1970), s. 218; Hirschman (1968), ss. 8 - 9; Sideri (1971 - 72), ss. 3 - 4.

⁶ Bu dönemin Brezilya bağlamında farklı bir yorumu için bkz. Furtado (1965), ss. XV - XVII. Furtado savaşın sonra 'devletin, sanayici çıkarları pahasına, kahveye bağlı çıkarları korumak için aşırı - değerli döviz kuru politikası izlediğini, fakat bu durumda savaş boyunca birikmiş döviz rezervleri hızla eriyince ithalatta miktar sınırlamalarına başvurmak zorunda kaldığını ve böylece istemeden sanayinin gelişmesine katkıda bulunduğunu belirtmektedir. Burada açık olmayan nokta, aşırı - değerli kur politikasının ihracatçı çıkarlarına nasıl hizmet ettiği. Gerçekten Furtado'nun bu çözümlemelerden varmağa çalıştığı sonuç, bu şekilde düzenli bir sınıflaşma politikası olmadan gelişen sanayinin 'çarpık' bir yapıda olduğu, yani sermayenin öncelikle ithalatı kısıtlanan lüks tüketim malları üretimine kaydığıdır. Oysa bu durum Furtado'nun ileri sürdüğü çelişkinin bir sonucu olmayıp bu dönemde oluşan uluslararası işbölümünün bir ürünüdür. Aşağıda 5'nci Bölüm'de tartışılacağı gibi, Furtado'nun bu yargısı ve 'çarpık' sınıflaşma kavramı, 'bağımlılık' teorisine yakınlığı çerçevesinde değerlendirilmelidir. Türkiye'nin sınıflaşmasına ilişkin olarak da benzer yargılara rastlamak mümkündür. Bu bağlamda bkz. Gülelp (1980), ss. 42 - 43.

⁷ Populist rejimlerin bu bağlamdaki genel bir tanımının şu öğeleri içerdiği söylenebilir; sendikalaşma, yüksek ücret politikasına dayalı eşitlikçi bir gelir bölüşümü ve emekçi sınıfların geniş kesimlerine götürülen eğitim, sosyal güvenlik ve benzeri devlet hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi

değişik sınıfların 'gelişme' ekseninde buluşması ve ekonomik gelişmeden her sınıfın belli bir pay alması yoluyla toplumsal-siyasal sistem ile bütünleşmesi yatar⁸.

İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkıldığında, sanayi burjuvazileri ile geleneksel ihracata dönük kesimlerin çıkarları çatıştığı ya da devlet içinde egemenliği paylaşan bu iki kesim arasında uzlaştırmacı yapılar kurulamadığı ölçüde, sanayi burjuvazileri yeni toplum yapısı içinde gelişmekte olan dinamik kesimlerle ittifaka girmişlerdir⁹. Bu kesimler öncelikle işçi sınıfı ve, 'yeni küçük burjuvazi' diye adlandırılabilir, kent tabanlı orta sınıflardır. Gerçekte, sanayi burjuvazisinin çıkarları etrafında oluşan bu ittifaklar, sermaye birikim sürecinin özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İthal ikameci sermaye birikim sürecinin iki temel özelliği, devletin ekonomik faaliyete katılımının genişlemesi yanısıra, iç pazara dönük olması, yani geniş bir iç pazar gerektirmesidir. Bu çerçevede, ücretlerin yükselmesi ve bunu sürekli kılacak sendikacılık vb. kurumlaşmalar bir yandan iç pazarın genişlemesini sağlarken, diğer yandan da sermaye birikimi ile birlikte gelişmekte olan işçi sınıfının sistem ile bütünleşmesini sağlayan siyasal düzenlemeler oluşturmuşlardır¹⁰. Nitekim ithal ikameci sınıflaşmasının başlangıçta sağladığı hızlı büyüme ortamı da toplumun değişik kesimlerinin bu büyümeden pay almasını sağlayacak niteliktedir¹¹. Devlet müdahaleciliğinin artması ise bir yandan dolaylı olarak yerli sanayiye koruyucu politikalar, öte yandan da devlet kesiminin, sınıai girişimleri aracılığıyla, sermaye birikimine doğrudan katılması biçimindedir. Devlet kadrolarında yer alan ve devletin ekonomik faaliyete katılımı ile birlikte genişleyen yeni küçük burjuvazi de içe dönük sermaye birikim sürecinin gerektirdiği korumacı ithalat rejimi, geliri yeniden bölüştüren kamu politikaları vb. uygulamaları ile, toplum içinde adeta sınıflar - üstü bir konuma gelme rolünü benimsemiştir. Öte yandan, ithal ikameci sanayi burjuvazisi ile toprağa bağlı ihracatçı kesimler arasındaki çıkar çatışmasını da abartmamak gerekir. Hatta ithal ikameci sermaye birikiminin bu iki kesim arasında siyasal bir uzlaşmaya dayalı olduğu söylenebilir¹². Herşeyden önce sanayi kesiminin tükettiği döviz geleneksel ihracatçı kesimler kazanmaktadır. Ayrıca yine bu kesimler sanayi kesimi için pazar ve sermaye kaynağı oluşturmaktadırlar¹³.

yollarla, toplumsal refah kaygısının merkezi bir önem kazanması. Bkz. Kaufman (1977), s. 200. Gerçekte bu özellikler çok daha geniş bir çerçevede, Savaş sonrası dönemde gelişmiş kapitalist ülkelerde de yer alan ve Keynesci politikalarla belirlenen sosyal - demokrat ittifaklar çerçevesinde algılanmalıdır.

⁸ Cardoso and Faletto (1979), ss. 128 - 32.

⁹ Bu bağlamda, örneğin Brezilya ile Arjantin'in deneyimleri karşılaştırıldığında, Arjantin'de savaş sonrası dönemde Peronizm çerçevesinde güçlü bir sendikal hareket yer alırken, Brezilya'daki Estado Novo'nun yapısı içinde egemen blokun söz konusu iki kesiminin uzlaşmasının sağlanmış olması nedeniyle, işçi sınıfının siyasal düzlemdeki katılımının Arjantin'e oranla daha düşük olduğu söylenebilir. Bkz. Kaufman (1977), Ayrıca bkz. Cardoso and Faletto (1979), ss. 133 - 42.

¹⁰ Hein and Stenzel (1979), s. 95.

¹¹ Hirschman (1968), s. 12; Diaz - Alejandro (1970), ss. 108 - 109.

¹² Dos Santos (1973), s. 69.

¹³ İthal ikameci sınıflaşmanın temel mekanizmalarından enflasyon ve aşın - değerli döviz kuru politikaları, siyasal olarak güçlü olan geleneksel kesimlerden sanayi kesimine dolaylı bir biçimde kaynak aktarımını sağlamanın yollarını oluştururlar. Bkz. Hirschman (1968), ss. 26 - 27.

Sonuç olarak, populist rejimler siyasal açıdan toplumdaki çeşitli sınıfların kendi özel sınıfsal çıkarlarından uzaklaşıp ekonomik gelişmenin ortak çıkarları etrafında buluşmasını sağlamıştır¹⁴. Korumacılığa dayalı ithal ikameci sınaileşme anti - emperyalist bir süreç olarak algılanırken, ekonomik gelişme içinde devletin önemli görevler üstlenmiş olması da, devletin ortak çıkarları temsil eden sınıflar - üstü bir görünüm kazanmasına neden olmuştur. Toplumsal gelişmenin yapısı ve ona uygun olarak değişik sınıfların ittifakına dayalı bu siyasal çerçeve içindeki ideolojik belirlenmede, devletçilik, milliyetçilik (anti-emperyalizm) ve gelişmecilik temel öğeler haline gelmiştir. Diğer bir deyişle, bu unsurların bütünü ifade eden 'gelişmeci-populizm', ithal ikamesine dayalı sermaye birikim sürecinin kendine özgü siyasal ve ideolojik yapısı olarak belirlenmiştir¹⁵.

1950'lerin ortalarından itibaren içe dönük sermaye birikimi çerçevesinde oluşan sınıfsal ittifaklar yapısına metropol sermayesi de doğrudan katılmaya başlamıştır. Uluslararası işbölümü çerçevesinde az gelişmiş toplumdaki egemen sınıfların baştan beri dışsal bir müttefiki olan metropol burjuvazisinin, üretken sermayenin uluslararasılaşması ile birlikte az gelişmiş ülkede içsel bir unsur haline geldiği söylenebilir¹⁶. Diğer bir deyişle, L. Amerika'nın dünya sistemi ile yeni bütünleşme biçimi, içe dönük sermaye birikim sürecine metropol burjuvazisinin de doğrudan katılması yoluyla belirlenmiştir. Yerli sermaye açısından bu bütünleşmenin kökeni, ekonominin kendi ürettiği ithalat kapasitesinin daralması olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan başlayarak Kore Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemde L. Amerika'nın ihracat ürünlerine olan talebin yüksekliği, ihracat gelirlerinin sınaileşmenin dış finansmanını sağlayacak düzeyde oluşmasına olanak vermiştir. Oysa, özellikle Kore Savaşı'nın son bulması nedeniyle, 1950'lerin ikinci yarısından başlayarak ihracat ürünlerinin fiyatlarındaki düşme ile ortaya çıkan döviz darboğazı sorunu, yerli ekonominin dış kaynaklara giderek daha büyük ölçüde açılmasına neden olmuştur. Metropol sermayesi açısından yerli ekonomide yatırım yapmak ise, koruma duvarlarının aşılıp iç pazarın ele geçirilmesinin yolu olmuştur. Sonuç olarak, 1955'lerden itibaren L. Amerika ülkelerine yoğun bir yabancı sermaye akımı ile içe dönük sınaileşme sürdürülmüştür¹⁷. Buna ek olarak dış yardım ve kredilerde de önemli artışlar olmuştur¹⁸.

Gerçekte bu durum, ithal ikameci sermaye birikiminin uluslararası kapitalizme rağmen olmadığını, tersine yeni bir uluslararası işbölümü çerçevesinde oluş-

¹⁴ Munck (1980), s. 45.

¹⁵ Malloy (1977), ss. 8 - 10; Munck (1980), s. 45; Pompermayer and Smith (1973), ss. 105 - 106; Cardoso and Faletto (1979), s. 130.

Bu sermaye birikim sürecinin geçerli olduğu dönem boyunca egemenliğini sürdüren gelişmeci-populizm, ileride tartışılacağı gibi, Marksizm dahil, tüm siyasal hareketler ve ideolojik akımlar üzerinde de etkili olmuştur.

¹⁶ Pompermayer and Smith (1973), s. 104.

¹⁷ Balkanoff (1971), ss. 197 - 99; Cardoso and Faletto (1979), ss. 157 - 58; Diaz - Alejandro (1970), ss. 265 - 66; Furtado (1965), s. 106; Munck (1980), s. 47; Sideri (1971 - 72), s. 5.

¹⁸ Brezilya bağlamında bunların niteliği konusunda bkz. Balkanoff (1971), ss. 205 - 208. 1950'lerin sonlarına doğru A.B.D. - L. Amerika ilişkilerinde de, A.B.D.'nin L. Amerika'nın 'gelişmesine yardımcı olması' yönünde bir değişim gözlenmektedir. Bkz. Hirschman (1961), s. 39; Roxborough (1979), s. 31.

tuğunu düşündürmektedir¹⁹. Ancak bu bağlamda vurgulanması gereken nokta, yabancı sermaye akımı ile birlikte ithal ikameci sınaileşmenin yapısında da bir değişimin yer aldığıdır. Yerli sanayi sermayesi ile işbirliğine giren metropol sanayi sermayesi ithal ikamesi sürecinin temel tüketim malları üretiminden, yüksek gelir gruplarının talep yapısına uygun ve girdiler açısından dışa bağımlı olan 'lüks' malların üretimine kaymasına katkıda bulunmuştur²⁰. Bu çerçevede, ithal ikamesi sürecini belirgin iki aşamaya ayırmak mümkündür. 1930'dan başlayarak 1950'lere kadarki dönemde ithal ikamesi öncelikle dokuma ve gıda ürünleri gibi hafif sanayiye dayalı temel tüketim mallarında yer almış; 1950'lerden sonra ise bu tür ürünlerin ithal ikamesi büyük ölçüde tamamlanmış olarak, yabancı sermaye ile işbirliği içinde elektrikli araçlar ve otomobil gibi dayanıklı tüketim mallarının ithal ikamesi öncelik kazanmıştır²¹. Diğer bir deyişle, metropol sanayi sermayesinin yerli ekonomideki sınaileşme sürecine katılması, kendi yatırım ve üretim normlarını da beraberinde getirmesi yoluyla olmuştur. Böylelikle sermayenin uluslararası dolaşımı, metaların uluslararası dolaşımını sağlayan bir mekanizma haline gelmiştir.

Savaş sonrası dönemde uluslararası işbölümünü belirleyen bu yapıya, farklı bir yoldan da olsa, Türkiye'nin de evrildiği görülmektedir.

Türkiye'de Savaş Sonrası Yönelimler ve İç Pazarın Önem Kazanması

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin yeni ekonomi politikası yönelimini belirleyen ilk önemli adım, 7 Eylül kararları diye bilinen, 1946 yılındaki devalüasyon ve beraberindeki dış ticarete liberasyona ilişkin önlemlerdir. 1930 yılından 1946 yılına kadar (1938 yılında küçük bir açık dışında) dış ticaretinde sürekli fazla veren Türkiye'nin devalüasyonu izleyen 1947 yılından itibaren açık vermeye başlaması²², devalüasyonun dış ticarete denge sağlanması, vb. kaygılarla yapılmadığını göstermektedir. Nitekim 7 Eylül kararlarının dış ticarete ilişkin sonucu, o döneme kadar biriktirilen rezervlerin eritmeye başlaması olmuştur. Devalüasyon ve beraberindeki önlemlerin alınmasındaki asıl etken, Bretton Woods anlaşmasının gereklerine uymak olmuştur. Türkiye'nin IMF'ye üyeliği 1947 yılında kesinleşirken, yapılmış olan devalüasyon aynı yıl içinde IMF tarafından onaylanmıştır²³. Türkiye'de devalüasyona ve dış ticarete liberasyona gidilmesinin, başta İngiltere olmak üzere, gelişmiş kapitalist ülkeler tarafından istendiği anlaşılmaktadır²⁴. Ayrıca 7 Eylül kararlarının ülke içindeki etkilerine de değinmek gerekir. Herşeyden önce devalüasyon ülke içinde ihracata dönük kesimlere bir değer aktarılması anlamına gelir. Bu yönüyle, ihracata dönük büyük

¹⁹ Bkz. Cardoso (1972).

²⁰ Cardoso and Faletto (1979), s. 160; Hein and Stenzel (1979), s. 95.

²¹ Diaz - Alejandro (1970), ss. 228 - 29; Furtado (1965), s. 102; Kaufman (1977), s. 206.

²² Bkz. Ek I, tablo 4.

²³ Doğan (1980), ss. 7, 56 ve 61; Göymen (1973), s. 422; Hershlag (1968), s. 144; Karpas (1959), s. 172; Tekeli ve İkin (1974), ss. 5 - 6.

²⁴ Doğan (1980), ss. 57 - 58.

çiftçilerin çıkarlarına uygun bir dönem olmuştur. İthalatta liberasyona gidilmesi ise sınai gelişmeyi olumsuz etkilemiştir²⁵. Buna karşılık, kazançlı çıkan, ticaret sermayesi olmuştur. Devalüasyonun ilk anda ithalatçılar için bir vurgun olanağı sağlamış olması yanısıra, ithalatın serbest bırakılmış olması ve ayrıca genel fiyat düzeyinin yükselmesine karşılık ücretlerin buna uyum sağlayamaması, sermaye birikimi için ek kaynaklar oluşturmıştır²⁶. Özetle, 7 Eylül kararlarının toplumsal yapıya ilişkin uzantıları, L. Amerika örneğinden farklı olarak, içteki sınıf yapısı ile uluslararası kapitalizmin çıkarlarının uyumu çerçevesinde belirlenen işbölümünün yeniden oluşturulması yönünde olmuştur.

Gerçekte, bu son nokta, daha açık bir biçimde, Türkiye'nin Marshall yardım programına katılma çabalarında izlenebilir. Marshall yardım programının Türkiye'den beklentisi, tarımsal üretimini geliştirmesi ve OEEC ülkelerine hammadde ve yiyecek maddeleri ihracatında uzmanlaşması yönünde olmuştur²⁷. Bu programa katılmayı amaçlayan Türkiye'nin de gerekli adımları attığı görülmektedir. Savaş sırasında Devletçilik dönemindeki planlar niteliğinde bir plan hazırlanmış olan Türkiye, savaştan çıkıldığında değişmiş olan uluslararası konjonktür uyarınca, bu planı gündemden kaldırıp yerine 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı diye bilinen ve gerçekte Marshall programına katılabilmek için sunulacak bir rapor niteliğinde olan metni hazırlamıştır²⁸. 1947 Planı'nın öncelikleri, ulaşım ve haberleşme ile tarımsal gelişmedir. Sanayi, Planın öncelikler sırası içinde en sonda yer almaktadır. Ulaşım ve haberleşme yatırımları pazarın genişletilmesi amacını taşıırken, Plan'da doğrudan tarıma ilişkin hedefler dışında yer alan altyapı geliştirmesine yönelik yatırımlar da, dolaylı bir biçimde, tarımsal gelişmeye hizmet amacını taşımaktadır. Kaynak açısından ise Plan'ın temel stratejisi, dış kredilere dayanmaktır. Tarımsal gelişme çerçevesinde, traktör vb. motorlu araçların ithali, ve dolayısıyla da Marshall yardım programının özellikle A.B.D.'nin ihracatını artırması amacına hizmet, öngörülmektedir²⁹. Sonuç olarak Türkiye, 1948 yılında yardım programı kapsamına alınarak OEEC'ye üye olmuştur³⁰.

Bütün bunlar, sözü edilen uluslararası işbölümü çerçevesinde değerlendirilmelidir. Türkiye'nin savaşı izleyen yıllarda geçirdiği deneyim, uluslararası işbölümünde Bunalım öncesi dönemde sahip olduğu konumu yeniden alma sürecinin aşamalarıdır³¹. Bu yolda CHP iktidarı tarafından başlatılan süreç, 1950'de iktidara gelen DP tarafından sürdürülmüştür³².

²⁵ Hershlag (1968), s. 171

²⁶ Karpat (1959), ss. 173 - 74.

²⁷ Hershlag (1968), s. 150.

²⁸ Güncce (1967), s. 25; Tekeli ve İlkin (1974), ss. 1 - 15.

²⁹ Güncce (1967), s. 23; Tekeli ve İlkin (1974), ss. 16 - 19.

³⁰ 1947 Planı, başlığının ifade ettiği biçimde bir "Kalkınma Planı" olarak resmen uygulamaya konmadığı halde, temel yönelimleri açısından, Türkiye'nin savaş sonrası dönemde ekonomi politikasını belirleyen ana metin olmuştur. Bkz. Güncce (1967), s. 22; Tayanç (1973), s. 118.

³¹ Bkz. Avcioğlu (1969), ss. 382 - 85.

³² Doğan (1980), s. 58; Tezel (1978), s. 19; Tüzün (1976), ss. 4 - 7. Bkz. Boratav (1974), s. 13: "1946 yılı, aslında Demokrat Parti iktidarı altında kemale erecek olan yeni bir dönemin başlangıç yılı sayılmalıdır."

Bu doğrultu uyarınca, DP iktidarının ekonomi politikasında en temel unsurlar, altyapı ve tarımsal gelişme çalışmaları olmuştur. Özellikle 1950'lerin ilk yarısında devlet harcamalarının yarısından fazlasının ulaşım, haberleşme ve bayındırlık yatırımlarına gittiği görülmektedir³³. Bu yıllarda Türkiye'ye, öncelikle A.B.D. kaynaklı, önemli bir dış yardım ve kredi akımı olmuş ve bunlar bir yandan devlet yatırımlarının finansmanında, diğer yandan da tarımsal makina ve traktör ithalatında kullanılmıştır³⁴. Tarımda makinalaşma yeni alanların ekime açılmasını sağlayarak üretimin artışına katkıda bulunurken, tarımsal teşvikin diğer unsurları arasında bol ve ucuz kredi ile yüksek fiyat politikası da yer almıştır³⁵. Türkiye'nin bu dönemde tarımsal üretim ve ihracatı teşviki için dış konjonktür de elverişli olmuştur. Kore Savaşı ortamında Türkiye'nin tarım ürünlerine olan talebin ve dolayısıyla fiyatlarının artması, ihracat gelirlerinde büyük artışlar sağlamıştır³⁶. İhracat gelirlerindeki artışa paralel olarak, ithalatta liberasyon da doruk noktasına ulaştırılmıştır³⁷.

Ancak, Kore Savaşı'nın son bulması, Türkiye'nin toplumsal gelişmesinde yeni bir dönemin başlaması anlamına gelmiştir. Savaşın son bulması Türkiye'nin ihraç ürünlerine olan talep artışına son verirken, savaş boyunca tarımsal ürünleri stok eden A.B.D. ve diğer ülkelerin bu stoklarını eritmeye başlamaları, ilk elde Türkiye'nin ihracat gelirlerinin düşmesine neden olmuştur. Bu arada ekilebilir alanların sınırına varılmış olması da 1950'lerin ilk yıllarında yaşanan hızlı büyüme döneminin sona ermesi anlamına gelmiştir. İthalat harcamaları artarken ihracat gelirlerinin düşmeye başlamasının yarattığı döviz darboğazı ortamı, ithalatta liberasyon politikasına son verilmesini gerektirmiş ve böylece Türkiye 1953 yılı sonundan itibaren yeniden gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları içeren korumacı önlemlere başvurmaya başlamıştır³⁸.

Bu durumun, uluslararası işbölümünün işleyişi açısından, yine iki yönlü etkisinin olduğu söylenebilir. Uluslararası meta dolaşımının korumacı politikalar nedeniyle aksaması, metropol sermayesinin pazarlarının daralmasına neden olurken, ülke içinde de yerli üretim ile doldurulabilecek bir pazarın oluşması anlamına gelmektedir. Ancak, bu dönemde, Bunalım döneminden farklı olarak, uluslararası kapitalizm bir çöküntü değil, genişleme süreci içindedir. Genişlemenin dinamiği sermayenin uluslararası dolaşımıdır ve bu aynı zamanda metaların dolaşımını sağlayan, onun yolunu açan bir süreçtir. Diğer bir deyişle metropol sermayesi yitirdiği pazarları dolaylı yöntemlerle yeniden ele geçirmek için daha önce doğrudan pazarladığı ürünlerin bu kez ülke içinde üretilmesini başlatmıştır.

³³ Hershlag (1968), s. 154.

³⁴ Simpson (1965), ss. 142 - 44; Tayanç (1973), s. 156.

³⁵ Avcioğlu (1969), s. 402; Keyder (1979), s. 21.

³⁶ Hershlag (1968), s. 179; Tüzün (1976), s. 16. 1950 - 52 yıllarında ihracat gelirleri yılda ortalama % 10.3 oranında artmıştır. Bkz. Ek I, tablo 4.

³⁷ Alpar (1974), s. 62; Hershlag (1968), ss. 180 - 81.

³⁸ Alpar (1974), s. 62 - 63; Hershlag (1968), ss. 181 - 82; Tezel (1978), s. 20. 1946 - 53 döneminin bir değerlendirmesi için bkz. Ek I ve Ek II, parag. 5.

Bu dönüşümü sağlarken, metropol burjuvazisinin doğal müttefikinin yerli ticaret sermayesi olacağı açıktır. İlk elde korumacılık yoluyla iç pazarın kapatılmış olması, metropol burjuvazisi için olduğu kadar onun acentası konumundaki yerli ticaret sermayesi için de pazarların daralması demektir. Ayrıca, ithalatın kısıtlanması yoluyla içte oluşan pazarın, doğrudan ithalatı ikame edecek üretime yönelik olması beklenmelidir. Dolayısıyla, metropol sermayesinin yerli ticaret sermayesi ile işbirliği içinde, ülkede ithal ikamesine yönelik bir sanayi sermayesi birikimini başlatması, iki tarafın da çıkarlarına uygun bir çözümdür.

Türkiye’de 1950’lerin ortalarına doğru tarımsal büyümenin sınırlarına varıldıktan sonra, ticaret sermayesi, bir yandan tarıma dayalı dokuma ve gıda gibi dallarda, diğer yandan da yüksek gelir gruplarının talep kalıplarına uygun ve ithalatları öncelikle kısıtlanmış olan lüks tüketim malları üretiminde, sanayi yatırımlarına başlamıştır³⁹. İthalat kısıtlamalarının bu dönüşümü sağlamada en önemli etken olduğu anlaşılmaktadır. Yani, nihai ürünün ithalatının kısıtlanması, parçalarının ithal edilip yurt içinde monte edilmesi ya da ürünün ham ve ara maddelerinin ithal edilip yurt içinde işlenmesi ile uğraşan sanayilerin oluşmasına yol açmıştır⁴⁰. Bu dönüşüme katkıda bulunan diğer bir unsur ise, bu dönemdeki yüksek enflasyon ortamı olmuştur⁴¹. Enflasyon bir yandan iç pazarda kârlılığın yükselmesine katkıda bulunurken, diğer yandan da, sabit kurlara dayalı bir kambiyo sisteminde, Türk Lirasının dış değerini yitirmesine yol açmıştır. Bu durumda ortaya çıkan aşırı - değerli döviz kuru, nihai ürün ithalatının kısıtlandığı bir ortamda, ara ve yatırım mallarının ithalatını teşvik etmiş, diğer bir deyişle yatırım malları ve girdiler açısından dışa bağımlı ithal ikameci sanayilerin kârlılığına katkıda bulunmuştur⁴².

Burada vurgulanması gereken bir nokta, korumacılık politikasının toplumda egemen olan bir sanayi burjuvazisinin çıkarları doğrultusunda bilinçle izlenmiş bir politika olmadığıdır⁴³. Ancak bu süreç içinde ticaret sermayesi sanayi sermayesine dönüşürken, özel sermaye içinde daha önce ticaret sermayesinde olan ağırlık giderek sanayi sermayesine kaymaya başlamış ve toplumsal egemenlik içinde sanayi sermayesinin göreceli payı artmaya başlamıştır⁴⁴.

Bu dönemde gelişen sanayi burjuvazisinin benimsediği türden ithal ikameci sermaye birikim sürecinin, uluslararası kapitalizm açısından da uygun bir çözüm olduğu belirtilmişti. Nitekim bu dönem boyunca uluslararası kapitalizmin üst organlarının da bu yeni sermaye birikim sürecini desteklediği ve gereklerinin

³⁹ Keyder (1979), ss. 21 - 22.

⁴⁰ Alexander (1960), s. 360; Kepenek ve Kavruk (1978), s. 43; Tezel (1978), s. 20; Tüzün (1976), s. 18.

⁴¹ Hershlag (1968), ss. 145 - 47; Okyar (1960), s. 239.

⁴² Alexander (1960), s. 360; Alpar (1974), s. 64; Simpson (1965), ss. 147 - 48.

⁴³ Bkz. Alpar (1974), s. 63: “1952 - 58 döneminde dış ticarete getirilen kısıtlayıcı tedbirlerin amacı, yerli sanayii korumaktan çok, aşırı ithal talebi nedeni ile ödemeler dengesinde beliren dış ticaret açığını kapamak olmuştur.”

⁴⁴ Türkiye’de sanayi burjuvazisinin kökeninin ticaret sermayesi olduğu ve bu dönüşümün özellikle 1950’ler döneminde yer aldığı konusunda bkz. Alexander (1960) ve Payaslıoğlu (1961). Sermayenin genel içinde 1950’lerde ticaret kesiminde olan egemenliğin 1960’lara gelindiğinde sanayi kesimine kaydığı konusunda bkz. Öncü (1978), ss. 20 - 24.

yerine getirilmesi için girişimlerde bulunduğunu gözlemek mümkündür. Bu kuruluşların İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Türkiye'nin uluslararası işbölümü içinde alacağı yer konusunda yukarıda özetlenen beklentilerinin, 1950'lerin başlarında da sürdüğü görülmektedir. Özellikle 1950'lerin ortalarına kadar Dünya Bankası ve OEEC gibi kuruluşlar Türkiye'nin tarımsal gelişmeye öncelik vermesi, sanayiye yönelmeyip tarımsal ürünleri işleyen küçük işletmelerin geliştirilmesi ve ekonomide kapsamlı bir planlamaya ve müdahaleciliğe gidilmemesi yolundaki önerilerini sürdürmüşlerdir⁴⁵. Oysa 1950'lerin ikinci yarısından başlayarak, bu önerilerin değiştiği gözlenmektedir⁴⁶.

Türkiye'nin bu kuruluşlarla 1958 yılındaki devalüasyona varıran görüşmelerini⁴⁷ 1954 - 58 döneminde yer alan ve belirleyici öğeleri döviz darboğazı ile yüksek enflasyon olan bunalım bağlamında değerlendirmek gerekir⁴⁸. Örneğin OEEC, Türkiye'ye ilişkin 1955 yılı raporunda, tarım ve altyapı geliştirilmesi konularında aşamalar kaydedilmiş olduğunu, ancak ekonomideki aşırı talep baskısının gerek içeride gerekse dış ticarette dengesizlikler yarattığını ve bunun giderilmesi için önlemler alındığı takdirde, Türkiye'nin ekonomik gelişmesini kendi çıkarlarına uygun gören gelişmiş ülkelerin Türkiye'deki yatırımlarını artıracaklarını belirtmektedir⁴⁹. Aynı noktayı vurgulayan 1957 raporunda ise, Türkiye'ye uygulaması önerilen stabilizasyon politikasının mantığı açıkça belirlenmektedir. Buna göre, gelişme için kullanılacak sermayenin ekonomiye en yararlı kesimlere gitmesinin sağlanması, parasal stabilizasyon ile birlikte düşünülmelidir. Yatırımlarda geçici bir daralma olsa da, bu, sermaye birikiminin gelecekte daha düzenli gelişmesini sağlayacaktır⁵⁰.

Türkiye'nin A.B.D., IMF ve OEEC ile anlaşma içinde, 1958 yılında uygulamaya koyduğu ekonomik önlemlerin en temel unsurlarından ikisi, devalüasyon ve stabilizasyondur⁵¹. Devalüasyonun da anti - enflasyonist önlemler bütünü içinde değerlendirilmesi gerekir. Yatırımların, ithalata dayalı oldukları ölçüde, devalüasyondan olumsuz etkilenecekleri açıktır; ancak, aşırı - değerli bir döviz kurunun her türlü ithalatı teşvik ettiğine de dikkati çekmek gerekir. Bu bağlamda belirtilmesi gereken nokta, devalüasyon ile birlikte ithalatta liberasyona gidilmeyip, tersine, kota uygulamasını içeren ve 1960'lı yıllar boyunca geçerli

⁴⁵ Sönmez (1967), s. 31. Ayrıca bkz. Avcioğlu (1969), ss. 382 - 85; Hershlag (1968), s. 136; Ta-
yanç (1973), ss. 134-35

⁴⁶ Bkz. Sönmez (1967), s. 32.

⁴⁷ Bu görüşmelerin gelişimi için bkz. Doğan (1980), ss. 85 vd.

⁴⁸ Bunalımın boyutları için bkz. Avcioğlu (1969), s. 454; Simpson (1965). Bu bağlamda enflasyonun, iç pazarı canlandırıcı bir süreç olmasına rağmen, yüksek boyutlara vardıkça ekonomideki kaynak dağılımını bozduğu ve yatırımları üretken alanlardan uzaklaştırdığını vurgulamak gerekir.

⁴⁹ OEEC (1955), ss. 7 - 13.

⁵⁰ OEEC (1957), ss. 10 - 11. Bu noktada kapitalizmin temel dinamiği olan sermaye birikimindeki aksamaların, sistemin gelişimini düzenleyici mekanizmalar olduğunu hatırlatmak gerekir. Bunalımlar, sermaye birikiminin yeniden yapılanarak canlanması için gerekli koşulları oluşturmurlar. Stabilizasyon politikaları da bu çerçevede, yani bunalımın yoğunlaştırılması yoluyla bunalımı aşma politikaları olarak değerlendirilmelidir.

⁵¹ Bkz. Okyar (1960) ve Hershlag (1968), s. 147.

olacak, düzenli bir ithalat rejiminin başlatıldığıdır⁵². Devalüasyonun, Türkiye'nin geleneksel ihracat kesimlerine bir değer aktarılmasını içerdiğini de söylemek güçtür. İhracatta geçerli olan katlı kur uygulamasına göre, geleneksel ihracat ürünleri için kur değişme oranları, devalüasyon oranının altında tutulmuştur⁵³. Devalüasyonun, ayrıca, yabancı sermayeyi teşvikine ilişkin de bir yönü vardır. Devalüasyon, Türk Lirasının değerini düşürdüğü oranda yabancı sermayenin ülke içinde alım gücünü artıran bir önlemdir. Sonuç olarak, 1958 önlemleri bütünü ile değerlendirildiğinde, sistemli bir korumacılık politikası getiren ithalat rejimi yanısıra devalüasyon ve stabilizasyon uygulaması, iç pazara dönük sermaye birikim sürecinin terkedilmesini değil, tersine düzene konulmasını içeren bir önlemler dizisi olarak düşünülmelidir. Nitekim bu, en belirgin biçimi ile, 1958 önlemlerinin diğer bir temel unsurunda ifade bulunmaktadır. Bu önlemler paketi içinde yer alan bir karara göre, bir kalkınma planı çerçevesinde yatırımların düzenlenmesini sağlamak amacıyla, bir 'Koordinasyon Bakanlığı' kurulacaktır⁵⁴.

Gerçekte, 1958 yılına yaklaştıkça, 'plan' kavramı DP iktidarının ekonomik politikasına ülke içinde ve dışında yöneltilen en temel eleştiri unsurunu oluşturmıştır⁵⁵. 1950'lerin ortalarına kadar ekonomide müdahaleciliğe ve planlamaya gidilmemesini öneren uluslararası kuruluşların da 1950'lerin ortalarından itibaren Türkiye'ye ısrarlı bir biçimde planlamaya gidilmesini önermeye başladığı görülmektedir⁵⁶. Nitekim, A.B.D., OEEC ve IMF ile varılan anlaşma uyarınca, DP iktidarı sırasında Koordinasyon Bakanlığı kurulmuş, 1960 yılında DP iktidarını deviren askeri yönetimin ekonomik düzlemdeki ilk girişimlerinden biri ise Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması olmuştur⁵⁷.

Son olarak, bu dönemde 'özel kesim' ile 'devlet kesimi' arasında oluşmaya başlayan işbölümüne değinmek gerekir. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardaki ekonomi politikası yönelimlerinin bir boyutu da 1930'lardaki Devletçilik uygulamasının terkedilmesine ilişkin olmuştur. 1947 Planı'nda da açıkça ifade edilen bu eğilime göre, devlet girişimleri, enerji ve ulaşım gibi alanlarla sınırlandırılıp bunun dışında kalan her türlü devlet işletmesinin özel sermayeye devredilmesi gerekmektedir⁵⁸. Bunu resmi görüş olarak belirleyen DP iktidarı, ilk yıllarında, sonuçsuz da olsa, bu yönde bazı girişimlerde bulunmuştur. Ancak 1953 yılından itibaren uygulamanın, resmi görüşün tam tersi yönde olduğu ve salt kamu hizmeti gören kuruluşların ötesinde, sınaileşme sürecinde önemli

⁵² Aker (1968), s. 26; Alpar (1974), ss. 64 - 65.

⁵³ Bkz. Hershlag (1968), s. 147.

⁵⁴ Bkz. Okyar (1960), ss. 243 - 44.

⁵⁵ Simpson (1965), s.151; Tayanç (1973), s. 157.

⁵⁶ Sönmez (1967), s. 32. Önerilen bu planlamanın esas olarak kapitalist rasyonalizasyona yönelik olduğu açıktır.

⁵⁷ Avcıoğlu (1969), s. 489; Sönmez (1967), s. 32. İthal ikamecilik ile planlamanın ilişkisi için bkz. Korum (1977), s. 23.

⁵⁸ Genç (1967), s. 23; Tekeli ve İlkin (1974), s. 51. 1947 yılı Devletçiliğin resmi ideolojisi olarak da tanımlanmasının keskinleştiği yıldır. İktidardaki CHP'nin 1947 Kurultayında, Devletçiliğin bir doktrin konusu olmadığı ve Devletçiliği gerektiren koşullar ortadan kalktığı için sınırlarının yeniden çizilmesi gerektiği görüşü benimsenmiştir. Bkz. Boratav (1974), ss. 361 - 71; Hershlag (1968), s. 137.

görevler üstlenen devlet girişimlerinin kurulmaya başladığı görülmektedir⁵⁹. İç pazar önem kazandıkça özel sermaye sanayiye kayarken, devlet kesimi de özel kesime girdi sağlayan ara malları üretiminde yoğunlaşmaya başlamıştır⁶⁰. İç dönük sermaye birikim sürecinin bir gereği olarak düşünülebilecek bu işbölümü, 1960'lı yıllar boyunca gelişimini sürdürmüştür⁶¹.

Türkiye'de İthal İkamelerin Aşamaları

1954 - 58 dönemindeki bunalımı, Türkiye'nin yeniden, ancak Devletçilik dönemindekinden farklı nitelikte, bir ithal ikameci sınaileşmeye geçiş süreci olarak değerlendirmek mümkündür. 1958 yılında uygulamaya başlanan ithalat rejimi, Türkiye'nin planlı dönemde izlediği iç pazara dönük sınaileşme politikasının temelini oluşturmuştur⁶². Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP) ile birlikte Türkiye'nin dış ticaret ve sınaileşme politikası 'ithal ikamesi' olarak belirlenmiş ve ithal ikamesine geçiş döneminde geçerli olan döviz darboğazı nedeniyle korumacılık, yerini ithal ikamesi amacıyla korumacılığa bırakmıştır⁶³. Nitekim, planlı dönem boyunca sınai sermayenin birikimi öncelikle korumacılığa dayalı olmuştur⁶⁴.

Uluslararası kuruluşların da 1960'lı yıllar boyunca Türkiye'nin içe dönük sermaye birikimi politikasını desteklediği görülmektedir⁶⁵. Bu süreç içinde kamu kesimine de önemli görevler düştüğü belirtilmiştir. 1960'lı yıllar boyunca özel kesim dayanıksız ve dayanıklı tüketim malları üretiminde gelişirken, 1970'lere gelindiğinde kamu kesimi üretimi içinde ara malları ön sırayı alır duruma gel-

⁵⁹ Hershlag (1968), ss. 138 - 42; Okyar (1965), s. 107; Tayanç (1973), s. 140.

⁶⁰ Tüzün (1976), s. 31. Örneğin bu yıllarda, dokuma üretiminde özel kesimin kamu kesimini geçtiği görülmektedir. Hershlag (1968), s. 140.

⁶¹ Korum (1977), s. 65.

⁶² Alpar (1974), s. 76.

⁶³ Alpar (1974), ss. 72 - 73 ve 76 - 77. İthal ikameci bir politikada korumacılığın esasını gümrük vergileri değil, miktar kısıtlamaları oluşturur. Bu tür bir korumacılık iç pazarı tümüyle kapatılması anlamına gelmez; yerli olarak üretilen nihai ürünlerin ithalatı kota ve yasaklamalarla engellenirken, o ürünlerin üretilmesi için gerekli olan girdilerin ve yatırım mallarının ithalatı ise serbest bırakılır. Ara ve yatırım mallarının ithalatının serbest bırakılması ve hatta gümrük bağımsızlığına sahip olması, korumacılığın bir parçasıdır. Buna göre, Türkiye'de uygulanan koruma sistemi, yerli üretimin artışıyla dayalı olarak önce liberasyon listelerinden çıkarılan ürünlerin kotalarının kısılması ve giderek ithalatının tümüyle yasaklanması biçiminde işler. Bkz. a.g.e., ss. 73 - 74 ve 87 - 89.

⁶⁴ Hershlag (1968), s.196; Keyder (1979), s. 27. İthal ikameci sınaileşmeye geçiş sürecine ilişkin olarak bkz. Ek I ve Ek II parag. 8.

⁶⁵ Örneğin OECD'nin Türkiye'ye ilişkin raporlarında, planlamaya geçilmiş olması en önemli politika değişikliği olarak belirtilmekte ve Türkiye'nin ithal ikameci politikalarını sürdürmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bkz. OECD (1963), s. 7; OECD (1964), s. 5 ve 40; OECD (1966), s. 5, s. 42 ve ss. 51 - 53. İleride görüleceği gibi, bu dönemde geçerli olan ithal ikameci politikaların temel bir gereği de dış yardımlardır ve bunu OECD çerçevesinde düzenli bir biçimde sağlamak amacıyla 1963 yılında bir konsorsiyum kurulmuştur. Aynı şekilde Türkiye'nin bu dönemde IMF ile olan ilişkileri de (bkz. Doğan, 1980, ss. 109 - 11) söz konusu politikaların IMF'ye rağmen değil, onun denetimi ve gözetimi altında yürütüldüğünü göstermektedir.

miştir. Diğer bir deyişle, daha önceki dönemlerde olduğu gibi, bu dönemde de, özel kesim ile devlet kesimi arasında rekabet değil, birbirini tamamlayıcı bir işbölümü oluşmuştur⁶⁶. Özetle, 1960'daki siyasal iktidar değişikliği ile başlayan planlı dönem, 1950'lerde başlayan sürecin düzene sokulduğu ve sistemli hale getirildiği bir dönem olmuştur⁶⁷.

Bu çerçevede, L. Amerika örneğine paralel olarak, ithal ikamesi sürecinin iki belirgin aşamasını ayırdetmek mümkündür⁶⁸. Ancak, L. Amerika'dan farklı olarak Türkiye'de savaşı izleyen dönemde içe dönük sınaileşme sürecine bir ara verilmiş olması nedeniyle, Türkiye'nin L. Amerika'yı belli bir zaman aralığı ile izlediği söylenebilir. 1950'lerin ortalarından başlayarak içe dönük sınaileşmeye elverişli politikalara yeniden başvurulduğunda, özel sermaye birikimi öncelikle dokuma ve gıda gibi hafif sanayi dallarında yoğunlaşmıştır⁶⁹. Özellikle dokuma sanayiinde ithal ikamesinin en büyük hızla yer aldığı dönemin 1953 - 57 arası olduğu görülmektedir⁷⁰. 1950'lerin sonlarına doğru başlayan dayanıklı tüketim mallarında ithal ikamesi ise özellikle 1960'lı yıllardan itibaren gelişme göstermiştir⁷¹. Dönemlere göre ayırmak gerekirse, Türkiye'nin ithal ikamesinin birinci aşamasının sonuna 1950'lerin sonunda geldiği ve ikinci aşamasına 1960'lardan itibaren girdiği söylenebilir⁷².

Yerli sermaye açısından bu dönüşümün metropol sermayesi ile işbirliği içinde yer aldığı ve bunun yeni bir uluslararası işbölümü anlamına geldiği belirtilmişti. Gerçekte, ülke içindeki sermaye birikim süreci ile uluslararası işbölümüne katılım biçimi arasındaki birlik, metropol sermayesinin yerli ekonomideki yatırımlarının dönemlere göre evriminden izlenebilir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu döneminde, özellikle 19'ncü yüzyılın ikinci yarısında az gelişmişliğin oluşumu ile birlikte, yabancı sermayenin öncelikle ulaştırma, altyapı ve bankacılık, sigortacılık gibi hizmet sektörlerine geldiği görülmektedir⁷³. 1920'ler döneminde de Türkiye'nin uluslararası işbölümüne katılım biçimini sürdürmesine uygun olarak, yabancı sermaye yatırımlarının niteliği de değişmemiş ve yine en çok demiryolu, ticaret, bankacılık ve madencilik alanlarına gelmiştir⁷⁴. Oysa 1930'lara

⁶⁶ Korum (1977), s. 79, ss. 115 - 116.

⁶⁷ Aker (1975), s. 9; Avcıoğlu (1969), s. 523.

⁶⁸ Bkz. Gülalp (1980).

⁶⁹ Hershlag (1968), s. 171; Tayanç (1973), s. 156.

⁷⁰ Aker (1968), ss. 82 - 84.

⁷¹ Aker (1968), s. 122. İthal ikameci sınaileşmenin özellikle 1954'ü ve 1964'ü izleyerek ivme kazanmış olması dikkat çekicidir. Bkz. a.g.e., s. 58, s. 62, s. 108. Bu iki yılın özelliği, birincisinin dış ticarete sınırlamaların başlatıldığı, ikincisinin de BBYKP uygulamasının başlatıldığı yıllar olmalarında aranmalıdır. Özellikle planlı dönem, dayanıklı tüketim mallarında ithal ikamesinin geliştiği dönem olmuştur. Bkz. a.g.e., ss. 118 - 20.

⁷² Bu bağlamda bkz. Kepenek (1981), ss. 91 - 109.

⁷³ Alpar (1978), s.123. Ayrıca bkz. Avcıoğlu (1969), s.110. Aynı dönemde L. Amerika'daki yabancı yatırımlar da bu niteliktedir. Bkz. Cardoso and Faletto (1979), s. 66. Gelişmiş ülkeler açısından bu döneme özgü uluslararası işbölümünün esaslı sınai ürünler için pazar bulunması ve bunun karşılığında ucuz hammadde sağlanması olduğu için yatırımlar öncelikle ulaşım alanına gitmektedir.

⁷⁴ Aker (1968), s.12; Tezel (1977), ss. 218 - 22. Yeni Cumhuriyet yönetiminin de yabancı sermayeye karşı olduğunu düşünmemek gerekir. Bkz. Alpar (1978), s. 131; Göymen ve Tüzün (1976),

gelindiğinde bu durumun değiştiği görülmektedir. Büyük Bunalım sırasında ticaretin ve sermaye hareketlerinin dünya çapında aksamasına paralel olarak Türkiye'ye yabancı sermaye girişleri durulduğu gibi, izlenen Devletçilik politikası çerçevesinde, özellikle kamu hizmetleri alanındaki yabancı sermayenin de millileştirilmesine gidilmiştir⁷⁵. Buna karşılık, Bunalımın son bulmaya başlaması ile "Devletçi politikalarda bir yumuşamanın belirdiği 1937 yılı içinde yabancı sermayeye karşı da daha ılımlı bir tutumun belirmeğe başladığını görüyoruz"⁷⁶. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde ise önceleri yardım ve kredi biçiminde gelen yabancı sermayenin 1950'lerden sonra doğrudan yatırımlar biçiminde de gelmeye başladığı belirtilmiştir. Bu süreçte önemli bir aşama, 1954 yılında çıkarılan 6224 sayılı yabancı sermayeyi teşvik yasası olmuştur⁷⁷. Bunalım öncesi dönemden farklı olarak, bu dönemde yer alan yabancı sermaye yatırımlarının özelliği, bu yatırımların öncelikle üretken kesimlere gitmesidir⁷⁸. Belirtiliği gibi bu, ithal ikamesine dayalı sermaye birikim süreci çerçevesinde değerlendirilmelidir⁷⁹. Nitekim, yabancı sermaye yatırımlarındaki gelişimin Türkiye'nin ithal ikamesi sürecindeki aşamalara paralel olduğu gözlenebilir. 1950'ler boyunca öncelikle dayanıksız tüketim malları üreten kesimlere gelen yabancı sermaye, 1960'lar döneminde dayanıklı tüketim malları üreten kesime kaymıştır⁸⁰. Bu çerçevede, 1958 önlemlerinin ve planlamaya geçişin, yabancı sermaye girişlerinin artmasına katkıda bulunduğu görülmektedir⁸¹.

Bu dönemde oluşan uluslararası işbölümü, az gelişmiş ülkelerdeki iç pazara dönük sınai üretimin teknoloji, ara girdiler ve yatırım malları açısından gelişmiş ülkelere bağımlı olmasına dayanmaktadır. Diğer bir deyişle, az gelişmiş ülkeler geleneksel ihracatları karşılığında sınai ürünleri (dayanıklı ve dayanıksız tüketim malları) nihai biçimi ile ithal etmek yerine, ara ve yatırım mallarını ithal ederek ülke içinde üretmektedirler. Bu çerçevede, Türkiye'de yabancı sermaye katılımlı olan ve iç pazara dönük dayanıklı tüketim malı üreten sanayilerin aynı zamanda en fazla ithal girdi kullanan sanayiler olduğu görülmektedir⁸².

s. 59. Daha İzmir İktisat Kongresinde saptanan politika ile yabancı sermayeye açık olduğu belirlenmiştir. Aynı şekilde, 1925 yılında kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'nın yasasında devlet işletmelerine yabancı sermayenin de katılımı öngörüldüğü gibi, 1927 yılındaki Teşvik-i Sanayi yasasındaki ayrıcalıklara yabancı sermaye de dahil edilmiştir. Bkz. Boratav (1974), ss. 43 - 47 ve Tezel (1977), s. 220.

⁷⁵ Alpar (1978), s.132; Boratav (1974), s.228; Göymen ve Tüzün (1976), s. 59. Bu dönemde yer alan millileştirmelerin yabancı sermayeye karşı, ya da daha genel bir deyim ile anti - emperyalist, bir tutum anlamına gelmediği konusunda, bkz. Tezel (1977), ss. 224 - 25.

⁷⁶ Boratav (1974), s. 229.

⁷⁷ Bkz. Avcıoğlu (1969), ss. 454 - 56; Göymen ve Tüzün (1976), s. 61. A.B.D.'nin de yardım ve katkısı ile hazırlanan bu yasa DP iktidarı sırasında çıkarılmış olduğu halde, yabancı sermayeyi teşvike ilişkin yasal düzenlemelerin daha 1947 yılından başlayarak sürdürüldüğünü belirtmek gerekir. Bu yıllar arasındaki yasal düzenlemeler için bkz. Alpar (1978), s. 133.

⁷⁸ Bkz. Göymen ve Tüzün (1976), s. 67; Tayanç (1973), ss. 151 - 152.

⁷⁹ Bkz. Alpar (1978), ss. 163 - 65.

⁸⁰ Göymen ve Tüzün (1976), s. 62 ve 68.

⁸¹ Alpar (1978), s. 142; Göymen ve Tüzün (1976), ss. 64 - 65. Gerçekte, doğrudan yatırım için gelen özel sermaye, Türkiye'ye gelen yabancı sermaye akımı içinde çok düşük bir paya sahiptir. Metinde değinilen ilişkinin dış yardım niteliğindeki resmi sermaye için de geçerli olduğu söylenebilir. Bkz. Başak (1977), s. 66.

⁸² Korum (1977), s. 81; Alpar (1978), s. 155. Buna karşılık, büyük ölçüde ara malları üretiminde

İthal ikameci sermaye birikimi süreci, başlangıçta hızlı bir büyümeye olanak verdiği halde, yine kendi içinde bu süreci sınırlayan bir takım özellikler taşımaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, özellikle 1955'lerden itibaren yer aldığı biçimiyle bu sermaye birikim sürecinin iki temel özelliği, iç pazara dönük olması ve ithal girdilere dayalı olmasıdır. Sürecin sınırlarını belirleyen sorunlar da yine bu iki özellikten kaynaklanmaktadır. Bu sorunlar, özetle, iç pazarın küçüklüğü ve döviz darboğazı sorunudur⁸³. İthal ikameci sanayilerin ilk kurulduklarında hazır olan iç pazarı doyuruncaya kadar hızla gelişecekleri, fakat ondan sonra gelişmelerinin iç pazarın büyümesine, yani genel olarak ekonominin büyümesine, bağlı olacağı söylenebilir⁸⁴. Dayanıklı tüketim mallarına olan talebin öncelikle yüksek gelirli kesimlerden kaynaklandığı düşünülürse, bu sınıra ulaşmanın çok sürmeyeceği de açıktır. Nitekim içe dönük sermaye birikim süreci ile populist rejimlerin bir arada yer almasının bir nedeni de, iç pazarı genişletici, yani geliri yeniden bölüştüren politikalara gerek duyulmasıdır. Ancak yine, doğal olarak, bunun da sınırlarının çok geniş olduğunu düşünmemek gerekir. Buna karşılık ithal ikameci sanayilerin ilk elde ihracata dönebilmeleri de mümkün değildir, çünkü zaten bu sanayilerin kurulmaları iç pazarın korunması sayesinde gerçekleşebilmiştir⁸⁵. İkinci olarak, döviz darboğazı sorunu da yine bu sermaye birikim sürecinin yapısından kaynaklanmaktadır. İhracatın geleneksel yapısını sürdürdüğü ve buna karşılık sınıileşmeye bağlı olarak ithal gereklerinin sürekli arttığı bir ortamda, döviz darboğazının bir sorun olarak belirmesi kaçınılmaz görünmektedir. Nitekim ithal ikameci sermaye birikimi, artan bir dış borçlanma ile mümkün olmuştur⁸⁶. Bu yapı içerisinde ihracat artışı sağlanamadığı gibi, ithalata bağımlılığı azaltmak için ithal ikamesini daha yüksek aşamalara geçirmenin yolları da büyük ölçüde kapalıdır. Buna en büyük muhalefet (paradoksal da gözükse) ithal ikameci sanayi sermayesinden gelecektir; çünkü yatırım mallarının dış rekabetten korunmak yoluyla ülke içinde üretilmesi, ithalata oranla daha pahalıya mal olması anlamına gelecektir⁸⁷. Sonuç olarak, belirtilen özellikleri taşıyan ithal ikameci sermaye birikim süreci, yapısı içinde bunalıma doğru bir eğilimi barındırmaktadır.

Bunalımın oluşum biçimi ve olası çözüm yolları da yine bu özelliklere dayanarak değerlendirilebilir. Birincisi, hızlı büyüme ortamında kurulmuş olan üretim kapasitesi, iç pazarın sınırlarına ulaşılması ile, giderek daha düşük oranlarda kullanılmaya başlamaktadır. İkincisi, döviz darboğazı nedeniyle ithal gereklerinin karşılanamaması da aynı sonuca yol açmaktadır. Böylece sanayide kârlılık

yoğunlaşan kamu kesimindeki ithal girdi oranlarının, özel kesime oranla çok daha düşük olduğu görülmektedir. Bkz. Korum (1977), s. 82 ve 120.

⁸³ Hirschman (1968), s. 17.

⁸⁴ Sideri (1971 - 72), s. 9.

⁸⁵ Hirschman (1968), s. 13 ve 26.

⁸⁶ Furtado (1965), s.86.

⁸⁷ Hirschman (1968), s. 18. Bu, ayrıca, uluslararası işbölümünün gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki egemen sınıfların çıkarlarının birliği çerçevesinde oluştuğunu gösteren diğer bir noktadır.

düşmekte ve sonuç olarak bunalım yatırımda ve üretimde bir durgunluk ile belirmektedir. Buna karşılık iç pazara dönük sınıaleşmenin yapısından kaynaklanan enflasyonist eğilim üretimin gerilediği bir ortamda yatırımların üretken alanlardan uzaklaşması için ek bir neden oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, sermaye birikimine elverişli koşullar ortadan kalktıkça, içe dönük sınıaleşmenin gerektirdiği kamu politikaları, bu kez sınai sermaye birikiminin önüne yeni engeller dikmektedir⁸⁸. Özetle, gerek enflasyon gerekse döviz darboğazının ortak nedeni, ekonomideki arz - talep dengesinin talep lehine bozulmuş olması biçiminde görünmektedir. Sermaye birikiminin mantığı içinde çözüm, kısa dönemde söz konusu dengenin sağlanması, uzun dönemde ise sermaye birikim sürecinin değiştirilmesidir. Bu çerçevede iç talebin kısılmasını sağlayacak stabilizasyon politikaları, aynı zamanda, uzun dönemde oluşacak yeni birikim sürecine geçişin temellerini atmaktadır. Yeni sermaye birikim sürecinin yapısı ise eskisini bunalıma sürükleyen özelliklerden hareketle tanımlanabilir. Buna göre gerek iç pazarın sınırlılığının gerekse döviz darboğazı sorununun aşılması, sermaye birikim sürecinin ihracata dönük olmasını gerektirmektedir. Bu ise, dünya sistemi ile yeni bir bütünleşme biçimi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sermaye birikim sürecinin yeniden yapılandırılması, gerek ülke içinde gerekse uluslararası düzlemde, sınıfsal ittifakların yeniden düzenlenmesini içermektedir. Bu nedenle, aşağıda çeşitli örneklerine değinileceği gibi, değişik ülkelerde bunalımın niteliği genellikle aynı olmakla birlikte, sonuçta oluşan çözüm yolları, ülkelerin özgül koşulları uyarınca farklılaşabilmektedir.

L. Amerika'da iç pazara dönük sermaye birikim sürecinin sonunu belirleyen bunalım, değişik ülkelerde farklı tarihlerde olmakla birlikte, genellikle 1960'lı yıllardan itibaren yer almıştır⁸⁹. Bunların arasında ilk örneği 1960'ların başında bunalıma giren Brezilya oluşturmaktadır⁹⁰. 1962 yılından başlayarak, Brezilya'da sınai üretimin büyümesi durma noktasına varırken enflasyon da yüzde yüz oranına yaklaşmıştır. Enflasyon ile birlikte yerli paranın dış değeri hızla düşmüş, yabancı sermaye girişleri hızla azalmış, dış borç birikimi ise yüklü boyutlara varmıştır⁹¹. Ekonomik büyüme gerçekleşirken sanayi sermayesi lehine kaynak aktarımı sağlayarak sermaye birikimini destekleyen bir süreç olan enflasyon, büyümenin durduğu ortamda gelir bölüşümü sorunlarını ön plana çıkartarak sınıfsal çelişkileri körükleyen bir süreç niteliğine dönüşmüştür⁹². 1964 Nisan'ında son populist iktidar olan Goulart hükümetini devirerek askeri yönetimi başlatan darbe, bu bunalım ortamında yer almıştır⁹³.

Brezilya'nın toplumsal gelişmesinde yeni bir dönemin başlaması anlamına gelen bu darbeden sonra askeri yönetimin ekonomik düzlemdeki ilk girişimi A.B.D.,

⁸⁸ Gerçekte bu, yine genel bir çerçeve içinde, savaş sonrası dönemde tüm kapitalist sistem için geçerli olan Keynesci politikaların çelişkisi bağlamında değerlendirilmelidir. Bu konuda bkz. Yaffe (1973).

⁸⁹ Hein and Stenzel (1979), ss. 95 - 96; Pompermayer and Smith (1973), s. 104.

⁹⁰ Roxborough (1979), ss. 35 - 36.

⁹¹ Baklanoff (1971), ss. 204 - 205; Foxley (1980), ss. 895 - 96.

Bunalımın ayrıntılı bir değerlendirmesi için bkz. Furtado (1965).

⁹² Furtado (1965), s. 107.

⁹³ Marini (1972), s. 14.

IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği içinde üç yıllık bir stabilizasyon programı hazırlayıp uygulamaya koymak olmuştur. 1964-67 yılları arasında uygulanan ve sonuçta 1967 yılından itibaren 'mucize modeli' ya da 'Brezilya modeli' diye adlandırılan sermaye birikim sürecine yol açan bu programın içerdiği belli başlı önlemler şöyle özetlenebilir⁹⁴: (a) Yüksek oranlı bir devalüasyon ve onu izleyerek 'gerçekçi' bir döviz kuru politikası; (b) anti - enflasyonist bir harcama ve para politikası ile 'gerçekçi' bir faiz haddi politikası; (c) fiyatların serbest bırakılmasına karşılık ücretlerin denetlenmesi; (d) ihracatın teşviki yanısıra ithalatın liberasyonu; (e) yabancı sermayenin teşviki.

Dikkat edileceği gibi, alınan önlemler iç talebin kısılarak ekonominin işleyişinin piyasa mekanizmasına terkedilmesini içermektedir. Bu bağlamda, ücret dışında tüm fiyatların (malların, paranın ve dövizin) piyasada serbestçe oluşmaya bırakılması sözkonusudur. İthalatın da artan ölçülerde liberasyonu, ekonomiyi artan ölçülerde dış rekabete açarak sözkonusu piyasanın boyutlarını ülkenin iç pazarının boyutlarının dışına taşırmaktadır. Bir bütün olarak bu önlemler, devletin desteği ile ve koruma altındaki bir iç pazara dönük üretim yoluyla birikmiş olan sermayenin bu yeni koşullar karşısında yeniden yapılandırılması amacını taşımaktadır. Dolayısıyla, bu çerçevede yer alan en temel süreç, yeni koşullara dayanamayan sermaye birimlerinin tasfiyesi yoluyla bir bütün olarak sermayenin güçlendirilmesi olmuştur⁹⁵. Metropol sermayesi ile işbirliği içinde yer alan bu dönüşüm dünya sistemi ile yeni bir bütünleşme biçiminin oluşmasına yol açmıştır⁹⁶. Sonuç olarak, 1964 - 67 yılları arasında izlenen stabilizasyon önlemleri ile 1967'den itibaren oluşan 'mucize modeli' arasındaki ilişki, bunalımın aşılması için bunalımın yoğunlaştırılması politikalarında aranmalıdır⁹⁷.

1967 yılında başlayan hızlı büyüme sürecinin temelini oluşturan bu politikaların ilk etkisi, iç pazara dönük üretimin kârlılığını düşürmek olmuştur. Dolayısıyla, sermaye birikiminin sürmesi bir yandan sınıileşmenin 'derinleştirilmesi', yani ara ve yatırım mallarının üretimine geçilmesi, diğer yandan da sınai ürünlerin ihracatının artırılmasını gerektirmiştir⁹⁸. Nitekim 'Brezilya modeli' diye adlandırılan sermaye birikim süreci de, belli sınırlar içerisinde, bu dönüşümü sağlayacak öğeleri içermiştir. Gelir bölüşümündeki yeniden düzenleme, yani ücretlerin düşürülmesi, bir yandan gerek yerli gerekse yabancı sermaye için sanayide kârlılığı artırırken, öte yandan da iç tüketimin daralması yoluyla ihracat

⁹⁴ Baklanoff (1971), ss. 205 - 14; Balassa (1979), ss. 19 - 20; Foxley (1980). Söz konusu önlemlerin tümü bir arada uygulamaya konmamış, 3 - 4 yıllık zaman aralığına dağıtılmıştır. Özellikle 1967'den itibaren geçerli olan 'mucize modeli'nin yapısı, biraz aşağıda ele alınacağı gibi, stabilizasyon politikasının mantığından farklıdır.

⁹⁵ Bkz. Marini (1972), ss. 17 - 18; Munck (1980), ss. 51 - 52. Faiz politikasının tekelleşmeye nasıl yol açtığı konusunda bkz. Foxley (1980), s. 907. Genel olarak kapitalizmin bunalım dönemlerinde yoğunlaşan tekelleşme aynı zamanda bunalımın aşılmasını sağlayan en temel mekanizmadır.

⁹⁶ Stabilizasyon önlemlerinin kapitalizmin üst organları ile birlikte belirlendiği belirtilmişti. Önlemlerin uygulamaya konmasını izleyerek de Brezilya'ya IMF, Dünya Bankası, A.B.D. ve diğer gelişmiş ülkelerden yoğun bir dış yardım akımı başlamıştır. Bkz. Baklanoff (1971), ss. 209 - 10.

⁹⁷ Foxley (1980), ss. 899 - 900; Munck (1980), s. 52.

⁹⁸ Foxley (1980), s. 900; Marini (1972), s. 16.

artışına katkıda bulunmuştur⁹⁹. Bunun yanı sıra gelir bölüşümündeki yoğunlaşma, yüksek gelirli kesimlerin tüketim kalıplarına uygun dayanıklı lüks tüketim mallarına olan iç talebin genişlemesine yol açmıştır. Böylelikle, gerek maliyet gerekse pazar açısından yabancı sermaye yatırımları için elverişli bir ortam sağlanmıştır. Yabancı sermaye, ihracata ve sözü edilen iç pazara dönük üretim yanı sıra, ara ve yatırım malları üretimine de büyük ölçeklerde gelmiştir¹⁰⁰. Brezilya modelinin en önemli özelliklerinden birisi de, devletin sınai sermaye birikiminde önemli görevler almış olmasıdır. Stabilizasyon programının sona ermesini izleyerek yeniden genişleyen devlet harcamaları sadece altyapı yatırımları vb. dolaylı katkılarla sınırlı kalmayıp doğrudan sınai sermaye birikimine de yönelmiştir¹⁰¹. Hatta yabancı sermayenin önde gelen yerli ortağı, devlet kesimi olmuştur. Diğer bir deyişle, devlet sözü edilen sanayilerde yabancı sermaye ile büyük ölçüde ortaklıklara girmiştir. Bu çerçevede, yerli özel sermaye ile devlet sermayesi - yabancı sermaye ortaklığı arasında belirgin bir işbölümü oluşmuştur. Gelir bölüşümündeki yoğunlaşma sonucunda yer alan pazardaki farklılaşmaya uygun olarak, yerli özel sermaye daha küçük ölçek ve daha geri teknoloji gerektiren temel tüketim malları üretiminde yoğunlaşırken, yabancı sermaye - devlet sermayesi ortaklığı da daha dinamik ve ihracata dönük kesimlerde yoğunlaşmıştır¹⁰².

Sonuç olarak, yukarıda özetlenen özellikleri ile 1967 - 74 dönemindeki 'mucize'yi yaratan 'Brezilya modeli' Brezilya'nın özellikle 1955'den beri yer alan gelişimi ve dünya sistemi ile bütünleşme biçimini temel alıp yeni düzenlemelerle geliştiren bir uygulama olarak nitelenebilir. Ne var ki, Brezilya'nın 1960'ların başında düştüğü bunalıma daha sonraki tarihlerde düşen diğer L. Amerika ülkeleri aynı dönüşümü aynı koşullarda gerçekleştirememişlerdir. O dönemde dünya ekonomisinin genişleme sürecinde olmasının, Brezilya'nın sözkonusu dönüşümü gerçekleştirebilmesini sağlayan temel bir unsur olduğu söylenebilir¹⁰³. Nitekim dünyadaki bunalıma paralel olarak 1974 yılında 'mucize' modelinin de bunalıma düştüğü görülmektedir¹⁰⁴.

Brezilya'nın 1960'ların başında düştüğü bunalıma paralel bir bunalıma 1970'lerde düşen Arjantin ve Şili'nin deneyimleri, Brezilya'nın deneyiminden farklı olmuştur. Brezilya örneğine paralel olarak ülkelerindeki son populist iktidarları deviren askeri yönetimler, değişik ölçülerde de olsa, yine paralel ekonomik önlemler uygulamışlardır¹⁰⁵. Her iki ülkede de uygulanan stabilizasyon önlemleri

⁹⁹ İç tüketimin daralması ile ihracatın artması arasındaki ilişki, devletin ihracatı teşvik politikasının niteliğini göstermektedir. Buna göre, devletin sağladığı teşvikler sayesinde ürünlerin ülke içi fiyatları artarken ihracat fiyatları çok düşük kalabilmiş, yani yerli fiyatlarla oranla çok düşük fiyatlarla bile ihracat kârı olabilmektedir. Bkz. Marini (1972), s. 17.

¹⁰⁰ Furtado (1973), ss. 122 - 23; Martini (1972), ss. 19 - 20.

¹⁰¹ Foxley (1980), ss. 896 - 97.

¹⁰² Foxley (1980), ss. 900 - 901; Furtado (1973), ss. 123 - 124; Munck (1980), ss. 52 - 54.

¹⁰³ Bkz. Foxley (1980), ss. 891 - 93.

¹⁰⁴ Bkz. Munck (1980), s. 54.

¹⁰⁵ Şili'de 1973 darbesi ile devrilen sosyalist Allende önderliğindeki 'Unidad Popular' iktidarı 'sosyalist'ten çok 'populist' olarak nitelenmesi gerektiği öne sürülebilir. Arjantin'de ise 1976 darbesi ile devrilen, ülkenin son Peronist iktidarıdır.

rinin özü, ücret dışındaki fiyatların serbest bırakılması, anti-/ - enflasyonist harcama ve para politikası, ekonominin dış rekabete açılması ve yabancı sermaye için elverişli koşulların yaratılmasından oluşmuştur¹⁰⁶. Ancak her iki ülkede de bu önlemler, Brezilya'dan farklı olarak, o döneme kadar yaşanmış olan gelişme sürecinin tümüyle terkedilmesi sonucunu doğurmuştur. Şili'de 1973 - 77 yılları arasında uygulanan stabilizasyon programı, enflasyon oranını hızla düşürürken, beraberinde istihdamı ve milli geliri de mutlak olarak önemli ölçülerde düşürmüştür. Özellikle 1975 yılındaki kamu yatırımlarını yarı yarıya azaltan 'şok tedavisi' ile birlikte koruma duvarlarının da kaldırılması, öncelikle sanayi kesimini etkilemiştir. Şili'deki uygulamanın sonucu, o döneme kadar gelişmiş olan ithal ikameci sanayilerin önemli oranlarda gerilemesi ve kaynakların geleneksel kesimlere aktarılması olmuştur. Yerli ekonominin uluslararası rekabet koşullarına terk edilmesi, büyümenin temel dinamiğinin yeniden geleneksel ihracat kesimine bırakılması ile sonuçlanmıştır¹⁰⁷. Arjantin'de de ekonominin piyasa sisteminin işleyişine terkedilmesi, yine öncelikle sanayi kesiminin olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Özellikle 1960'ların sonlarında başlamış olan sanayi ürünleri ihracatı 1976'dan itibaren azalarak son bulmaya yüz tutmuş ve Şili gibi, büyümenin dinamiği yeniden geleneksel ihracat kesimine aktarılmıştır¹⁰⁸.

Sonuç olarak, bu iki ülkenin deneyimi, Brezilya'dan farklı bir şekilde, o döneme kadar kazanılmış yapının terkedilmesi ve içe dönük sınıai sermaye birikiminin yerini dünya sistemine geleneksel katılım biçimine bırakması olmuştur. Uluslararası kapitalizmin bunalımı sürdükçe bu ülkelerdeki bunalım uygulamasının nasıl sonuçlanacağını kestirmek güçtür. Yeni bir sermaye birikim sürecinin nasıl oluşturulacağı, dünya bunalımının nasıl sonuçlanacağına bağlı görünmektedir.

Türkiye'de Bunalım ve Politika Arayışları

Türkiye'de 1960'lar boyunca yer alan içe dönük sermaye birikim süreci, başlangıçta hızlı bir büyümeye olanak vermiştir. 1960'ların sonlarına gelindiğinde ise, bu sürecin sınırlarını belirleyen darboğazların etkili olmaya başladığı söylenebilir¹⁰⁹. Nitekim 1960'lar boyunca sanayinin gelişimi öncelikle ithal ikamesine dayalı olduğu halde, 1960'ların sonlarından itibaren ithal ikamesinin sanayinin büyümesine olumsuz katkıda bulunmaya başlayıp yerini ihracat artışına bıraktığı görülmektedir¹¹⁰. Günümüzdeki ekonomik politika çözümlerine de yansıyan bu dönüşümün 1970'lerin başında yer alan gelişmeler çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir. İleride değinileceği gibi Türkiye'nin günümüzde içe dönük sermaye birikim sürecinden dışa dönük sermaye birikim sürecine geçiş çabası, aynı zamanda, kaynakların dayanıklı tüketim malları üretiminden temel tüketim mal-

¹⁰⁶ Bkz. Canitrot (1980), s. 917 ve Foxley (1980).

¹⁰⁷ Foxley (1980), ss. 890 - 91, 896 - 98, 902 - 904.

¹⁰⁸ Canitrot (1980), ss. 919 vd.

¹⁰⁹ Keyder (1979), s. 31; Kepenek (1981), ss. 108 - 109. Ayrıca bkz. Gülaip (1980).

¹¹⁰ Balassa (1979), ss. 8 - 9; Korum (1977), ss. 99 - 107.

ları üretimine aktarılmasını içermektedir. Bu, 1970'lerde başlayan dönüşümün bir uzantısı olarak düşünülebilir, çünkü o dönemdeki ihracat artışı, öncelikle temel tüketim mallarında gerçekleştiği için, sanayinin yapısında da bir değişim anlamına gelmiştir. Diğer bir deyişle, 1960'lar boyunca ithal ikamesi öncelikle dayanıklı tüketim mallarında yer aldığı için sanayinin tümü içinde temel tüketim malları üretiminin göreceli payı azalırken, 1970'lerin başında yer alan ihracat artışı sonucunda bu pay artmaya başlamıştır¹¹¹.

Yukarıda, ithal ikameci sermaye birikim sürecinin sınırlarını belirleyen iki tür darboğazdan söz edilmişti. Türkiye'de 1960'ların sonlarına gelindiğinde, bunlardan öncelikle döviz darboğazının etkili olduğu söylenebilir. 1970'ler döneminde iç pazarın önemini sürdürmesine karşılık öncelikle döviz darboğazını aşmaya yönelik girişimlerde bulunulmuş olması, bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. İç pazar önemini koruduğu sürece döviz darboğazının aşılması için iki tür çözüm düşünülebilir. Birincisi, genel olarak döviz kazandırıcı faaliyetlerin geliştirilmesi; ikincisi, döviz kaybını azaltıcı yola başvurulması, yani ithal ikamesinin daha yüksek aşamalara geçirilmesidir. 1970'lerin başlarında sırasıyla her iki yolun da denenmiş olduğu, ancak her ikisinin de sermaye birikim sürecine kalıcı çözümler getiremeyişinin sonuçta sürecin tümüyle değişmesini gerektirdiği söylenebilir. Bunlardan birincisi 1970 devalüasyonu ve beraberindeki önlemler, ikincisi ise ÜBYKP'nda öngörülen yönelimlerdir.

Türkiye'nin IMF ile olan ilişkilerinde 1968 yılından başlayarak bir devalüasyonun gündeme geldiği görülmektedir¹¹². 1960'lar boyunca Türkiye'nin ithal ikamesi sürecini destekleyen OECD de ilk kez 1968'de sanayi ürünleri ihracatının gerekliliğinden söz ederek, aksi takdirde döviz darboğazının ciddi bir engel oluşturacağını belirtmiştir¹¹³. Sonuçta 10 Ağustos 1970 tarihinde yapılan devalüasyon ve beraberindeki 'önlemler paketi'nin temel amacı, ihracatın ve genel olarak döviz gelirlerinin artırılmasıdır. Günümüzde geçerli olan ihracatı teşvikle ilişkin önlemler, büyük ölçüde 1970 yılında alınmaya başlamıştır¹¹⁴. Devalüasyonu izleyen yılda başlayan 12 Mart döneminde de teşvik önlemleri geliştirilerek uygulanmıştır¹¹⁵. Sonuç olarak devalüasyonun ve teşviklerin ihracatı olumlu etkilediği görülmektedir¹¹⁶. Devalüasyon sonucunda beklenmedik ölçüde artan diğer bir gelir kaynağı da işçi dövizleri olmuştur¹¹⁷. Böylece 1970'lerin başında ithalat kapasitesinin genişlemesi, içe dönük sermaye birikiminin sonraki yıllarda da sürmesini sağlayacak olanakları yaratmıştır¹¹⁸.

¹¹¹ Korum (1977), ss. 79 ve 108 - 109. İhracat artışı özellikle, yerli girdilere dayalı olan, dokuma, giyim ve gıda gibi ürünlerde gerçekleşmiştir.

¹¹² Doğan (1980), ss. 112 - 13.

¹¹³ OECD (1968), s. 41. Aynı şekilde, 1969 raporunda da, özel kesimin ihracatını artırabilmesine elverişli bir ortamın yaratılmasının gerekli olduğu belirtilmektedir. Bkz. OECD (1969), s. 48.

¹¹⁴ Bkz. DPT (1977), ss. 330 vd.

¹¹⁵ Aker (1975), ss. 19 - 29.

¹¹⁶ Bkz. Yaşar (1972); Aker (1975), s. 36. Bkz. Ek I, tablo 4.

¹¹⁷ 1971 - 73 yıllarında işçi dövizleri geliri dış ticaret açığını aşmaktadır. Bkz. Ek I, tablo 10.

¹¹⁸ Balassa (1979), s. 9; Keyder (1979), s. 27.

1970 önlemlerini, Türkiye'nin içe dönük sermaye birikim sürecini dışa dönük hale getirmenin ilk adımları olarak nitelemek mümkündür¹¹⁹. Ancak, ihracat-taki gelişmenin özellikle yerli girdilere dayalı temel tüketim mallarında gerçekleşmiş olduğu dikkate alınır, dışa dönük gelişmenin sürdürülmesinin ekonomideki kaynak dağılımı yapısının değiştirilmesini de gerektireceği açıktır. Bu salt sermaye birikiminin kendi yapısı içinde bir yeniden düzenlemeyi değil, aynı zamanda sermayenin diğer sınıflarla olan ittifaklar yapısının da gözden geçirilmesini içermek durumundadır. Nitekim bunun öğelerini 12 Mart döneminde bulmak mümkündür. Bir bütün olarak 12 Mart dönemi, büyük sanayi sermayesinin ekonomik egemenliğini pekiştirdiği bir dönem olarak nitelenebilir¹²⁰. Bu dönemde ekonomi politikasının temelini, büyük sanayinin teşviği ve tekelleşmenin desteklenmesi oluşturmuştur¹²¹. Bunun yanı sıra büyük sanayiye kaynak aktarmanın diğer temel iki mekanizması, işçi ücretlerinin ve tarımda taban fiyatlarının düşürülmesi olmuştur¹²².

Özellikle bu son ikisi, sermaye birikiminin ihracata yönlendirilmesi bağlamında algılanmalıdır. İç pazara dönük ve ithal girdilere dayalı sınıaleşmeye oranla yerli tarımsal girdilere dayalı ihracata dönük sınıaleşme, gerek tarımdaki taban fiyatlarının gerekse sanayide ücretlerin daha düşük olmasını gerektirmektedir. 1971 - 73 döneminde taban fiyatları ve ücretler reel olarak gerilemişlerdir¹²³. Ne var ki, 12 Mart döneminin kısa zamanda sona ermiş olması, sermayenin ve ona dayalı olarak genelde sınıfsal ittifaklar yapısının sözkonusu dönüşüme hazır olmadığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, 1970'lerin başlarında döviz darboğazının, geçici de olsa, aşılmış görünmesi içe dönük sermaye birikiminin sürdürülmesi ile sonuçlanmıştır. Nitekim 1970'lerin sonlarında ithal ikameci sermaye birikim sürecinin sınırlarına ulaşmış olması 1960'ların sonlarında yaşanan dan çok daha ciddi boyutlarda bir bunalım ile somutlaştığında, sermaye birikim sürecinin ve buna bağlı olarak toplumsal yapının tümüyle değiştirilmesi, devletin de baştan aşağı yeniden örgütlenmesini beraberinde getirmiştir.

İç pazar önemini koruduğu sürece ekonominin ihracata yönlendirilememesi, döviz darboğazına ilişkin olarak ikinci yola başvurulmasını gündeme getirmiştir. Böylece 1970'lerin başlarında dış dengede sağlanmış olan geçici rahatlama, ithal ikamesinin daha yüksek aşamalarına geçilmesinin öngörülmesi ile sonuçlanmıştır. Yine 12 Mart döneminde hazırlanmış olan ÜBYKP ve içerdği 'Yeni Strateji', sınıaleşme sürecinde ara ve yatırım malları üretimine geçilmesini öngörmüştür¹²⁴. Ancak, bunun da önünde ithal ikameci üretimin yapısından kaynaklanan engeller vardır. Herşeyden önce, iç pazarın sınırlılığı ithal ikameci üretim birimlerinin küçük ölçekli kurulmasına neden olmuştur. Ayrıca bunlar, girdi

¹¹⁹ Balassa (1979), s. 4.

¹²⁰ Aker (1975), s. 7; Keyder (1979), s. 33.

¹²¹ Aker (1975), ss. 10 - 20 ve 109 - 100. OECD'nin 1970 raporunda, Ağustos önlemlerinin olumlu olduğu, ayrıca sanayide tekelleşmenin, ölçek ekonomisinden yararlanılmasını sağlayacağı için, teşvik edilmesinin doğru olacağı belirtilmektedir. OECD (1970), s. 30.

¹²² Keyder (1979), s. 33.

¹²³ Aker (1975), ss. 60 - 63 ve 91 - 92. Gerçek ücretler 1971 yılında % 5.7, 1972 yılında ise % 5.1 oranında gerilemişlerdir. Bkz. Ek I, tablo 11.

¹²⁴ Kepenek (1981), ss. 109 - 111. Ayrıca bkz. Alpar (1974), ss. 72 - 75.

ve ara malları için standart bir talep yapısı da oluşturmamaktadır. İthalatçı kökenli olan sanayicilerin eskiden ithal ettikleri ürünlerin yerli üretimine geçmiş olmaları, aynı pazara yönelik olarak çeşitli kalite ve nitelikteki ürünlerin bir arada üretilmesine yol açmıştır. Sonuç olarak, bu özelliklere sahip ithal ikameci sanayi yapısının oluşturduğu pazar, ara ve yatırım malları üretiminin gerektirdiği ölçek ve teknoloji koşullarına uygun genişlikte değildir¹²⁵. Ayrıca daha önce de vurgulandığı gibi, bu nitelikleri taşıyan bir ithal ikameci yapıda ara ve yatırım mallarının ithalatı, nihai ürünün ithalatının ikamesi ile uğraşan sanayicilerin çıkarına uygun olanıdır¹²⁶.

1970'lerin ilk yarısında 1960'lardaki hızını koruyan büyüme süreci, 1970'lerin ikinci yarısında, ithal ikameci sermaye birikiminin sınırlarına ulaşması ve özellikle 1974'den itibaren tüm dünyayı etkileyen bunalımın da katkısı ile, yerini durgunluğa bırakmıştır. 1970'lerin başlarında döviz gelirlerindeki artış nedeniyle gerçekleşen hızlı büyüme, 1977 yılına kadar dış yardım ve krediler sayesinde sürdürülmüşse de, 1977'den itibaren bu konuda da karşılaşılan güçlükler, büyüme hızının sifıra kadar düşmesi ile sonuçlanmıştır¹²⁷.

Türkiye'nin 1970'lerin sonlarında içine düştüğü bunalım, sermaye birikim sürecinin yeniden yapılandırılması gereğini tüm boyutlarıyla gündeme getirmiştir. Bunalımın en temel iki göstergesi, çok yüksek oranlı bir enflasyon ve döviz darboğazı olmuştur. Bunların sonucunda ise sanayide kapasite kullanımı çok düşük oranlara inerken, kaynaklar üretken alanlardan spekülatif ve ticari alanlara kaymaya başlamıştır¹²⁸. Sonuç olarak, içe dönük sermaye birikim sürecinin sınırlarını belirleyen bunalım, bir yandan ülke içinde sanayi sermayesi birikiminin sürmesini, diğer yandan da geçerli işbölümü içinde dünya sistemi ile olan ilişkiler ağının sürmesini tehdit eder hale gelmiştir. Dolayısıyla bunalımdan çıkmak için bulunacak çözüm de, yerli sermaye ile metropol sermayesinin işbirliği içinde oluşturulmuştur. Ülke içinde sanayi sermayesi birikiminin, kendi gereksinimi olan döviz kendisinin üreteceği bir biçimde yeni önceliklere yönlendirilmesi, uluslararası işbölümü içinde de yeni bir yer alınması anlamına gelmektedir. Türkiye ekonomisinin özellikle 1970'lerdeki gelişimi dikkate alındığında, söz konusu çözüm, yerli girdilere dayalı, ihracata dönük sanayilere öncelik verilmesi olmuştur. 25 Ocak 1980 önlemleri ile başlatılmaya çalışılan dönüşüm ve gerek yerli sermayenin gerekse uluslararası kuruluşların bu önlemlerin alınmasına yol açan önerileri, bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Önlemlerin alınmasına kadarki dönemde yerli sanayi sermayesinin bunalımın aşılmasına ilişkin yaptığı öneriler, öngörülen sermaye birikim sürecinin yapısını tanımlamaktadır. Bu çerçevede ilginç olan nokta, sanayi sermayesinin, geçmişte içinde geliştiği, ithal ikameci politikaları bunalımın sorumlusu olarak gör-

¹²⁵ Kepenek ve Kavruk (1978), ss. 44 - 45.

¹²⁶ Bkz. yukarıda, s. 56.

¹²⁷ Balassa (1979), ss. 6 - 7; Şenses (1981), s. 417. Metinde tartışılan dönemlerin bir değerlendirmesi için bkz. Ek I ve Ek II, parag. 7 ve 8.

¹²⁸ Kepenek (1981), ss. 120 - 22.

mesidir¹²⁹. Sanayi sermayesinin önerileri arasında, ithalatta liberasyona gidilmesi yer almaktadır. Korumacılığın kaldırılmasının, korumacılık sayesinde yaşanan verimsiz sanayi dallarının açık rekabete dayanamadıkları takdirde piyasadan çekilmeleri ile sonuçlanacağı açıktır. Bu, bir yandan da, devlet müdahaleciliği sonucunda oluşan dış ticaret rantlarının sanayiye aktarılması anlamına gelecektir. Bu yolla kaynakların yeniden dağıtılmasının içerdiği ikinci bir öneri de, sınai ihracatın teşviki ya da ihracata öncelik veren bir sınaileşme politikasıdır. Türkiye'nin ihracatta uzmanlaşacağı öngörülen sanayiler, daha önce ihracat atılımını gerçekleştirmiş olan gıda, dokuma ve giyim sanayileridir. Öneriler arasında, söz konusu politikaların diğer bir aracı olan devalüasyon da yer almaktadır. Devalüasyonun ithal ikameci kesimlerden ihracatçı kesimlere bir kaynak aktarımına neden olduğu daha önce belirtilmişti. Bu noktaya ilişkin olarak iki grup sanayici arasında yer alan çıkar çatışmasına değinmek gerekir. Türkiye'de büyük sanayi sermayesi çeşitli alanlarda yatırımları olan holding şirketler biçiminde örgütlendiğinden, bünyesinde hem ithal ikameci hem de ihracatçı sanayileri barındırmaktadır. Dolayısıyla, büyük sanayi sermayesi içinde söz konusu çıkar çatışması belirgin bir nitelik almamaktadır¹³⁰. Buna karşılık değinilen politikaların küçük sermayeden büyük sermayeye bir kaynak akımına neden olacağı öne sürülebilir.

Bunalımı aşmaya ilişkin öneriler arasında yer alan diğer bir konu, devlet kesiminin etkinliğinin azaltılarak piyasa mekanizmasının egemen kılınmasıdır. Devletin piyasaya müdahale ederek doğrudan fiyat denetiminde bulunmasının sınai üretimi değil, ticari ve spekülative faaliyetleri kârlı kıldığı, fiyatların serbest piyasa koşullarında oluşmasının ise duraklayan üretimi yeniden canlandırarak üretken olmayan alanlardan üretken alanlara kaynak aktarımını sağlayacağı öne sürülmektedir. Ayrıca ithal ikameci sermaye birikim süreci çerçevesinde gelişmiş olan geniş kamu kesiminin de serbest piyasa koşullarında çalışması ve kamu girişimlerinin finansmanlarını kendi öz kaynakları ile sağlamaları gerektiği öne sürülmekte, bu yolla enflasyonun da sınırlanacağı düşünülmektedir.

Son olarak, öneriler arasında yer alan, tarımda taban fiyatlarının ve sanayide ücretlerin sınırlandırılması konusuna değinilebilir. İç pazara dönük ithal ikameci sınaileşmede bunlar talep unsurları oluşturdukları halde, ihracata dönük sınaileşmede sadece maliyet unsurları oluştururlar. Yukarıda vurgulandığı gibi, ihracata yönelmesi öngörülen sanayiler, yerli tarımsal girdilere dayalı olan sanayilerdir. Tarım ürünlerinin fiyatlarının sınırlandırılması, sanayiye kaynak aktarımının da bir mekanizmasını oluşturur. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, ihracata yönelik sermaye birikim süreci, ülke içi tüketimin kısıp kaynakların ihracat kesimlerine aktarılmasını öngörür.

Özetlenen bu önerilerin, uluslararası kuruluşlarca da paylaşıldığı görülmektedir. Örneğin, OECD'nin Türkiye'ye ilişkin 1978 yılı raporunda yer alan görüşlerle Dünya Bankası danışmanı Balassa'nın 1979 yılında öne sürdüğü

¹²⁹ Bkz. Tüzün (1979), s.345. Aşağıdaki anlatım, büyük ölçüde, söz konusu önerileri toparlayıp değerlendiren Tüzün'den (1979) yararlanmakta ve Gülaip (1980), ss. 55 - 56'yı izlemektedir. Ayrıca bkz. Doğan (1980), ss. 168 vd.

¹³⁰ Bkz. Öncü (1978), ss. 34 - 35.

tavsiyeler, Türkiye'nin kısa dönemde stabilizasyon önlemlerine başvurusu ve uzun dönemde de sanayisini döviz kazandırıcı bir yapıya dönüştürmesi gerektiği noktalarında buluşmaktadır. Bu amaçla da, şu politikaların izlenmesi önerilmektedir:¹³¹ (a) Esnek bir döviz kuru politikası; (b) yerli ekonominin uluslararası rekabete açılması; (c) dokuma, giyim ve gıda başta olmak üzere, dayanıksız tüketim malları sanayilerinin teşviki ve ihracata yönlendirilmesi ve kaynakların dayanıklı tüketim malları sanayilerinden buralara aktarılmasının sağlanması; (d) ücretlerin ve taban fiyatlarının sınırlandırılması ve tarımın vergilenmesi; (e) idari ve müdahaleci mekanizmaların giderilerek piyasa mekanizmasının egemen kılınması; (f) yabancı sermayenin teşviki. Türkiye'nin IMF ile de özellikle 1977'den itibaren yoğunlaşan sorunlu ilişkilerinde önde gelen konu, devalüasyon ve stabilizasyon uygulaması olmuştur¹³²

Türkiye, bunalım ile birlikte gelişen bu öneri, tartışma ve pazarlıklar ortamında, ilk stabilizasyon ve devalüasyon uygulamalarına, sınırlı bir kapsam ve ölçüde de olsa, 1978 ve 1979 yıllarında gitmiştir. Ancak, yukarıda özetlenen doğrultuda bir dönüşümün başlatılması, bir iktidar değişikliğini izleyerek, 25 Ocak 1980 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 25 Ocak tarihli ve onu izleyen önlemlerin içerdiği temel unsurlar L. Amerika ülkelerindeki örneklerine paraleldir. Farklı ölçülerde ve farklı bir zaman kesitine yayılmış olsa da, önlemlerin özü, yine, ücret dışındaki fiyatların serbest bırakılması, yerli ekonominin giderek daha büyük ölçüde uluslararası rekabet koşullarına açılması, ihracatın teşviki, anti - enflasyonist para ve harcama politikası ile yabancı sermayenin teşvikinden oluşmaktadır¹³³. Fakat, belirtildiği gibi, önlemlerin hepsi birarada alınmamış, yukarıda özetlenen doğrultu çerçevesinde, zaman içerisinde tamamlanmaya çalışılmıştır¹³⁴. 12 Eylül 1980 sonrası yönetimi de o döneme kadar alınamayan ya da uygulamaya konamayan önlemlerin gerçekleştirilmesi için gerekli kurumsal mekanizmaları sağlamakta etkin olmuştur¹³⁵.

Önlemlerin, oluşturulması öngörülen sermaye birikim süreci doğrultusunda ne ölçüde 'başarılı' olacağı, uygulamaların sonuçları alındıkça belirecektir. Bu dönüşüm aynı zamanda uluslararası işbölümü içinde yeni bir konum alınması anlamına geldiğine göre, dönüşümün sonuçlarının bir konum alınması anlamına geldiğine göre, dönüşümün sonuçlarının belirlenmesinde önemli bir olgu, dön-

¹³¹ OECD (1978), ss. 38 - 39; Balassa (1979), ss. 25 - 42.

¹³² Bkz. Doğan (1980), ss. 156 vd.; Şenses (1981), ss. 417 - 19.

¹³³ 25 Ocak 'paket'i ile onu izleyen önlemler dizisi için bkz. DPT (1980). Önlemlerin ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Kepenek (1981), ss. 126 - 39. Önlemlerin ilk uygulama sonuçları için bkz. Şenses (1981), ss. 421 vd.

¹³⁴ Örneğin OECD, Nisan 1980'de yayımlanan Türkiye raporunda 25 Ocak önlemlerinin olumlu olduğunu, ancak başta faiz hadlerinin serbest bırakılması ve vergi reformunun gerçekleştirilmesi gibi konular olmak üzere, eksik yönlerinin bulunduğunu belirtmektedir. Faiz hadlerinin serbest bırakılması Temmuz 1980'de gerçekleşmiş, yeni bir vergi yasasının çıkması ise 12 Eylül sonrası beklemiştir.

¹³⁵ Örneğin bir önceki dipnotta değinilen, 12 Eylül öncesi iktidarın çıkartmadığı vergi yasasının 12 Eylül yönetimince çıkartılmasına paralel olarak, ücretlerin sınırlandırılması konusuna değinilebilir: 12 Eylül öncesi iktidar, toplu sözleşme düzeni içinde ücretlerin sınırlandırılması için 'grev enteleması' uygulamasına başvururken (bkz. Tayanç, 1980), 12 Eylül yönetimi ücretlerin merkezi olarak belirlendiği kurumsal düzenlemeleri getirmiştir.

ya bunalımının gelişimi ve nasıl sonuçlanacağıdır. Burada vurgulanması gereken nokta, Türkiye'nin, benzer bir geçmişe sahip olduğu L. Amerika ülkelerine paralel olarak düştüğü bunalıma yine paralel önlemlerle çözüm bulmaya çalıştığıdır. Ancak, bu paralelliklerin ardında hem her bir ülkenin özgül koşullarının farklılıkları, hem de bunalıma düşülen tarihlerde dünya ekonomisinin koşullarının farklılıkları yer almaktadır. Bu nedenlerle de bunalımdan çıkış biçimleri ülkeler arasında farklı olabilecektir.

BÖLÜM ÜÇ

AZGELİŞMİŞLİĞİN AŞAMALARI VE DEVLET - EKONOMİ İLİŞKİSİ

Giriş

L. Amerika ülkelerinin sömürge dönemi sonrası gelişme tarihleri, izlenen stratejiler açısından başlıca üç döneme ayrılmaktadır¹. Bunlardan birincisi, 19'ncu yüzyılın ortalarından başlayıp, Büyük Bunalım ile son bulan ihracata dayalı büyüme dönemi; ikincisi, Bunalım ile başlayıp, değişik ülkelerde değişik tarihlerde olmakla birlikte, genellikle 1960'lar ve 1970'lere kadar süren iç pazara dönük sınıileşme dönemi; üçüncüsü ise yerli ekonominin yeniden uluslararası rekabet koşullarına açıldığı ithal ikamesi sonrası dönemdir. Bu dönemler aynı zamanda, sırasıyla, oligarşik yönetim, populist yönetim ve otoriter yönetim olmak üzere, farklı siyasal rejimlerle de nitelenmektedir². Önceki bölümlerde yer alan karşılaştırmalı değerlendirme, bazı farklarla Türkiye'nin gelişme tarihinin de aynı dönemlere ayrılabilceğini göstermektedir.

Tarihsel olarak belirlenen dönemlerin izlenen stratejiye göre ayırdedilmiş olması, herbir dönemdeki gelişme biçiminin doğrultusu ve niteliğinin söz konusu stratejiye dayalı olduğu anlamına gelmektedir. Ancak önemli olan, strateji seçiminin neye bağlı olduğudur. Dikkat edileceği gibi, gelişme stratejileri açısından ayırdedilen dönemler, aynı zamanda, farklı sınıf yapıları ve uluslararası işbölümü içinde alınan farklı konumları içermektedirler. Bu ikili belirlemeden hareketle, herbir dönemin farklı bir sermaye birikim süreci ile nitelendiği söylenebilir. Diğer bir deyişle, dönemlere göre geçerli olan sermaye birikim süreçleri, içteki sınıf yapısı ile dünya sisteminin karşılıklı etkileşimi sonucunda belirlenmektedir. Sermaye birikim süreçlerinin gereklerine göre oluşturulan politikaların bütünü anlamına gelen stratejiler de, bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Bu noktaların açıklanması için özellikle dönemler arasındaki geçiş süreçleri üzerinde durmak gerekir. Farklı sınıfsal yapılar ve dünya sistemine katılım biçimleriyle tanımlanan dönemler arasındaki geçiş süreci, bir strateji seçimini de içerdiğine göre, bu açıklama devletin konumu ve işlevinin de anlaşılmasına

¹ Bu dönemleme, L. Amerika'ya ilişkin literatürde, gerek tutucu gerekse radikal yazarlar arasında ortak kabul görmektedir. Örneğin bkz. Hirschman (1968); Baklanoff (1971); Hein and Stenzel (1979).

² Hein and Stenzel (1979); Kaufman (1977); Malloy (1977); Pompermayer and Smith (1973).

yarayacaktır³. Bu bağlamda, önceki bölümlerde anlatılanlardan hareketle iki genel gözleme dikkat çekilebilir. Birincisi, herbir dönemden diğerine geçişte bir bunalım yer almaktadır. İkincisi, bu bunalımlar siyasal düzleme de yansiyarak iktidar değişikliği ile sonuçlanmakta, ancak genellikle değişiklik yer almadan önce eski iktidarın yeni dönemi niteleyen stratejinin başlatıcısı olduğu görülmektedir.

Bunalımlar ve Stratejiler

Genel olarak yukarıda değinilen anlamda bunalımlar, belli bir döneme özgü sermaye birikim sürecinin ya da uluslararası işbölümünün sınırlarına ulaştığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Belli bir birikim süreci kendi iç yapısından ya da dünya sisteminden kaynaklanan bir bunalım ile son bulmakta ve bunalımın niteliğine dayalı olarak da yeni bir birikim sürecinin koşulları oluşmaktadır. Doğal olarak herbir dönemde bunalıma neden olan koşullar ve dolayısıyla bunalımın niteliği ve etkileri farklıdır. Ancak hepsinden ortak olan bir özellikten söz edilebilir. Belli bir dönemin sona ermesini belirleyen bunalım, bir yandan ülke içindeki sınıf yapısı çerçevesinde sermaye birikiminin sürmesinin, diğer yandan da uluslararasıdaki geçerli işbölümü çerçevesinde sözkonusu ülke ile dünya sistemi arasındaki ilişkiler ağının tehdit altında olduğunun göstergesidir. Bu durum karşısında yeni bir yapının oluşturulması gereği ve dolayısıyla bir dönemden diğerine bunalım yoluyla geçilmesinin nedeni, buradan kaynaklanmaktadır.

Az gelişmişlik sürecindeki birinci dönemin sonunu, az gelişmiş ülkelerin kendi iç yapılarından değil, dünya sisteminden kaynaklanan Büyük Bunalım getirmiştir. Bunalım birincil olarak etkisini o dönemde dünya işbölümünün temelini oluşturan uluslararası meta dolaşımında gösterdiği için, incelediğimiz az gelişmiş ülkelerdeki sınıf yapıları çerçevesinde çözüm, içe dönük sanayi sermayesi birikimini başlatmak olmuştur. Dünya sisteminin işleyişindeki aksama dolayısıyla az gelişmiş ülkelerdeki sınıfların çıkarına oluşturulmuş bir süreçtir. İkincisi, dünya sistemi bunalımdan çıktıktan sonra (özellikle 1950'leri izleyen dönemde) uluslararası ilişkiler ağı ve işbölümü, farklı bir düzey ve biçimde de olsa, yeniden oluşturulmuştur. Diğer bir deyişle dönüşüm, bunalım konjonktürünün ürünüdür. Ancak, doğal olarak, dünya sistemi bunalımdan çıktığında oluşturulan işbölümünün yapısı, başlamış olan bu yeni dönemin verilerini temel almak durumundadır⁴.

Belirtilen bu iki nokta özellikle Türkiye örneğinde daha belirgindir. Bunalım konjonktüründe ithal ikamesi gereği ortaya çıktığında bunu gerçekleştirecek güçte

³ Gerçekte, stratejilere göre yapılan üçlü dönemleme, ithal ikameci dönemin dünya sistemine katılım biçimi açısından farklılaşan iki aşamasını gözden kaçırmaktadır. Aşağıdaki tartışma bu alt dönemleri dikkate alarak yapılacaktır.

⁴ Bkz. Güllalp (1979), ss. 63 - 86.

bir sanayi burjuvazisinin olmayışı, devletçiliği zorunlu kılmıştır. Buna karşılık savaştan çıkıldığında bu zorunluluğun sona ermiş olması, Türkiye'nin dünya sistemine yeniden geleneksel biçimiyle katılımını gündeme getirmiştir. L. Amerika ile Türkiye'nin gelişme tarihleri arasındaki birinci fark buradadır.

Türkiye'nin savaş sonrası dönemde gelişen uluslararası işbölümü yapısına katılımı yine bir bunalım aracılığıyla olmuştur. 1950'lerin ortalarında yer alan bunalım, 1930'lardaki gibi dünya sisteminden değil, fakat Türkiye'nin dünya sistemine katılım biçiminden kaynaklanmıştır. Bunun bir göstergesi durumunda olan ödemeler dengesindeki bunalım, yani döviz darboğazı, Türkiye'nin dünya sistemi ile olan ilişkilerini etkiler bir nitelik almıştır. Doğal olarak çözüm, gelişmiş kapitalist ülkelerden bağımsız olarak değil, onlarla birlikte bulunmuştur. Diğer bir deyişle, bunalıma neden olan yapının terki ve yenisinin oluşturulması, Türkiye'nin o dönemde oluşmaya başlamış olan iç sınıfsal yapısı ile dünya sisteminin uyumu çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu, yeni bir sermaye birikim süreci ve uluslararası işbölümünde alınan yeni bir konum anlamına gelmiştir. Aynı yıllarda L. Amerika ülkelerinde yer alan, öncelikle döviz darboğazına dayalı, fakat ithal ikamesinin daha yüksek bir aşamasına geçilmesini gerekli kılan bunalım da, sonuçta, yeni bir uluslararası işbölümüne dayalı bir sermaye birikim sürecine yol açmıştır⁵.

İçeride dönük sermaye birikim sürecinin sonunu belirleyen bunalım da, L. Amerika'da ve Türkiye'de, yeni bir dönemin başlaması anlamına gelmiştir. Yine, bu ülkeler için, sermaye birikim sürecinin iç yapısından ve dünya sistemine katılım biçiminden kaynaklanan bunalım, yeni bir birikim süreci ve yeni bir uluslararası işbölümünün oluşturulmasını gerektirmiştir. Ancak, değişik ülkelerin bunalıma değişik tarihlerde girmeleri, sözkonusu olacak çözümün de geçerli konjonktüre göre farklılaşmasına neden olmuştur. İthal ikamesinin kendi iç ilişkilerinden kaynaklanan bunalım, hem sermaye birikiminin hem de dünya sistemi ile geçerli olan ilişkiler ağının sürmesini tehdit ettiği için, yine çözüme ilişkin öngörüler, iç ve dış yapının uyumu içerisinde belirlenmiştir. Ne var ki, bu öngörülerin değişik ülkeler için ne ölçüde gerçekleştirilebileceği, belirtildiği gibi, dünya sisteminin konjonktürüne dayalı olduğu için, günümüzde sözgelimi Türkiye için sonuçta geçerli olacak dönüşüm, dünya bunalımının nasıl çözüleceğine bağlı görünmektedir.

Türkiye'nin gelişme tarihi çerçevesinde genel bir gözlem olarak dikkati çeken bir nokta, herbir stratejinin sonunu belirleyen bunalımın bir döviz darboğazı biçiminde yansıdığı ve strateji değişikliklerinin de bir devalüasyon ve dış ticarete ilişkin düzenlemelerle birlikte yer aldığıdır. Bu ilişkinin önemi, dünya sistemini oluşturan birimlerin, yani ülkelerin, ulusal paraların varlığı nedeniyle, dünya sistemine katılımlarının ödemeler dengeleri aracılığıyla gerçekleştiği ve düzenlendiği olgusunda aranmalıdır⁶. Dikkat edileceği gibi, dış ticaret rejimi, izlenen gelişme stratejisinin en temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. Uluslararası meta dolaşımı ve sermaye akımları dünya sisteminin temel iki ögesini oluşturu-

⁵ Bkz. Cardoso and Faletto (1979), ss. 150 - 57; Diaz - Alejandro (1970), ss. 259 - 260.

⁶ Bkz. Hein (1977), ss. 6 - 7.

duğuna göre, ulusal ekonomilerin dünya sistemi ile bütünleşme yapılarının niteliği, bu iki ögenin somutlaştığı ödemeler dengesinde yansımaktadır. Dolayısıyla ödemeler dengesinde ortaya çıkan sorunlar, gerçekte yapısal sorunların özeti niteliğindedir. Diğer bir deyişle, döviz darboğazı biçiminde somutlaşan bunalım, ulusal ekonominin hem kendi iç yapısından hem de uluslararası işbölümünde aldığı yerden kaynaklanan sorunların bir ürünü olarak görülmelidir. Dolayısıyla, bunalımın aşılması da iç ve dış yapıların uyumu çerçevesinde oluşacak bir çözümü gerektirmektedir. Nitekim IMF'nin de ulusal ekonomilerin karşılaştığı döviz darboğazlarına ilişkin konumu ve işlevi bu çerçevede algılanmalıdır. IMF'yi çözüm bulmada taraf konumuna getiren döviz darboğazlarının bir stratejinin terkedilip bir diğerinin benimsenmesini içerdiği dikkate alınırsa, uluslararası kapitalizmin kolektif beyni niteliğindeki IMF, döviz darboğazları karşısında işlevsel olduğunda, gerçekte salt parasal değil, tümüyle yapısal sorunların çözümüne taraf olmaktadır.

Buradan hareketle, metropol burjuvazisinin de az gelişmiş ülkedeki sınıf ve dolayısıyla iktidar yapısı içinde ne ölçüde ve hangi mekanizma aracılığıyla yer aldığını görmek mümkündür. Diğer bir deyişle IMF, metropol burjuvazisinin dünya çapındaki egemenliğinin az gelişmiş ülkelerdeki iktidar yapısı içinde de somutlaşmasının bir aracını oluşturmaktadır. Ancak unutulmaması gereken nokta, metropol burjuvazisinin az gelişmiş toplum içindeki egemen sınıflar ittifakına sadece bir unsur olarak katıldığı, yani toplumun tümünü dışarıdan egemenliği altında tutmadığıdır. Dolayısıyla, herbir dönemde oluşturulan uluslararası işbölümünün yapısı, metropol burjuvazisi ile yerli egemen sınıfların ortak çıkarları (ya da farklı çıkarlarının uzlaşması) çerçevesinde belirlenmektedir. Buna dayalı olarak da, her dönem sonundaki bunalım döviz darboğazı olarak yansıdığı halde, bunalımın aşılmasının yolu farklı olabilmektedir.

Devlet ve Stratejiler

Herbir döneme özgü sermaye birikim sürecinin oluşumunu belirleyen nesnel koşullardan söz edilebilirse, sözkonusu birikim süreçlerini niteleyen stratejilerin belirlenmesinde taraf olan ve uygulanmasını yürüten 'devlet'in konumunun da aynı nesnel koşulların ürünü olduğu söylenebilir. Genel bir tanımlama ile, devletin işlevi ve konumunun, içteki sınıf yapısı ile dünya sistemine katılım biçimi tarafından belirlenen sermaye birikim sürecinin gereklerini yerine getirmek olduğu ileri sürülebilir. Bu genellemeyi iki tür gözlem olanaklı kılmaktadır. Birincisi, siyasal iktidarlar, farklı kimlikte de olsalar, sermaye birikim sürecinin gereklerine bağlı olarak aynı stratejiyi izleyebilmekte; ikincisi, belli bir siyasal iktidar, yine sermaye birikim sürecinin gereklerine göre farklı stratejilerin izleyicisi olabilmektedir. Devletin bu niteliği, yine öncelikle bir dönemden diğerine geçiş sırasında belirginleşmektedir. Dönemler arasında siyasal iktidarın kimliğinde ya da siyasal rejimlerde bir farklılık olsa da, devletin sermaye birikimine ilişkin konumunda bir süreklilik görülmektedir.

Bu noktaları açıklamak için yine önceki bölümlerde anlatılanlar kısaca gözden geçirilebilir. L. Amerika'da Büyük Bunalım'a kadar geçerli olan sınıfsal yapı

ve uluslararası işbölümünde alınan yerin gerektirdiği strateji, Bunalım nedeniyle değişmek zorunda kalmıştır. Uluslararası işbölümünün aksamasına neden olan bunalım karşısında devlet, içteki sınıf yapısının gerektirdiği doğrultuda, yeni bir stratejinin izlenmesini başlatmıştır. Türkiye örneğinde de durum bundan farklı olmadığı halde, Türkiye'nin siyasal tarihinde yer alan belli bir özgüllüğün, yani 1920'lerin başındaki Kurtuluş Savaşı'nın, Türkiye'nin gelişme tarihini yorumlamada yanıltıcı olduğu görülmektedir. Türkiye'nin gelişme tarihinin geleneksel yorumları içinde yaygın bir eğilim, Kurtuluş Savaşı ile Devletçilik uygulaması arasında bir ilişki kurma çabasıdır. Oysa, "Türkiye, 1923 - 26 döneminde, Osmanlı'dan devralınan ekonomik kurumlarda pek değişiklik yapmadan, az gelişmiş, dışa açık bir yarı - sömürge kapitalizmini sürdürmek durumunda kalmıştır." Hatta, "Kurtuluş Savaşından çıkan siyasal yapı, 1920'lerde, Türkiye'nin kapitalist dünya piyasasıyla bütünleşmesi açısından Osmanlı İmparatorluğundan daha çok dışarıya açık bir dönem yaşamıştır."⁸ Dolayısıyla, Türkiye'nin gelişme tarihindeki dönüm noktası, Kurtuluş Savaşı değil, 1930 Bunalımıdır. Nitekim, "1970'lerin Türk ekonomisi, kurumlaşmalar ve örgütlenmeler açısından 1923 - 26 değil, 1930'dan sonra başlayan dönemin ürünüdür."⁹ Önceki bölümlerde anlatılanlar, L. Amerika için de aynı yargının geçerli olabileceğini göstermektedir.

Belirtilen bu olgular karşısında, Kurtuluş Savaşı ile Devletçilik uygulaması arasında bir ilişki kurma yönündeki yaygın çaba, çeşitli tutarsızlıklar içermektedir. Bunların tartışılması gelecek bölümlerin konusunu oluşturduğu için, burada sadece birkaç noktaya kısaca değinmekle yetinilecektir. Birincisi, Devletçilik döneminde, Kurtuluş Savaşını veren kadronun işbaşında olmasının, söz konusu ilişkinin kurulmasının temel nedenini oluşturduğu öne sürülebilir. Yanıltıcı olan diğer bir olgu ise, Devletçilik uygulamasının niteliği olmuştur. Bir sanayi burjuvazisinin yokluğu karşısında başvurulmuş bir yol olan Devletçilik, Kurtuluş Savaşı ile bağlantılı olarak değerlendirildiğinde, 'anti - emperyalist bürokrasi iktidarı' kavramına kaynak olmuştur. Oysa, Türkiye gibi 1920'lerin başında bir kurtuluş savaşı geçirmedikleri halde, L. Amerika ülkelerinin de 1930'larda içe dönük bir sınılaşma stratejisi benimsedikleri görülmektedir. Yine L. Amerika'da da, 1930'lar boyunca sanayi sermayesi birikimi sürecinde, devlet önemli görevler üstlenmiştir. Üstelik, bir kurtuluş savaşı geçirmemiş ve Türkiye'nin geçirdiği nitelikte bir 'devletçilik' uygulamasından geçmemiş olan bu ülkeler İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde Türkiye'den farklı olarak söz konusu stratejiyi sürdürmüşlerdir. Buna karşılık, Türkiye'de savaşı izleyen dönemde de aynı siyasal kadronun iktidarda olduğu dikkate alınırsa, örneğin Devletçiliğin gerek uygulama gerekse ideoloji olarak son bulmasını 'anti - emperyalist bürokrasi iktidarı' kavramından hareketle açıklamanın da çeşitli güçlüklerle karşılaşacağı açıktır.¹⁰

⁷ Kazgan (1977), s. 240.

⁸ Tazel (1977), s. 196.

⁹ Kazgan (1977), s. 273.

¹⁰ Türkiye'de İkinci Dünya Savaşını izleyen dönemde yer alan dönüşümün çeşitli yönleri ve genellikle DP iktidarı ile özdeşleştirilen çeşitli politika ve uygulamaların daha CHP iktidarı sırasında başladığı geçen bölümde konu edilmiştir. Bu dönüşüm, daha genel bir deyimle, 'CHP'nin DP'ye yaklaşıma süreci' olarak ifade edilmektedir. Bu sürecin ayrıntıları için bkz. Avcioğlu (1969), ss.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde CHP tarafından başlatılan yönelim, bir iktidar değişikliği ile, DP tarafından geliştirilerek sürdürülmüştür. Ancak bu kez, yukarıda belirtilen nedenlerle, yeni bir stratejinin başlatılması sözkonusu olduğunda, DP iktidarının da başlangıçtaki resmi görüşünün tersi yönde bir uygulamaya girdiği görülmektedir. Bu uygulamanın çeşitli yönlerine ve bunların yeni bir stratejiye geçiş anlamına geldiğine geçen bölümde değinilmişti. Yine ilginç olan nokta, DP iktidarı sırasında başlatılan bu dönüşümün bir iktidar değişikliği ile tamamlanmış olduğudur¹¹. 1960'daki iktidar değişikliği ile başlayan dönemin tanımlayıcı özelliği, yeni stratejinin resmen benimsenmiş olmasıdır¹². L. Amerika örneğinde de buna paralel bir oluşum gözlemek mümkündür. Örneğin Arjantin'de, ithal ikamesinin birinci aşamasının sonunda yer alan bunalım Peron iktidarının devrilmesine yol açarken, Peron'un, iktidarının son yıllarında yeni aşamaya geçiş sürecinde ilk adımları attığı, fakat ikinci aşamaya geçişin yeni iktidar tarafından tamamlandığı görülmektedir¹³.

Aynı ilişkiler, içe dönük sermaye birikim sürecinin bunalıma girmesi durumunda da gözlenmektedir. Bunalım, yeni bir stratejinin oluşturulması gereğini belirginleştirirken, siyasal iktidarların o doğrultuda ilk adımları attıkları, fakat sözkonusu dönüşümün bir iktidar değişikliği ile tamamlandığı görülmektedir. Brezilya'da son populist yönetim olan Goulart iktidarının stabilizasyon önlemlerine başvurması populist tabanını yitirmesine neden olarak askeri yönetimin yolunun açılmasına katkıda bulunmuştur¹⁴. Türkiye'de de stabilizasyon girişimleri 1978 - 79 yıllarında sürerken, bunalım derinleştikçe, dönemin iktidarı top-

355 - 62; Eroğlu (1970), ss. 15 vd.; Karpaz (1959), s. 125, ss. 207 - 211, 223 vd. Gözlemciler, genellikle, DP'nin çiftçi - tüccar ittifakına dayalı olduğunu ve bunun, en belirgin olarak, kurucularının kimliğinde kendini gösterdiğini belirtmektedirler. Bkz. Avcıoğlu (1969), s. 324; Eroğlu (1970), s. 59. DP iktidarı döneminde Cumhurbaşkanı olan Bayar'ın ticaret sermayesinin temsilcisi olduğu daha önce belirtilmişti; aynı dönemde Başbakanlık yapan Menderes ise toprak ağasıdır. Oysa, örneğin, Bayar'ın Devletçilik döneminin İktisat Vekili ve Atatürk'ün son Başvekili (1937 - 38) olduğu da unutulmamalıdır. Burada tekrar vurgulanması gereken nokta, toplumsal iktidarı, devlet kadrolarının ya da iktidardaki partinin kimlerden oluştuğuna göre değil, toplumdaki sınıf ittifak ve dengelerinin niteliğine göre belirlendiğidir.

¹¹ Örneğin, bu strateji değişikliğinin temel öğelerinden birini oluşturan "planlama" konusuna ilişkin olarak DP iktidarının tutumu ilginç ve öğreticidir: "Nisan 1959'da yardımcısı J. Koopman ile Türkiye'ye gelen Tinbergen, ilk plan hazırlıklarına başlamıştır. 27 Mayıs 1960'ta DP iktidarı devrilirken Koopman, Türk uzmanlarla birlikte kalkınma planı üzerinde çalışmaktaydı. Ne var ki, planı komünist metodu ilan eden DP iktidarı, alacaklı devletlerin baskısıyla giriştiği bir cins planlama hazırlığını kamuoyundan tamamen saklamıştır. Plan hazırlanıyor, fakat plan aleyhtan tutum resmen savunuluyordu!" Bu sürecin sonucu ise şöyledir: "27 Mayıs'tan sonra bu çalışmalar daha büyük bir ciddiyetle ele alınmış, Başbakanlık Müsteşarı Türkeş'in ve Şinasi Orel'in çabalarıyla birkaç ay içinde Tinbergen'in müşavirliğinde Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Teşkilat //k Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı (1963 - 1967) hazırlamış ve planlı ekonomi dönemi başlamıştır." Avcıoğlu (1969), s. 499.

¹² "27 Mayıs, yarattığı bütün ilerici sonuçlara rağmen, bir sınıf iktidarı değişikliği değil, aynı hakim sınıfların sadece yönetici kadrosunun değişmesidir." Eroğlu (1970), s. 191. Bu "ilerici" sonuçların ne anlama geldiği işe aşığıda ele alınacaktır.

¹³ Bkz. Diaz - Alejandro (1970), ss. 259 - 61 ve 265 - 66. Peron'un iktidardan devrilmesinin tarihi 1955'dir. Brezilya'da da, aynı yıllarda, benzer nitelikteki bunalım Vargas'ın intihanna yol açmıştır (1954). Bkz. Cardoso ve Faletto (1979), s.152; Frank (1967, s.210. L. Amerika ülkelerindeki bu olgularla Türkiye'de Menderes'in idamı arasında, yüzeysel bile olsa, bir paralellik bulunduğu düşünülebilir.

¹⁴ Baklanoff (1971), s. 210; Marini (1972), s. 16.

lumsal desteğini yitirmiş ve bir iktidar değişikliğini izleyerek 25 Ocak önlemleri uygulamaya koymuştur¹⁵. 25 Ocak önlemlerini uygulamaya koyan iktidarın, 1960'lar dönemindeki ithal ikamesine dayalı büyümeyi yöneten iktidar olduğu hatırlanmalıdır. Gerek 25 Ocak paketinin içerdiği önlemlerin tüm boyutları ile uygulanması, gerekse o doğrultuda yeni önlemlerin uygulamaya konması, 12 Eylül'den sonra olanaklı kılınmıştır¹⁶.

Gerçekte, bunalım yoluyla strateji değişikliğinin siyasal iktidarda da bir değişikliğe neden olması, her bir iktidarın farklı bir sınıfsal ittifaklar yapısı ile tanımlandığı dikkate alınır, bunalımın yarattığı koşullarda ilk adımları atan belli bir iktidarın dönüşümü sonuna kadar götürmeyi bunun yeni bir iktidar tarafından tamamlanması gerektiğini düşündürmektedir. Dikkat edileceği gibi, strateji değişiklikleri aynı zamanda siyasal rejim değişiklikleri de içermektedir. Bu çerçevede, devletin sermaye birikimi karşısındaki yukarıda değinilen nesnel konumu, sadece dönemlere göre geçerli olan gelişme stratejilerinde değil, aynı zamanda her bir döneme özgü siyasal rejimin niteliğinde de gözlenebilir.

Siyasal Rejimler

L. Amerika'ya ilişkin literatürde, siyasal rejimlerle sermaye birikim sürecinin yapısı arasındaki ilişkinin araştırılması, özellikle uzun dönemli bir populist geçmiştikten sonra askeri yönetimlerin neden ortaya çıktığının açıklanması bağlamında yer almıştır. Oligarşik yönetimin 1930'larda son bulmasından sonra kapitalizmin gelişmesine paralel olarak 'modernleşme' ve dolayısıyla 'demokrasi'nin de gelişeceği öngörüsü populist deneyimle doğrulanmış gözüküyordu halde, sözkonusu gelişmenin daha ileri bir aşamasında yaygın bir biçimde askeri yönetimlerle karşılaşılması, açıklamanın, L. Amerika ülkelerindeki 'bağımlı gelişme' gerçeğinde bulunabileceğini düşündürmüştür¹⁷.

Bu yaklaşıma göre populizm, oligarşiye karşı yerli sanayi burjuvazisi ile işçi sınıfının ittifakı sonucunda oligarşik yönetimin devrilmesi ile ortaya çıkmıştır. Uluslararası kapitalizmin bunalım içinde olduğu 1930'larda başlayan bu dönemin savaştan sonra da sürmesini, dış ticaret hadlerinin yüksekliği sağlamıştır. İçeride dönük sermaye birikiminin sözkonusu ittifaka dayalı olarak sürdürülmesi, bu dışsal kaynak sayesinde mümkün olmuştur. Oysa 1950'lerin ortalarından itibaren dış ticaret hadlerinin düşmesi ile birlikte, yerli ekonomiler yabancı sermaye akımına uğramışlardır. Bu hem yerli burjuvazi açısından sermaye birikiminin sürmesi için bir gereklilik niteliğindedir, hem de metropol burjuvazisinin savaş

¹⁵ Blz. Şenses (1981), ss. 418 - 421; Doğan (1980), s. 156.

¹⁶ Yine yüzyılsal bir benzerlik bile olsa, Brezilya'da Goulart, Arjantin'de Peron, Şili'de Allende ve Türkiye'de 1978 - 79 dönemi iktidarları arasındaki paralelliklere işaret edilebilir. Türkiye'nin L. Amerika örneklerinden bir farkı, 25 Ocak önlemlerinin 12 Eylül'den önce benimsenmiş olması, deyim yerindeyse, askeri yönetimin biraz 'gecikmiş' olmasıdır. Bunun nedeni, herhalde, Türkiye'deki siyasal mücadelelerin özgüllüğünde aranmalıdır.

¹⁷ Cardoso ve O'Donnel'in adlarıyla tanınan bu açıklamanın aşağıdaki özeti: Cardoso (1973), Cardoso and Faletto (1979), ve O'Donnel (1978)'i temel almaktadır.

sonrası dönemdeki yatırım örüntüsünün doğal bir sonucudur. Ancak, yabancı sermaye katılımı, sınıaleşme sürecinde yeni bir aşamaya geçilmesi anlamına gelmiştir. Bu yeni aşamayı ithal ikamesinin temel tüketim malları üretimine dayanan birinci aşamasından ayırdeden özellik, sınıaleşmenin 'derinleştirilmesi'dir. Sınıaleşmenin derinleşmesi ise bir yandan ileri teknoloji içeren, öte yandan da ancak uzun dönemde kârlı olan yatırımlar gerektirmektedir. Ayrıca, bu tür yatırımların ithal gerekleri de yüksektir. Dolayısıyla, tüm bu gereklerin yerine getirilmesi, yabancı sermayenin yeterli miktarlarda ve sürekli olarak gelmesine bağlıdır. Bu anlamda, ortaya çıkan yeni gelişme modeli, 'bağımlı gelişme' olarak adlandırılmaktadır.

Bu modelin geçerli olmasıyla birlikte, sermaye birikimi derinleştikçe, populist yönetimin tabanını oluşturan ittifaklar çözülmeye başlamıştır. Bunun nedeni, sermaye birikiminin yukarıda değinilen gereklerinden kaynaklanmaktadır. Bu modelin geçerli olması için önde gelen koşul, gerek ekonomi politikasının yönetimi açısından gerekse siyasal olarak, istikrarın sağlanmasıdır. Ayrıca, sermaye birikiminin derinleştirilmesi ve yoğunlaştırılması, ekonomik olarak ücretlerin düşük tutulmasını, siyasal olarak da işçi sınıfının karar mekanizmasının dışında bırakılmasını gerektirmektedir. Bütün bunlar, özellikle yabancı sermaye açısından önemli olduğundan, yabancı sermayenin sürekli olarak gelmesinin sağlanması, doğrudan doğruya bu koşulların yerine getirilmesine bağlıdır. Bu koşulları sağlayan siyasal rejim ise, devletin ikili işlevini, yani ekonomiyi ve siyaseti teknokratik ve baskıcı bir biçimde yönetmesini tanımlamak üzere 'bürokratik - otoriter' olarak adlandırılmaktadır¹⁸.

Sonuç olarak, bu yaklaşıma göre populizm ile bağımlı gelişme bir arada yer alamayacağı için bürokratik - otoriter yönetimler populizme doğrudan bir tepki olarak doğmuşlardır¹⁹. Bu anlamda, örneğin Brezilya'daki 1964 darbesi, 1955'ten itibaren yer alan dönüşümün sınıf ilişkileri bağlamındaki sonuçlarının siyasal düzlemde 'onanması' (ratification) niteliğindedir²⁰.

Dikkat edileceği gibi bu yaklaşım, otoriter yönetimlerin ortaya çıkmasında en temel unsur olarak yabancı sermayeyi ve onun gereklerini görmektedir. Siyasal rejim ile gelişme modelini ilişkilendirmek amaçlandığı halde, gelişme sürecindeki dönüm noktası olarak 1955'in alınması ve buna dayalı olarak 'bağımlı gelişme' kavramının vurgulanması, sürecin dinamiğinin toplumun dışında, metropol'den kaynaklanan uluslararası sermayenin denetiminde görülmesi anlamına gelmektedir²¹. Gerçekte bu tür bir yaklaşımın mantıksal sonucu, içsel

18 'Bürokratik - otoriter devlet'in özelliklerinin tanımı için bkz. O'Donnel (1978), s. 6.

19 O'Donnel (1978), s. 13.

20 Munc (1980), s. 51.

21 Bkz. Cardoso (1973), s. 146. Bu yaklaşımın Frank'çı tezlere oldukça yakınlık gösterdiği söylenebilir. İleride görüleceği gibi, Frank, metropol'ün bunalımdan kurtulup 'az gelişmişliğin gelişmesi'ni yeniden başlatma tarihini 1955 olarak saptamakta ve Brezilya'da 1964 darbesi sırasındaki bunalımı bunun bir ürünü olarak göstermektedir. Bu çözümlerindeki çeşitli güçlüklerden bir tanesi, bunalımı izleyerek yer alan hızlı gelişmenin nasıl açıklanacağıdır. Cardoso'nun bu konudaki en temel katkısı, 'bağımlı gelişme' kavramı ile, bağımlılık ve gelişmenin bir arada yer alabileceğini öne sürmesidir. (Bkz. Gültalp, 1979, ss. 76 - 77). Buna karşılık 1955 - 64 döneminin

gelişmelerin önemini tümüyle yadsıyıp otoriter rejimleri doğrudan doğruya uluslararası sermayenin taleplerinin bir ürünü olarak görmektedir²². Bu yaklaşımda sınıf ilişkilerine değinildiğinde de çözümleme zorunlu olarak sınırlı kalmaktadır. Populizm sanayi burjuvazisi ile işçi sınıfının ittifakı olarak görülmekte ve bürokratik - otoriter devlet de salt bu iki sınıfın çelişmesine dayandırılarak sermayenin emek üzerinde egemenlik kurması olarak yorumlanmaktadır. Üstelik bu ilişki ve çelişkiler yabancı sermaye açısından değerlendirildiğinde, temel değişken giderek ücret düzeyinden ibaret kalmaktadır²³.

Evrensel olma savını taşıyan bu yaklaşımın en azından Türkiye'nin deneyimlerini açıklamada yetersiz kalacağını belirtmek gerekir. Birincisi, Türkiye örneği, yabancı sermaye ögesinin çok da önemli olmayabileceğini göstermektedir²⁴. İkincisi, Türkiye ithal ikamesinin ikinci aşamasını 'populist' bir rejim altında geçirmiştir²⁵. Gerçekte, Türkiye'nin ve L. Amerika'nın çeşitli ülkelerinin ortak deneyimleri, populist rejimlerin ithal ikameci sermaye birikim sürecinin sınırlarını belirleyen bunalım ortamında son bulduğunu göstermektedir. Brezilya'da da durum bundan farklı değildir. Buna karşılık, bunalımın nasıl aşıldığı ve oluşturulan yeni birikim sürecinin ne tür özellikler taşıdığı ülkeden ülkeye değişmektedir. Bu bağlamda en özgül örneği Brezilya'nın oluşturduğu daha önce belirtilmişti. Gerçekten de 'mucize modeli'ni olanaklı kılan 1964 sonrası rejimin 1955'teki dönüşüm ile bağlantılı olarak düşünülmesi geçerli olabilir. Nitekim, 'bürokratik - otoriter devlet' yaklaşımı da öncelikle Brezilya örneğini temel olarak ge-

nasıl açıklanacağı ise belirsiz kalmaktadır. Üzeride görüleceği gibi Frank bu dönemi adeta yok sayarken, Cardoso 1955'de populizmin son bulduğunu ve yerini 'gelişmeciliğin' aldığını öne sürmekte (bkz. Cardoso and Faletto, 1979, ss. 157 - 59), O'Donnel ise aynı dönemi ekonomik ve siyasal bunalımlarla nitelenen bir geçiş dönemi olarak görmektedir (bkz. O'Donnel, 1978, ss. 12 - 13 ve ayrıca bkz. Kaufman, 1977, s.197.)

²² Bkz. Petras (1980). Petras, farklı tarihsel geçmişlere sahip olan ülkelerde baskıcı rejimlerin yaygınlaşmasının ancak ortak bir dışsal unsur ile açıklanabileceğini öne sürerek (s. 124), şöyle demektedir: "... baskıcı rejimlerin kaynağı ve yaygınlaşması içsel gelişmelerin bir ürünü değil öncelikle dünya çapında oluşan taleplerin bir sonucudur." (s. 119) Petras'a göre uluslararası sermaye açısından bu rejimlerin önemi, (a) emek üzerinde kapsamlı bir denetim kurulması ve (b) bu denetimin sürekli olmasında yatmaktadır. (s.125).

Petras bu görüşleri ile 'bürokratik - otoriter devlet' yaklaşımını eleştirmeyi amaçladığı halde (bkz. s. 120 ve 128), gerçekte bu görüşlerin tümü eleştirdiği yaklaşımda yer almaktadır. Otoriter rejimin temel işlevlerinin emek üzerinde baskı kurulması ve siyasal istikrarın sağlanması olarak saptandığı yukarıda belirtilmişti. Bunların yabancı sermaye ile ilişkisi konusunda ise örneğin O'Donnel'in görüşü şöyledir: "... bürokratik - otoriter devlet ile uluslararası sermaye karşılıklı bir vazgeçilmezlik içindedirler..." O'Donnel (1978), s. 15 - 16.

²³ Bkz. Cardoso (1973), s. 163 - 64: 1964 darbesinin olanaklı kıldığı gibi, bağımlı bir kapitalist ekonomiye dönüşmek için "... ücretleri düşük tutmak ve aynı zamanda birikim kanallarını genişletmek amacıyla, işçi sınıfının baskı altına almak gerekiyordu."

Oysa genel olarak otoriter yönetimlerin öncelikle egemen sınıflar arasındaki 'hegemonya' mücadelesinin bir ürünü olduğu hatırlanmalıdır. En basitinden, ortodoks ekonomik politikaların her şeyden önce burjuvazi - içi çelişkileri keskinleştireceği açıktır.

²⁴ Örneğin Keyder, Türkiye için yukarıda özetlenen yaklaşıma paralel bir çözümleme ile şöyle demektedir: "Yabancı sermayenin önemli bir ölçekte var olmayışı, bu çevrel kapitalist ülkede demokrasinin sürmesini sağlayan gerekli koşullardan biri olarak görülmektedir." Keyder, (1979), s. 24. Bu önermenin geçerli olmadığı bugün açıkça görülmektedir.

²⁵ Yukarıda, s. 41, dn. 7'deki tanımdan hareketle, Türkiye'nin 1960 - 80 dönemini (1971 - 73 yılları dışta tutulmak üzere) 'populist' olarak nitelenmenin doğru olacağı söylenebilir.

nellemeye gidiyor görünümündedir²⁶. Oysa, örneğin sınıaleşmenin 'derinleşmesi' sürecini yaşamayan diğer ülkeler için daha farklı bir açıklama gerekebilecektir²⁷. Dolayısıyla üzerinde durulması gereken konu, genellikle ortak bir deneyim olan ithal ikameci sermaye birikim sürecinin ne tür sınıfsal ittifaklar çerçevesinde geçerli olduğu ve bunun son bulmasının söz konusu ittifakları nasıl etkilediğidir. Sonuç olarak çözümlemeyi salt yabancı sermayenin gerekleri ve bu çerçevede emek - sermaye ilişkisi ile sınırlı tutmak yetersiz görünmektedir.

Bu noktaların açıklanması için Türkiye'de 1960'da ve 1980'de yer alan siyasal rejim değişiklikleri karşılaştırılabilir. 1960'daki iktidar değişikliğinin 1950'lerin sonlarında yer alan strateji değişikliğinin resmileştirilmesini içerdiği yukarıda belirtilmişti. Bu iktidar değişikliği ile başlayan populist rejimin strateji değişikliğinin kaçınılmaz bir sonucu olduğu öne sürülemez de, yeni stratejinin ifade ettiği sınıfsal ittifakların sözkonusu siyasal yapıyı en azından olanaklı kıldığı düşünülebilir. Diğer bir deyişle, 1960'lar boyunca yer aldığı biçimiyle içe dönük sermaye birikim süreci, toplumdaki değişik sınıf ve kesimlere ortak çıkarlar sağlayan özelliklere sahiptir.

Bu stratejinin herşeyden önce yerli sanayi sermayesinin güdümünde olduğu ve bunun metropol burjuvazisi ile ittifak içinde sürdürüldüğü belirtilmişti. Sanayi sermayesi ile geleneksel olarak çıkar çatışması içinde olacağı düşünülebilecek ticaret sermayesi ile ihracata dönük toprak sahiplerinin de bu strateji içinde yerlerini koruduğu görülmektedir. İthal ikameci sanayi sermayesi köken olarak ticaret sermayesinden kaynaklanmaktadır ve geçirdiği bu dönüşüm, izlenen stratejinin hem nedeni hem de sonucu olarak görülmelidir. Üstelik ithal ikameci sermaye, hem sanayi sermayesinin hem de ticaret sermayesinin özelliklerini yapısında birarada barındırmaktadır²⁸. İthal ikameci sermayenin kârının bir kaynağı kendi ürettiği ve el koyduğu artık - değer ise, diğer bir kaynağı da korunmuş bir iç pazara üretmekten sağladığı ticaret rantıdır. Bunun yanı sıra, ithal ikameci stratejinin ve içerdiği korumacılığın, dış ticaretin son bulması anlamına gelmediği de yukarıda belirtilmişti. Korumacılık öncelikle nihai ürünler için geçerlidir; üretim ithal girdilere bağımlı olduğu ölçüde ithal ikameci üretimin gelişmesi, ithalatı da artıran bir süreçtir.

Sanayi sermayesinin birikimi, geleneksel ihracata dönük kesimlerle de bir siyasal uzlaşmaya dayanmaktadır. Herşeyden önce, iç pazara dönük ve ithal girdilere dayalı olan sanayi kesimi kendi üretmediği bir döviz kaynağına gereksinim duymaktadır. Diğer bir deyişle sermaye birikiminin sürmesi, geleneksel kesimlerin ihracatını sürdürmesine bağlıdır. İkincisi, sınıai üretim öncelikle yerli girdilere dayalı olmadığı için, tarımsal fiyatların ve gelirlerin yüksek olması sanayi kesiminin aleyhine değildir. Tam tersine, bunların yüksekliği, sınırlı bir iç pazara üreten sanayi kesimi için pazarın da büyümesi anlamına gelmektedir²⁹. İç

²⁶ Malloy (1977), ss. 3 - 4.

²⁷ Nitekim O'Donnel da bu olasılığa işaret etmektedir. Bkz. O'Donnel (1978), s. 3.

²⁸ Bkz. Aker (1975), s. 9; Kepenek ve Kavruk (1978), s.144.

²⁹ Az gelişmiş ülkelerde savaş sonrası dönemde yer alan ithal ikameci sınıaleşmenin temel bir özelliği, toplumda tarım kesiminin iktidar ortaklığını sarsmamış olmasıdır. Buradaki kilit unsur,

dönük sınaileşmenin yarattığı ekonomik gelişmeden işçi sınıfı da belli bir pay almaktadır. Özellikle dayanıklı tüketim mallarına yönelik iç pazarın genişlemesi, orta ve düşük gelirli kesimler lehine bir yeniden bölüşümün gerçekleşmesine bağlıdır³⁰. Son olarak, ithal ikameci sınaileşme çerçevesinde oluşan çıkarlar birliğine küçük burjuvazi de katılmaktadır. İçer dönük sermaye birikiminin gelişmesi, küçük sermayenin eritilmesine neden olmayıp, tersine, gelişmesi için elverişli bir ortam yaratmaktadır. 1960'lar boyunca, ithal ikamesine dayalı geniş bir yan sanayi türemiştir³¹.

Gelişme stratejilerinin siyasal rejimlere ilişkin sonuçlarının ancak sınıfsal yapılarla ilişkin uzantıları çerçevesinde değerlendirilebileceğini vurgulamak için, 1930'lardaki ithal ikameci sürecin neden, 1960'lardakinden farklı olarak, otoriter bir rejim içinde yer aldığına da değinmek gerekir.

1930'lardaki ithal ikameci sınaileşme sürecinin temel özelliği, sınıfsal yapıda ciddi bir değişime içermemiş olmasıdır. İthal ikamesinin temel tüketim mallarında yer alması, gelirin yeniden bölüştürülmesi gereğine de yol açmamıştır. Kaldı ki, bu dönemdeki ithal ikameci sınaileşme süreci öncelikle devlet tarafından, bunalım karşısındaki zorunluluk sonucu gerçekleştirilmiştir. Diğer bir deyişle, 1930'lar döneminde, yükselen bir sanayi burjuvazisi çevresinde yığınların birleşmesi süreci yaşanmamıştır. Dolayısıyla bu dönemdeki sınaileşme, siyasal yapıda populist ve demokratik bir gelişime neden olmamıştır.

1970'lerin sonlarında yer alan bunalımın neden siyasal yapıda da bir bunalıma yol açıp sonuçta otoriter bir çözüm gerektirdiğini görmek için, yukarıda sözü edilen ortak çıkarlar dizisinin nasıl çözüldüğünü anlamak gerekir. Sermaye birikim sürecinin içer dönük bir yapıdan dışa dönük bir hale getirilmesi, sınıfsal ilişkilerde de bir yeniden yapılanmayı içermektedir. Sanayi sermayesinin sözkonusu dönüşümü gerçekleştirmesi, işçi sınıfı üzerinde baskı kurmak yanı sıra, egemen sınıflar içinde de hegemonyasını kurmasına bağlıdır. İşçi sınıfı açısından, içer dönük birikim süreci yüksek ücret düzeyi içerebileceği halde, dışa dönük birikim süreci ücretlerin düşürülmesini gerektirmektedir. Üretim iç pazara dönük olmadığı için ücretler talep olma özelliklerini yitirip sanayi için sadece maliyet unsuru oluştururlar. İçer dönük sınaileşme döneminde işçi ücretlerinin yükselmesi sendikalaşma vb. örgütlenme ve kurumlaşmalar çerçevesinde gerçekleştiği için, yeni yapılanma bunların dağıtılmasını gerektirmektedir.

Bu yeni yapı içerisinde sanayi kesimi ile tarım kesiminin de ilişkileri değişme durumundadır. Birincisi, sanayi, tarım kesiminin ürettiği dövizi tüketen bir ya-

tarım kesiminin, az gelişmiş ülkenin dünya sistemine katılımını olanaklı kılan döviz gelirlerinin kaynağını oluşturmaktadır. Bkz. Hein (1977), ss. 5 - 7. Biraz sonra görüleceği gibi, bu işlevi sanayi sermayesinin üstlenmesi aynı zamanda sanayi sermayesinin hegemonyasına anlamına gelmektedir.

Türkiye'de 1960'lara kadar gerçekleştirilemeyen toprak reformu, 1960'lar boyunca sanayi sermayesinin ekonomik ve siyasal olarak güçlenmesine rağmen, o dönemden sonra da gerçekleştirilememiştir. Bkz. Akdoğan (1968), s. 325 vd.; Hershlag (1968), ss. 209 - 10.

³⁰ 1960 - 70 dönemi boyunca gerçek ücretlerde sürekli artış olmuştur. Bkz. Ek I, tablo II. Türkiye'de dönemler boyunca işçi haldeninin gelişimi ve sendikalaşmaya ilişkin bilgiler için bkz. Hershlag (1968), ss. 312 - 18.

³¹ Bkz. Hershlag (1968), s. 222; Tüzün (1976), s. 19. Ayrıca bkz. Hiç (1973).

pidan, kendi dövizini kendisi üreten bir yapıya dönüşmektedir. İkincisi, sınai üretimin ihracata yönelik olması, tarımsal gelirlerin yüksek olmasının yararını ortadan kaldırmaktadır. Üçüncüsü, tam tersine, sanayi kesiminin ihracata yönelmede başarılı olması, tarımsal fiyatların ve gelirlerin düşük olmasına bağlıdır. İhracata dönük sınaileşme yerli girdilere dayalı olacağı için, sınai girdi niteliğindeki tarımsal üretimin ucuza mal edilmesi gerekmektedir. Ücret malı niteliğindeki tarımsal ürünlerin ucuza mal edilmesi de, sanayideki ücretlerin düşürülmesine yarayacaktır. Benzer çelişkiler, büyük sermaye ile küçük sermaye arasında ve sanayi sermayesinin kendi içinde de yer almaktadır. Sermayenin yeniden yapılandırılması bir 'kapitalist rasyonalizasyon' süreci içerdiği ölçüde, beraberinde tekelleşmeyi de getirmektedir. Bu tekelleşmeden öncelikle etkilenecek olanlar ithal ikamesine dayalı olarak gelişmiş olan küçük sanayilerdir. Birikim sürecinin değiştirilmesi, kaynakların tümüyle yeniden dağıtımını gerektirmektedir. Bu yeniden dağıtımın büyük sermaye için bile sancısız olması olanaksızdır.

Sonuç olarak günümüzde yer almakta olan dönüşüm, bir yandan gelirin ve servetin büyük sanayi sermayesi lehine yeniden bölüşümünü, diğer yandan da sanayi sermayesinin kendi içinde yeniden yapılanmasını içermektedir. Bütün bunların çoğulcu ve populist bir siyasal rejim içinde kolay olamayacağı açıktır. Kaldı ki, populist dönem boyunca, başta işçi sınıfı olmak üzere, toplumdaki çeşitli sınıf ve kesimlerin öncelikle ekonomik, fakat giderek siyasal, taleplerinin yükselmesi, populist dönemi olanaklı kılan yapı sınırına ulaştığında, baskıcı ve otoriter bir rejimi özellikle gerekli kılmaktadır³².

Toparlamak gerekirse, sermaye birikim sürecinin değişmesi ile birlikte siyasal rejimin de değişmesi, herbir gelişme biçiminin kendine özgü bir devlet yapısına yol açtığını düşündürebilir. Fakat bunun dolaysız bir ilişki olarak algılanmayıp, birikim sürecinin siyasal rejim üzerindeki belirleyiciliğinin sınıf mücadeleleri ve ittifaklarına ilişkin uzantıları çerçevesinde değerlendirilmesi gerekir³³. Devleti sınıf yapısına dayalı olarak tanımlamak gerekirse, siyasal rejimleri de sınıf mücadelesinin ve ittifakların bir ürünü olarak görmek gerekir. Dolayısıyla herbir sermaye birikim süreci, farklı sınıfsal ittifaklar anlamına geldiği ve farklı sınıfsal mücadele biçimleri içerdiği ölçüde, farklı siyasal rejimlere denk düşmektedir. Bu anlamda, önemli olan, değişik birikim süreçlerinin ne tür siyasal rejimlerde olanaklı olduğudur. Diğer bir deyişle, sözkonusu ilişki mekanik ve kaçınılmaz bir ilişki değildir. Birikim sürecinin gerekleri sadece siyasal mücadelenin yer alacağı çerçeveyi belirler ve somut siyasal yapı bu mücadele sonucunda oluşur. Fakat aynı şekilde, siyasal mücadelenin yer aldığı koşullar ve elde edilecek sonuç da, sistem varlığını koruduğu sürece, sözkonusu çerçeve ile sınırlıdır. Belli bir birikim sürecinin varlığı belli bir siyasal rejimin varlığına bağlı ise, devletin nesnel konumu, sermaye birikiminin sürmesi için sözkonusu gereğin yerine getirilmesinde gözlenmektedir.

³² Bu çerçevede değerlendirildiğinde, 12 Mart rejiminin, tarihsel olarak 'erken' gelmiş olduğu için kısa ömürlü olduğu öne sürülebilir. Geçen bölümde değinildiği gibi, içe dönük birikim süreci tüm boyutlarıyla bunalıma düşmeden bir dönüşüm denemesine girilmiş olması, başarısızlıkta sonuçlanmıştır. Daha sonra 12 Eylül'ün 'geçikmiş' olmasının ise, tarihsel olarak erken gelmiş olan 12 Mart rejiminin başarısızlığından kaynaklandığı düşünülebilir.

³³ Roxborough (1979), s. 107 ve 114.

AZGELİŞMİŞLİK
VE
GELİŞME İDEOLOJİLERİ

BÖLÜM 4

TÜRKİYE ÜZERİNE 'KADRO'CU TEZLER

Giriş

Önceki bölümlerde anlatılanların, Türkiye'nin gelişme tarihinin 'geleneksel' yorumlanışından ne ölçüde ve hangi konularda farklı olduğunu görebilmek için, literatürde genellikle benimsenen görüşlerle karşılaştırılmasının çeşitli yararları olacaktır. Birincisi, buraya kadar anlatılanların bu farklı görüşler karşısında yeniden savunulmasına olanak verecektir. İkincisi, eleştiriye konu olacak görüşlerin hangi teorik temellerden kaynaklandığının saptanmasına olanak verecektir. Üçüncüsü, ve belki de en önemlisi, bu teorik temellerin ne tür ideolojik uzantılara sahip olduğu ya da ne tür bir ideolojik çerçeve içinde yer aldığının belirlenmesine olanak verecektir. Bu son nokta, özellikle Latin Amerika'da da yaygın olan teorik-ideolojik akımlarla ilişkili olduğu için, gelecek bölümde ele alınacaktır. Aşağıda, bu belirtilen amaçlar için, sözkonusu görüşleri savunan belli başlı çalışmalar eleştirel bir biçimde değerlendirilecek ve bunların Kadro'cu yorum ile ilişkileri gösterilmeye çalışılacaktır. Eleştiriye konu olacak çalışmaların iki temel özelliği, yaygın olarak benimsenen görüşlerin temsilcisi olmaları ve Türkiye'nin gelişme tarihinin yorumlanışında 'teorik' bir formülasyon içermeleridir.

İlerici Bürokrasi

Geçen bölümde, 'geleneksel' olarak nitelenen yorum içinde en temel yanlışın devletçilik döneminin algılanışından ve bununla Kurtuluş Savaşı arasında ilişki kurma çabasından kaynaklandığı belirtilmişti. Bu en açık ifadesini Avcioğlu'nun sözlerinde bulmaktadır. Avcioğlu'na göre, "Dünya Buhranı'nın yarattığı yeni durum mevcut olmasaydı dahi, Türkiye, iç şartların zorlamasıyla, kendiliğinden devletçiliğe gitmekteydi." Çünkü, "1930 yıllarında 'devletçilik' adını alacak olan bu müdahalecilik, ekonomik bağımsızlık özlemi taşıyan milliyetçiliğin kaçınılmaz sonucuydu."¹ Bu milliyetçilik ise kaynağını Cumhuriyet'in kuruluşundaki "Kurtuluş Savaşımızın, Anadolu eşrafı - milliyetçi subay işbirliğine dayanan toplumsal temeli"nden almaktadır².

Bu yaklaşım tarzı, aşağıda görüleceği gibi, farklı deyimlerle de ifade edilse, değişik yazarların çözümlemelerinin ortak temellerini oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre, iktidarda 'milliyetçi' subay - aydın - bürokrat'ların varlığı yöneti-

¹ Avcioğlu (1969), s. 290 ve 244.

² A.g.e., s. 203.

min 'ilericiliğini' açıklarken, eşraf - tüccar'ın varlığı ise bu ilericiliğin sınırlarını açıklamaktadır. Ancak bu, zaman zaman açık, ama genellikle üstü kapalı, bir varsayım olarak çözümlemelerin temelinde yer aldığı halde, çok belirgin bir kavramlaştırma niteliğinde değildir. Çünkü, aynı koalisyonun değişik dönemlerde ilericisi ya da tutucu yönleri ağır basabilmektedir. Nitekim bu yaklaşım çerçevesinde açıklanmasında en çok güçlük çekilen olgu, dönemlere göre bu değişmelerin neden yer aldığıdır. Aşağıda görüleceği gibi bu soruya değişik yazarlarca değişik yanıtlar verilebilmektedir. Böylece, aynı temelden hareket eden çeşitli yazarların hem kendi aralarında hem de kendi içlerinde tutarsızlığa düştükleri gözlenebilecektir. Oysa, aynı koalisyon değişik dönemlerde farklı niteliklerle belirebiliyorsa, hepsinde ortak açıklayıcı değişken olarak sözkonusu dönemlerin konjonktürlerinin ve yarattığı koşulların temel alınmasının daha doğru olacağı açıktır. Ne var ki, yukarıda görüldüğü gibi, bu yaklaşım tarzının daha başlangıç noktası bu tür bir bakış açısını dışlamaktadır.

Bu noktalar ele alınmadan önce, daha temelde yer alan bir kavramsal yetersizliğe değinmek gerekir. Bir toplumsal 'sınıf' olmadığı için belli bir toplumsal programa da sahip olamayacak olan 'bürokrasi'nin 'iktidar'ından söz edildiğinde, çözümlemede, kaçınılmaz olarak, bürokratların bireysel dünya görüşleri, bilgileri, hatta 'iyi niyetleri' gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Bunun en belirgin örnekleri İ. Cem'in çalışmasında yer almaktadır.³

Cem'e göre, Cumhuriyet kurulduğunda, "yönetici kadronun amacı ... ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek"tir. (s. 211). Bu amaç, bu dönemde egemen olan "milli iktisat" kavramında somutlaşmaktadır; ancak bunun nasıl gerçekleştirileceği bilinmemektedir. "Milli iktisattan murad edilen, zaferden önce yabancılara ve azınlıkların elinde bulunan ekonomik güçlerin bu kez yerli tüccar ve eşrafa transfer edilmesinden ibarettir. Temelde aynı kalacak olan ekonomik yapının üst kademelerinde görev devir teslimi olacak ve Türkiye'nin bu sayede kalkınması beklenecektir." (s. 216). Bu belirleme Türkiye'nin bu dönemdeki ekonomi politikasının anlamlı bir özetini oluşturduğu halde, bundan kalkınmanın gerçekleşeceğinin beklendiği yargısı, bir yakıştırma görünümündedir. Bu yakıştırmanın kaynağı ise, bürokrasi iktidarı ile devletçilik uygulamasının özdeşleştirilmesidir. Dolayısıyla, devletçilik uygulamasına kadarki dönemde, toplumdan bağımsız bir biçimde, kişisel özelliklerinin bir sonucu olarak kalkınmayı amaçlayan yöneticilerin oluşturduğu kadronun bu amacı gerçekleştiremeyeşi, yine kişisel özellikler ile açıklanmak zorundadır. Nitekim Cem'e göre, bu dönemde "mutlu azınlığı meydana getiren ... zümreler, zaman zaman çıkar kavgaları yüzünden kendi aralarında çatışacaklarsa da, asıl mücadeleyi yönetimin namuslu memur kanadına karşı verecekler ve kazanacaklardır. Zira azınlığın kurnazlığı, Milli Mücadeleyi başarıp gerçekten namuslu kalmış ekibin iyiniyetine baskın çıkacak; 'iş' bilenler ekonomi ve sosyoloji bilmeyenlere galip gelecektir." Mutlu azınlığın "ilk amacı devletin desteğini, daha doğrusu parasını kullanarak yabancılara ve azınlıkların yerini almak(tır) ... Devletin namuslu kanadı zaten kalkınmanın böyle gerçekleştiğini sanmakta ve yardıma hazır beklemektedir." (s. 219). Diğer bir deyişle 'iyiniyetlilik' beraberinde 'saf'lığı getirmektedir. Bu tür

³ Cem (1970).

bir çözümlemede özellikle ilginç olan nokta, bir takım değer yargılarına başvurulmuş olması sonucunda, bir olumlu değer yargısının geçerliliğinin kanıtlanması için bir olumsuz değer yargısına gerek duyulmuş olmasıdır.

Gerçekte Cem'in bu görüşleri, 'namus', 'iyi niyet' gibi kavramlar içermese de, bir çok yazar tarafından paylaşılmaktadır. Kanıtlanmış bir önerme niteliğinde olmadığı halde, çoğu yazar, Cumhuriyet'in kuruluşunda yönetici kadronun amacının bağımsız bir ekonomik gelişme ve sınılaşmayı sağlama olduğu konusunda görüş birliği içindedir⁴. Ancak bu belirtilen amacın somutta gerçekleşmemiş olması, bir açıklamaya gerek duyurmaktadır. Başlangıçta, soyut bir 'sınılaşma' amacı varsayıldığı için, devletçilik uygulamasına kadarki dönemde bunun gerçekleşmemiş olması, bu amacın ne ölçüde geçerli olduğunun sorgulanması yerine, söz konusu dönemin yine soyut bir 'başarısızlık' sıfatı ile nitelenmesine neden olmaktadır⁵. Oysa bu soyut kıstasa göre 'başarısız' olarak nitelenen dönemdeki uygulamaların, egemen sınıflar açısından değerlendirildiğinde, 'başarılı' olduğu söylenebilir. Fakat başlangıçtaki amacın yöneticilerden kaynaklandığı düşünüldüğü için, bu başarısızlığın nedenlerinin de yine yöneticilerden kaynaklandığı düşünülmektedir⁶.

Buna karşılık, Devletçilik dönemindeki başarının nasıl açıklanacağı da bir sorun olarak belirmektedir. Diğer bir deyişle açıklanması gereken, neden bağımsız gelişme amacının gerçekleştirilmesi için on yıl kadar beklendiği ve, dolayısıyla, neden on yıl sonra bu yönde bir uygulamaya girişildiğidir. Birinci soruya verilen yanıt 'bilgisizlik' olduğunda, ikinci soruya verilecek yanıt da 'bilgisizliğin son bulması' olmak zorundadır. Nitekim, örneğin, Tekeli ve İlkin'e göre 1920'ler döneminde var olan "kurumsal yapının, ekonominin sorunlarını çözmediğini, gelişmeyi hızlandırmadığını ve üstelik dışa bağımlılığını azaltmadığını anlamak için belirli bir zamanın geçmesine, güçlüklerle karşılaşılmasına ve dolayısıyla de-

⁴ Bkz., örneğin, Eroğul (1970), s. 195; Fişek (1969), s. 5; Günçe (1967), s. 3 vd.; Hershlag (1968), s. 37; Keyder (1979), ss. 9 - 11; Tayanç (1973), ss. 38 - 39. Gerçekte bu, kanıtlanması oldukça güç bir önermedir. Bu konuda tek kaynak, yöneticilerin demeçleri ve açıklamaları olmak durumundadır. Ancak bunlar da tutarlı bir sonuca olanak verecek nitelikte değildir. Örneğin Günçe, bunların değişik biçimlerde değerlendirilebileceğini belirtirken (bkz. Günçe, 1967, ss. 4 - 5), Cem, Kurtuluş Savaşı sırasında oldukça 'radikal' görünen yöneticilerin, savaş sona erdiğinde bu tavırlarını terk ettiklerini belirtep, bunu göstermeye çalışan alıntılar vermektedir. (Bkz. Cem, 1970, ss. 211 - 13). Buna karşılık, örneğin Hershlag'ın bu görüşünü kanıtlamak için verdiği alıntılar 1930'ların ortalarına aittir. (Bkz. Hershlag 1968, s. 37). Keyder ise, yine bu görüşünü kanıtlamak için, yöneticilerin entelektüel geçmişinden söz etmektedir. (Bkz. Keyder, 1979, ss. 5 - 6, s. 11).

⁵ "Yeni Cumhuriyet'in uyguladığı 'liberal' ekonomi tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış"tır. Cem (1970), s. 218. Ayrıca bkz. Eroğul (1970), ss. 195 - 97; Fişek (1969), ss. 5 - 6; Günçe (1967), s. 11; Tayanç (1973), s. 49 ve 80.

⁶ Örneğin Tayanç'a göre, "İzmir İktisat Kongresi, emperyalizm ile kapitalizmi değerlendirmede yanlışla düşmüş yönetici kadro tarafından, Osmanlı İmparatorluğunu çöküşe götüren yabancı sermayeye karşı ölçülü bir çekingenlik duyulduğundan, yerli sermayedar sınıfının geliştirilmesi, böylece yabancı sermayeye karşı korunabileceği temel kararlarını almıştır." Tayanç (1973), s. 49. Günçe'ye göre de bu yanlışın nedeni bilgisizliktir. Yöneticiler "ekonomik olaylar hakkında sağlıklı bir idrake sahip değillerdi. Basit bir banka memuru, uzun yıllar ekonominin yönetiminde söz sahibi olacaktı." Günçe (1967), s. 5.

Bu görüşlerin geçerliliği oldukça kuşkuludur. Tam tersine, bu dönemde oldukça canlı bir fikir hayatının varlığından söz edilebilir. En azından, örneğin, bürokrasinin üst kademelerinde de görev almış olan Kadro'cuların, ileride görüleceği gibi, günümüzde uluslararası literatürde yaygın kabul gören teorileri çok önceleri üretmiş olmalarına dikkat çekilebilir.

neylerin birikmesine ihtiyaç vardı .”⁷ Literatürde, bu sorulara verilen bir başka yanıt daha rastlanmaktadır. Bu alternatif yoruma göre, yöneticiler bunalım dönemine kadar amaçlarını gerçekleştirme olanağı bulamamış ve ancak o dönemde görüşlerini uygulamaya koyma fırsatını ele geçirebilmişlerdir⁸. Bu görüşe göre yöneticiler, 1920’lerde liberal bir ekonomi politikasına istemeden razı olmak zorunda kalmışlardır. Bunun çeşitli nedenleri arasında, o dönemde ticaret sermayesinin devlete egemenliği de yer almaktadır⁹. Gerçekte Cem de, farklı yoldan da olsa, aynı sonuca varmaktadır: “Günümüzün iyiniyetli çevrelerinde hala savunulan ‘tarafsız hakem olmak’, aslında, bilmeden taraf tutmaktır. Güçlüyle güçsüzü, kurtla kuzuyu bir araya koyup ‘ben sizin karşınızda tarafsızım, siz kardeşçe yaşayın’ demektir. Nitekim Kemalist bürokratların tarafsızlığı, bilerek yahut bilmeyerek, onlara tutucu güçlerin müttefiki görevini yaptırmıştır.” (s. 230). Oysa, durum bu ise, yönetici kadronun soyutta neyi amaçladığı da önemini yitirmektedir. Dolayısıyla yukarıda görüldüğü gibi çeşitli biçimlerde yanıtlanmaya çalışılan sorular da anlamını yitirmektedir.

Ancak, bu yanıtlanması güç sorulara yol açan çözümlemelere neden başvurulduğunun da açıklanması gerekir. Dikkat edileceği gibi, yukarıdaki çözümlemelerde, anti - emperyalist bürokrasi iktidarının doğal işlevini, kendisinden bekleneni, ancak 1930’lar döneminde yerine getirdiği görüşü yer almaktadır. Bu görüş, 1930’lar dönemindeki gelişme sürecinin belli bir özgüllüğü ile, yani anıldığı gibi ‘devletçi’ olması ile bağlantılı olarak değerlendirilmelidir. O dönemdeki gelişmenin diğer bir özgüllüğü de, zorunlu bir biçimde, uluslararası kapitalist sistemden görelî bir bağımsızlık içinde yer almış olmasıdır. Bu özelliklerin önemi, 1920’lerdeki ‘başarısız’ dönemin eleştirisinde belirmektedir. Bu eleştiriye göre, yönetici kadronun kapitalizmi ve emperyalizmi değerlendirmede düştükleri yanlışlığı, özel bir kapitalist sınıf yaratmak ya da desteklemek yoluyla bağımsız gelişmenin sağlanabileceğini düşünmeleridir; oysa bu olanaksızdır. Devlet çeşitli nedenlerle bunun farkına vardığında, görevi kendisi üstlenmiştir.

Yukarıda öne sürülen, bürokrasi iktidarı ile devletçiliğin özdeşleştirildiği ve buna dayanarak Cumhuriyetin kuruluşunda bağımsız gelişmenin amaçlandığının bir yakıştırma olduğu yargıları, bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bu anlamda, Türkiye’nin tarihinde Devletçilik deneyiminin belli bir ‘gelişmeci ideoloji’nin oluşmasına kaynaklık ettiği öne sürülebilir.¹⁰ Bu nokta ileride et-

⁷ Tekeli ve İlkin (1977), s.34. Gerçekte, Tekeli ve İlkin’in bu görüşü, aynı çalışma içinde yer alan bir diğer görüş ile çelişki içindedir. (Bkz. yukanda, s. 29, dn. 57’deki alıntı). Bu alıntı çerçevesinde değerlendirildiğinde ise, egemen sınıflar için 1920’lerdeki ‘liberal’ uygulamaları ne kadar başarılı görmek gerekirse, 1930’lardaki ‘devletçi’ uygulamaları da o kadar başarılı görmek gerekir. Eleştiriye konu edilen yazarların, Devletçiliğin benimsenmesinde Büyük Bunalımın etkin olduğunu genellikle kabul ettikleri daha önce belirtilmişti. (Bkz. yukanda, s. 28, dn. 51). Ancak, bu etkinin dolaylı olduğu düşünülmektedir. Bu görüşe göre, Bunalım, yönetici kadronun özel sektörün başarısızlığını açıkça görüp farketmesine katkıda bulunmuştur. Bkz. Fişek (1969), ss. 67 - 66; Günçe (1967), s. 11; Tayanç (1973), ss. 79 - 81.

⁸ Bu noktada Hershlag ile Keyder’in görüşleri buluşmaktadır. Bkz. Hershlag (1968), s. 58 ve Keyder (1979), s. 11.

⁹ Keyder (1979), s. 11.

¹⁰ Gelecek bölümde görüleceği gibi, L. Amerika’da egemen olan ‘gelişme ideolojileri’ de 1930’lar dönemindeki deneyimlerden esinlenmektedir.

rafıca ele alınacağı için, bunun diğer bir göstergesine ya da yansımasına değinmekle yetinilebilir. Yukarıda eleştirilen yaklaşım tarzı, 1920'ler dönemini olduğu gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemi de açıklamakta güçlük çekmektedir.

İ. Cem'e göre, savaş sonrası dönemdeki gelişmeler, kaynağını savaş yıllarından almıştır. "Savaşın yarattığı zorluklar karşısında İnönü yönetimi çeşitli tedbirler almak durumundadır. ... İnönü'nün çevresindeki bürokrat ekip bu amaçla Milli Korunma Kanununu çıkarmış, Varlık Vergisini getirmiş, ithalat ve ihracatı sınırlamıştır. ...Ne var ki, namuslu bürokrat kanadın iyiniyetle başvurduğu bu tedbirler etkisiz kalacak, hatta ters gelişmelere yol açacaktır. Özel sektör elverişli enflasyon ortamından yararlanmasını, genel kıtlığı kendi bolluğuna dönüştürmeyi başaracaktır." (s. 234). Bütün bunlar sonucunda, "Cumhuriyet'in üçlü koalisyonu II. Dünya Savaşının sonunda çatırdamaya başlamıştır. Eşraf ve tüccar takımı ortakları bürokrasinin savaş yıllarındaki tutumundan ötürü artık ona güvenmemekte, onsuz kurulacak bir iktidarın hesaplarını yapmaktadır." (s. 236).

Burada anlaşılması güç olan nokta, eşraf ile tüccarın baştan beri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirebildiği ya da kullanabildiği bu 'iyi niyetli' ve 'saf' ortağı neden gözden çıkardığıdır. İkincisi, Cem'e göre, bürokrasinin ortaklıktan atılması DP'nin iktidara gelmesi ile gerçekleşmiştir (s. 293.) Ancak, daha önce belirtildiği gibi, CHP savaşın sona erdiği sırada kurulan DP ile kurulduğu günden itibaren bir yakınlaşma sürecine girmiştir¹¹. Dolayısıyla bu da bir açıklama gerektirmektedir. Literatürde ikinci noktaya ilişkin olarak getirilen açıklamaya birinci nokta ile de bağlantılıdır. Örneğin Günçe, 1947 Planı'nın 'liberal' içeriğini yorumlarken şöyle demektedir: 1947 Planı'nın özde daha önceki planlardan farklı olduğunu düşünmemek gerekir. "Özellikle Türkiye'nin ekonomik gelişmeye ilişkin temel stratejisi dikkate alınırsa, savaştan güçlenerek çıkmış bir özel sektöre daha büyük tavizler verilmesi oldukça yerindeydi"¹². Günçe'ye göre bu temel strateji, İzmir İktisat Kongresinde kararlaştırılan, özel sektöre dayalı olarak gelişme, ya da başka bir deyimle, kapitalist gelişme stratejisidir¹³. 1950'deki iktidar değişikliği de bu çerçevede algılanmalıdır: "1920'lerdeki güdük özel girişim, geçen her yıl daha çok gelişerek iktidara adaylığını koymuş, hatta almıştır"¹⁴. Bu anlamda, 1950'deki iktidar değişikliği ile, Cumhuriyet kurulduğunda benimsenmiş olan temel strateji buluşmaktadır: "1950'deki iktidar değişikliği, iktisadi politika kararlarını da, 1923 İzmir İktisat Kongresi kararlarına daha yakın bir doğrultuya yerleştirmiştir"¹⁵.

¹¹ Örneğin Tekeli ve İlkin (1974) bu süreci şöyle yorumlamaktadır: "Dış şartların da zorlamasıyla, CHP DP ile, onun elinden 'liberalleşme silahını' kapmaya çalışarak mücadele vermek isteyecektir." (s. 5). Bunu DP açısından salt bir muhalefet taktiği, CHP açısından da salt bir seçimi taktiği olarak değerlendirmek olanaksızdır. Liberalleşme gerçekten bir 'silah' durumuna gelmişse, bunun, toplumsal egemenliğin liberalleşmeden yana olduğu anlamına geleceği açıktır.

¹² Günçe (1967), s.22.

¹³ A.g.e., ss. 4 - 5. Ayrıca bkz. Tayanç (1973), s. 49: "Özetle, İzmir İktisat Kongresi'nde sanayide öncelik özel girişime verilmiştir."

¹⁴ Tayanç (1973), s. 127.

¹⁵ A.g.e., s.77.

Dikkat edileceği gibi, bürokrasi iktidarına uygun ekonomi politikası olarak devletçilik uygulaması esas alınmakta, bunun dışındakiler ise birer sapma olarak görülmektedir. Diğer bir deyişle, bu yoruma göre, başlangıçta bir yanlış ya da bilgisizlik sonucu benimsenen 'liberal' strateji, bu kez özel sektörün güçlenmesi ve giderek iktidara gelmesi ile yeniden uygulamaya konmuştur.

Buna karşılık, bu sonuç, aynı yorumun yol açtığı diğer bir sonuçla tutarsızlık içindedir. Eğer devletin ya da bürokrasi iktidarının, baştan beri amacı özel bir kapitalist sınıf yaratmak idiyse, bu amacını başarı ile gerçekleştirmiş olduğunu düşünmek gerekir.¹⁶ Bu durumda da bürokrasinin iktidar ortaklığından atılmadığını, işlevini bitirip görevini tamamlayınca iktidardan çekildiğini düşünmek gerekir. Fakat bu doğru ise, bürokrasi iktidarı gibi bir kavrama gerek olmamalıdır. Diğer bir deyişle, baştan beri belli bir sınıfın ya da sınıfların çıkarına hizmet eden devlet, bir dönem devletçi politikalar izlemiş, o politikanın işlevi son bulunca da liberal politikalara yönelmiştir diye düşünmek gerekir. Dolayısıyla, sözkonusu olan iktidar değişikliği değil, ekonomik politika değişikliği olmalıdır.

Ancak, bu yorumda böyle bir sonuca varmaya olanak yoktur. Yukarıda belirtilen her iki görüşte de ortak bir nokta vardır. Bürokrasi ile burjuvazinin birinin yerine geçebileceği düşünülmektedir. Örneğin Keyder'e (1979) göre, 1950'deki iktidar değişikliği, "Türkiye tarihinde, elit yönetiminden tümüyle sınıf yönetimine, bir kapitalist gelişme biçiminden bir diğerine kesin bir geçiş olarak görülebilir." (s. 19). Diğer bir deyişle, bürokrasinin, başlangıçta, var olmayan ya da yeteri kadar güçlü olmayan bir burjuvazinin yerine kendini koyduğu düşünülmektedir¹⁷. Bu görüşlerin kaynağı ise, daha önce de belirtildiği gibi, devletçilik, hatta müdahalecilik ile bürokrasi iktidarının bir tutulmasıdır¹⁸. Ne var ki, bu temelden hareketle, DP iktidarının kısa ömürlü liberal politikasından sonra izlediği müdahaleci politikaları açıklamaya da olanak yoktur.

Bu bakış açısı, 1960'daki iktidar değişikliğinin de yanlış yorumlanmasına yol açmaktadır. Cem'e göre, "27 Mayıs, yönetim dışında kalmış ordu ve aydının (bürokratlar) kendi partileri CHP ile işbirliği yaparak tekrar iktidara ortak çıkmaları şeklinde belirmekte; 27 Mayıs'ın bir sebebi de bürokrasinin yeniden or-

¹⁶ Bkz. Tüzün (1976), s. 3: "1950'ler, 20. yüzyılın başlarından beri izlenen 'devlet eliyle ve yardımıyla özel sermaye birikimini özendirme ve hızlandırma' politikasının somut sonuçlarını verdiği ve 1950'de siyasal iktidara dolaysız bir biçimde egemen olan toprak sahibi - tüccar - sanayici üçlüsünün iktidarı pekiştirdiği yıllardır." Bkz. Fişek (1969), s. 76: "İkinci Dünya Savaşı patlak verdiğinde, devlet, özel girişime karşı görevini hemen hemen tamamlamış ve giderek güçlenen sermaye sınıfları karşısında 'devletçilik' büyük ölçüde ikinci plana itilmiştir." Cem'in görüşleri de bu yöndedir: "Tüccar ve eşrafın, bürokrata ihtiyacı artık gerçekten yoktur." Cem (1970), s. 282. Ayrıca bkz. Keyder (1979), s. 18.

¹⁷ Gerçekte, önemli uzantılara sahip olan bu yorum, en açık biçimiyle, aşağıda değerlendirilecek olan "tepeden devrim" modelinde yer almaktadır. Bu kavramı da kullanan Keyder'e (1979) göre, "Türkiye, 1950'den sonra, 'tepeden devrim' senaryosundan 'burjuva' modernleşme sürecine itilmiştir." (s. 21).

¹⁸ Bkz. Cem (1970), s. 282: Savaş sonrası dönemde "dünya şartlarının gelişmesi tüccar - eşraf ikilisinin önünde yepyeni ufuklar açmakta, onu bürokrasinin vesayetinden kurtulmaya itmektir." Keyder (1979), s. 18: "Zengin tüccarlar, savaştan sonra kısıtlayıcı bir yük haline gelmiş olan devlet vesayetinden kendilerini kurtarmak için sabırsızlanıyorlardı."

taklîğe katılma amacı, yahut iktidarı etkileme isteği olmaktadır.” (s. 298). Bunu izleyen bir soru, bürokrasinin bu amacının nereden kaynaklandığıdır. İlk olarak, bürokrasinin, daha önce olduğu gibi, belî bir ‘gelişmeci’ dünya görüşü ile, kendini burjuvazinin yerine koyma eğilimi içinde olduğu düşünülebilir. Fakat yine bu yoruma göre, bürokrasi sözkonusu işlevini yerine getirmiş ve iktidarı devretmiş bulunmaktadır. Alternatif olarak, bürokrasinin tüccar ve eşrafın oluşturduğu tutucu koalisyon tarafından iktidar ortaklığından atıldığı için ‘gelişmeci’ amaçlarını yerine getirmek üzere, kendini sanayi burjuvazisinin yerine koyma eğilimi içinde olduğu düşünülebilir. Ancak yine, bu 1920’ler için doğru olsa bile, 1960’a gelindiğinde geçerliliğini yitirmiştir. Cem’in bunu görmekte yanılgıya düştüğü ileri sürülebilir; çünkü Cem, yalnızca DP’yi değil, AP’yi bile tüccar - eşraf ikilisinin partisi olarak görmektedir. (ss. 301 - 303). Oysa 1960’lara gelindiğinde Türkiye’de bir sanayi burjuvazisinin varlığından söz etmek gerekir. Bu durumda geriye bir tek alternatif kalmaktadır; bürokrasiyi harekete getiren güdünün kendi öznel sorunlarından kaynaklandığı düşünülebilir. Nitekim Cem’in en çok bu unsur üzerinde durduğu görülmektedir: DP iktidarı döneminde “asker - memurların ... eski prestijleri yok olmuştur” (s. 297) ve “hızla yükselen fiyatlar sabit gelirli memurların ve askerlerin yaşama düzeyini yıl be yıl kötületmiştir.” (s. 298). Ne var ki, bu gibi unsurlar, öznel olarak, 27 Mayıs hareketinin oluşmasına katkıda bulunmuş hatta neden olmuş olsa bile, önemli olan, hareketin nesnel olarak ne anlama geldiği ve sonuçlarının hangi çerçeveye oturduğudur.

Cem’e göre 27 Mayıs, ilerici sonuçları olan bir harekettir. Hatta ordu iktidarından çekilir çekilmez eşraf - tüccar ikilisi AP aracılığı ile yeniden iktidara gelmiştir. Ancak bu kez ordu ve bürokrasi iktidarı paylaşacak kurumsal düzenlemeleri de getirmiş olduğundan, AP belli dengeleri kollamak durumundadır. Cem’e göre, “AP, bürokratlar tarafından iktidarın işine karışılmasına ve bazı davranışların sınırlandırılmasına göğüs germek durumundadır. Ne var ki bürokrasi bir ekonomik ve sosyal sınıf niteliğinde değildir. Dolayısıyla tepkileri şartlıdır, idare edilmesi kolaydır ve yeni iktidarın tutumuna ayakbağı yaratmamıştır.” (s. 303). Gerçekte Cem, bu yargısı ile, baştan beri savunduğu görüşleri çelmektedir. 1960’lardaki bürokrasi için bunları söyleyen Cem’in bürokrasinin niteliği değişmiş olmadığına göre, 1930’lardaki bürokrasi için de aynı şeyleri söylemesi gerekirdi. Çünkü gerçekten iki dönem arasında toplumun yapısı değişmiş olduğu halde, bürokrasinin niteliği aynıdır. Cem’e göre her iki dönemde de bürokrasi ilericilik ile nitelenmektedir. Gerçekte Türkiye’nin, 1930’lardaki gibi, 1960’lardaki özgüllüklerinin de yanıltıcı olmuş olduğundan söz edilebilir. 27 Mayıs sonrasında Türkiye’deki sermaye birikim sürecinin gelişmeci ve populist bir sınıfsal ittifaklar dizisi içermiş olmasının ordunun hem sınıflarüstü hem de ilerici görünmesine yol açmış olduğu ileri sürülebilir.

Buraya kadar özetlenen görüşler, gerçekte, Kadro’cuların Kurtuluş Savaşını ve Devletçiliği yorumlayış tarzından kaynaklanmaktadır. 1930’larda ortaya atılan Kadro’cu yorumun, değişik biçimlerde de olsa, bugün de etkinliğini koruduğu ve varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Bu yaklaşımın hangi ortamda nasıl ortaya atıldığını, teorik temellerinin ve dolayısıyla ideolojik uzantılarının neler olduğu, Kadro’cuların görüşleri değerlendirilirken ele alınacaktır. Ancak buna

girmeden önce, yukarıda özetlenen görüşlerin birer teorik formülasyon içinde savunulmasını deneyen girişimler değerlendirilecektir.

Tepeden Devrim

E. K. Trimberger'in "tepeden devrim" teorisi ve buna temel oluşturan "görelî özerk bürokrasi" kavramı, "namuslu bürokrat" kavramının çağdaş deyimlerle ifadesi görünümündedir¹⁹.

Trimberger'in teorik olarak vardığı en temel sonuç, kitleye dayanan devrimlerin tepeden devrimlere oranla, çok ender rastlanan tarihsel olgular olduklarıdır. Trimberger'e göre, "tabandan gelen bir devrim, ancak devlet aygıtının hem veri düzeni sürdürmek hem de tepeden bir devrim oluşturmak gücünü yitirdiğinde olanaklı olmaktadır." (ss. VII - VIII). Aşağıda göstermeye çalışılacağı gibi, Trimberger'in çözümlmeleri, bu sonucu kanıtlıyabilmekten uzaktır.

İlk olarak, bu sonuçta, biri açıkça diğeri ise kapalı olarak yer alan iki kavramsal karışıklığa dikkat çekmek gerekir. Birincisi, devlet aygıtı özne olarak görülmektedir. Oysa, devrim sürecinde, devlet aygıtı nesne ya da hedeftir; özne ise sınıf ya da sınıflardır. Ancak aşağıda görüleceği gibi, Trimberger'in devlet aygıtı kavramı ile bürokrasiyi kastettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda ise bürokrasinin sınıf olarak görülmesi gerekmektedir. Fakat, yine Trimberger'e göre bürokrasi bir sınıf oluşturmadığı için,²⁰ yazar varmak istediği sonuçları kanıtlamakta güçlük çekmektedir. İkinci, Trimberger "tepeden devrim" ile "tabandan devrim" kavramlarını karşılaştırırken devrimin somuttaki oluşum biçimi ile sınıfsal içeriğini birbirine karıştırıyor görünümündedir. Oysa bir devrimin kitle seferberliğine (mass mobilization) dayanıp dayanmaması, devrimin sınıfsal içeriği konusunda her zaman bir gösterge oluşturmaz²¹. Dolayısıyla önemli olan, devrim sürecine somutta kimin katıldığı değil, devrimin sonucunda ortaya çıkan sınıfsal egemenlik ilişkileridir²². Bu anlamda, 'tepeden devrim' ile 'tabandan devrim' arasında, devrimin somutta yer alışı biçimi dışında, bir fark yoktur. Bir egemenlik savı taşıyamayacak olan bürokrasinin devrimi gerçekleştirmiş olması da, tepeden devrimin bir bürokrasi devrimi olması anlamına gelmez. Tam tersine, tepeden gelen devrimci bürokratların bir toplumsal tabanları yoksa, devrimden söz etmek de olanaksızdır. Aşağıda görüleceği gibi, bu iki nokta, Trimberger'in 'tepeden devrim' çözümlemesindeki temel sınırlamaları oluşturmaktadır.

¹⁹ Bkz. Trimberger (1978).

²⁰ "Görelî özerk bürokratların, üretim araçları ile özel bir ilişkiye sahip olmalarından gelen, kandise özgü bir sınıfsal konumları vardır. Fakat, üretim araçları üzerinde denetimleri olmadığı için, var olan toplumsal düzen içinde egemen sınıf olmaları olanağı yoktur." (s. 5).

²¹ Hatta bu ilişkinin sadece sosyalist devrim durumunda bulunduğu (ya da bulunması gerektiği) söylenebilir. Trimberger, kitleye dayanan devrimlerden söz ederken burjuva ve sosyalist devrim belirlemesi yapmaktadır. (Bkz. s. VII). Ancak, burjuva devrimlerinde de seferber olan kitlenin burjuvazinin kendisi olmadığı açıktır.

²² Nitekim, yine Trimberger'e göre, "görelî özerk bürokratlar, ancak bir kriz durumunda böyle radikal inisiyatif alabilirler... Bu tür radikal bürokratik inisiyatifin nasıl sonuçlanacağı, devletler arasında yer alan uluslararası rekabete ve aynı zamanda içteki sınıf yapısına bağlıdır." (s. 5).

Trimberger'e göre, Türkiye'de bürokratların devrimci olabilmelerini sağlayan özellikleri, üretim araçlarına sahip olan çıkar çevrelerinden bağımsız olmalarıdır. Bu çevrelerle aralarında bir çıkar ilişkisi olmadığı için, bürokratlar, bir kriz konjonktüründe devrimci bir konum alabileceklerdir. (s. 4, s. 7). Bürokratların devrimci olmalarına yol açan kriz konjonktürü ise, ülkenin Batı egemenliği ve işgali altına girme tehlikesi olmuştur. Devrimin ideolojik temelini oluşturan milliyetçilik, bu tehditten kaynaklanmıştır. (s. 13). Dolayısıyla, yazara göre, devrimci bürokratlar, yabancı denetimden bağımsız bir kapitalist sınaileşmeyi gerçekleştirmek istemektedirler (s. 9). Buna karşılık, "ekonomik gelişmeyi sağlamak için devlet aygıtını kullanmak istemeleri, radikal bürokratları geleneksel aristokrasi ile doğrudan bir zıtlaşma içine düşürmüştür." (s. 25).

Burada tekrar vurgulamak gerekir ki, bürokrasi toplumsal bir sınıf olarak görülse bile, örneğin bir 'milli sanayi burjuvazisi' tarafından doğal olarak taşınması beklenebilecek olan bu tür bir amacı bürokrasinin taşıması için doğal bir neden yoktur²³. Ancak, yazar, bunu veri olarak çözümlemesini sürdürmektedir. "Türkiye'de ekonomik gelişme, kaynakların seferber edilmesi için hem dışsal hem de içsel sınırlamaların dönüştürülmesini gerektiriyordu." (s. 27). Trimberger'e göre, Türkiye birinci sınırlamayı aşmada başarı göstermiş, ancak ikincisini aşamamıştır. "Atatürk, aristokratik yerel toprak sahiplerinin ekonomik güçlerini imha etmekte başarısız olduğu için, yaptığı tepeden devrim sonuçsuz kalmıştır." (s. 29). Gerçekte bu yargısı, yazarın Türkiye tarihini yorumlamasındaki ana temayı oluşturmaktadır: "Atatürk rejimi, çok sınırlı ölçüde devrimciydi. Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu eşrafının siyasal temelini yıktıysa da ekonomik temelini sadece kısmen yıkmıştır." (s. 3). Bunun nedeni ise, yazara göre, şöyledir: "... Türkiye'de devrimci bürokratlar siyasal iktidarı ellerine geçirmişlerdi... Ancak, kitle tabanları olmadığı ve eşrafın siyasal muhalefetinden çekindikleri için, bürokratik devrimciler bu yerel çıkar çevrelerine ekonomik tavizler vermişlerdi." (s. 36). İşte bunun sonucundadır ki, tüccarlarla ittifaka giren toprak sahipleri, devrimden yirmibeş yıl sonra iktidarı ele geçirmişlerdir (ss. 109 - 110). Nitekim, Türkiye'deki süregelen azgelişmişliğin kaynağı, toprak sahiplerinin siyasal gücünde aranmalıdır (s. 123).

Trimberger'in bu görüşleri birtakım tutarsızlıklar ve olgusal yanlışlar içerdiği gibi, daha da önemlisi, en temel savının geçerliliğini kuşkuya düşürmektedir. Diğer bir deyişle, Trimberger'in Türk devrimini yorumlayış tarzı, yazarı, 'tepeden devrim'in gerçekte bir devrim olmadığı sonucuna kadar vardırılmaktadır. İlk olarak, yazarın ekonomik gelişmenin 'dışsal sınırlamaları'na ilişkin görüşlerine değinilebilir. Trimberger'e göre, devrimci bürokratlar iktidara gelir gelmez bir çok yabancı firmayı millileştirmiş ve "gecikmeden (1929'da), yerli sanayiler ile rekabet içinde olan ithalata karşı yüksek gümrük duvarları oluşturabilmişlerdir." (s. 27, s. 117). Buna karşılık, toprak sahipleri ve ticaret sermayesinin iktidarını temsil eden (s. 110, ss. 114-15) ve devrimci bürokratların ekonomik politikalarının tersini uygulamaya koyan DP'nin ise "ilk işi yabancı sermaye üzerindeki sınırlamalara son vermek olmuştur." (s. 121). Bu görüşlerin geçerliliği

²³ Dolayısıyla, yine, ister istemez, bürokratların dünya görüşleri, vb. unsurlara başvurmak gerekmektedir. Bkz. Örneğin, ss. 24 - 25.

bir değerlendirme ve yorum sorunu olarak görölse bile, verilen bilgilerin gerçek olgulara tümölle uymadığı rahatlıkla söylenebilir.

İkincisi, bu çerçevede, Trimberger'in DP iktidarını yorumlayış tarzı da tutarsızlıklar içermektedir. Trimberger'e göre, "... Türk bürokratları özel kapitalist sınaileşme yanlısı oldukları halde, özel sermayenin yetersizliğinden dolayı ya da korunması için, ekonomide insiyatifi almak zorunda kalmışlardır. Devlet, sermaye birikiminin ilk güçlüklerinden çoğunun... üstesinden geldikten sonradır ki, özel sermaye devreye girmiştir." (ss. 117 - 18). Yazar DP döneminin ekonomi politikasını değerlendirirken ise şöyle demektedir: "Özel girişim yanlısı retoriğine rağmen Türk hükümeti 1950'lerde devlet girişimi ve ekonomiye devlet müdahalesini genişletmiştir ki bu da özel girişimin gelişmeyi başlatmadaki yetersizliğini kanıtlamaktadır." (s. 123). Trimberger'e göre ekonomik gelişme amacı bürokratlara özgü olduğuna ve özel girişim de gelişmeyi gerçekleştirecek konumda olmadığına göre, özel girişime dayanan DP iktidarının neden gelişmeyi sağlamak için devlet girişimine ve müdahalesine başvurduğunu açıklayabilmek oldukça güç görünmektedir. Gerçekte, yukarıdaki alıntılara dikkat edilirse, bürokrasi iktidarı ile DP iktidarının karşılaştıkları sorunların ve buldukları çözüm yollarının aynı olduğu öne sürölmektedir.

Bunu izleyen bir güçlük ise, özel girişimin iktidarı bürokrasiden nasıl aldığı- nın açıklanmasına ilişkindir. Yazarın daha önce aktarılan görüşlerine göre bürokratlar iktidarı özel girişime kaptırmış oldukları halde, burada aktarılan görüşüne göre bürokratlar özel girişim adına gerekli olan adımları attıktan sonra iktidarı teslim etmişlerdir. Literatürde her iki görüşün de savunulduğu yukarıda gösterilmişti, Trimberger'in kavramsal çerçevesinde ise bu iki alternatif şöyle buluşmaktadır: "Ekonomik gelişme için seferber edilecek bir kitle desteği örgütlemedikleri için, ...bürokratik devrimciler piyasa mekanizmasına ve özel girişime dayanan kapitalist sınaileşmeyi tercih etmişlerdir." (s. 115).

Bu son nokta tartışmayı yeniden yazarın temel savına getirmektedir. Bu görüşün içerdiği, eğer bir kitle desteği sağlanmış olsaydı kapitalist olmayan bir yol izlenebilir miydi, ya da hangi yolun izleneceği bürokratların tercihine kalmış bir konu muydu gibi sorunlar şimdilik bir yana bırakılırsa, Trimberger'in yargısı şu anlama gelmektedir: Bürokrasi devrim yapmıştır ama iktidar olmamıştır ya da olamamıştır. Trimberger'e göre, "... Türkiye'deki tepeden devrimin önemli uzun - dönemli sonuçları, bu devrimde kitle katılımı ve kitle seferberliğinin olmamasından kaynaklanmaktadır. ... anti - kapitalist toprak sahipleri ve tüccar sınıflarıyla uzlaşma, artan emperyalist baskı bağlamında, hem ekonomik gelişme hem de siyasal istikrarı olanaksız kılmıştır." (s. 105). Yazara göre, "bürokratik devrimciler, eski rejimin memurları ve organlarına dayanarak bir devrimci hareket örgütleyebildikleri için, kitle desteğini seferber etmek gereğini duymamışlardır." (s. 17). Fakat, "Türkiye'deki ilerici bürokratlar kitle desteği seferber etmeden tepeden devrimi uygulamaya koyduklarından, yeni rejimin iktidarını kurumsallaştırmak için, en etkili yerel çıkarların en azından zımnî işbirliğini kazanmak zorunda kalmışlardır." (s. 108). Sonuç olarak, "bu siyasal çözüm, bürokratların bağımsız bir kapitalist ekonomi kurma çabalarını giderek olanaksız kılmıştır." (s. 115).

Fakat, 'tepeden devrim'in tanımlayıcı özelliği kitle desteği ve katılımının olmayışı ise ve bu nedenle de 'bürokratik devrim'e rağmen iktidar dolaylı ya da dolaysız bir şekilde egemen sınıfların elinde kalıyorsa, bir 'devrim'den söz etmek de anlamını yitirmektedir. Nitekim, Trimberger'in sözleriyle, "yukarıdaki sayfalar, kitleleri siyasal ve ekonomik eylem için seferber etmektense depolitize etmeye çalışmış olan tepeden devrimlerin güçsüzlüklerini ve başarısızlıklarını belgelemiştir." (s. 138). Oysa, zaten tersi olsaydı bir 'tepeden devrim'den söz edilemezdi. Dolayısıyla, Trimberger'in vardığı şu sonuca da katılmak olanaksız görünmektedir: "Tabandan devrim olasılığının zayıf olduğu ülkelerde, radikaller ve Marksistlerin, askeri bir tepeden devrimi destekleyerek daha ilerici yönlerle zorlamaktan başka seçenekleri olmayabilir." (s. 173).

Tepeden devrim modelinin çeşitli yönleriyle paralellikler gösteren bir başka teorik formülasyon ise K. Boratav'ın çalışmasında yer almaktadır²⁴. Boratav'a göre, "tarihin belli anlarında, özellikle büyük dönüşüm ve çöküntü dönemlerinde siyasi iktidarların sınıfı niteliği belirsiz olabilir; herhangi bir sınıfa dayanmayan 'tarafsız', 'salt rasyonel' bir görünüş taşıyabilir. Böyle anlar için, bürokrasiyi, aydınları 'hakim sınıf' sayan görüşler yaygınlık kazanır. ...Aslında iktidarın nisbi tarafsız görünüşü, siyasi kadroların aydınlardan, şubaylardan, hukukçu ve doktorlardan oluşması ile açıklanamaz. Doğrudan doğruya tüccar, fabrikatör ve bankerler tarafından yönetilen kaç burjuva devleti vardır? ... 1923 Türkiye'si için sözünü ettiğimiz iktidar boşluğu da yönetim asker - sivil aydın kadrolarda olmasından değil; bunların *yeni* kadrolar olmasından ve iktisaden hakim toprak ve sermaye güçlerinin bu kadrolarla ... girift bağıntılar sistemini henüz kuramamış bulunmalarından doğmakta idi." (ss. 23 - 24). Bu çerçevede, "Devletçiliğin hikayesi, bir bakıma, yeni rejimin ilk otuz yılı boyunca, siyasi - yönetici kadrolarla Türkiye toplumunun hakim sınıfları arasındaki bağıntıların kurulmasının ve gelişmesinin tarihçesidir. Emperyalizme ve Osmanlı rejimine karşı silahlı bir mücadelenin sonunda kurulan bir yeni devlette bu bağların karmaşık ve girift olması; istikrarlı bir görüntüye ulaşabilmek için oldukça uzun bir süreye ihtiyaç duyması tabiidir." (ss. 371 - 73).

Boratav'ın kavramsal çerçevesini özetleyen bu görüşlerin ayrıntılı olarak incelenmesi için bir takım noktaların belirtilmesi gerekir. Birincisi, Boratav'ın yukarıda devlet konusunda yaptığı genelleme ile bu genellemeden hareketle Türkiye konusunda yaptığı değerlendirme uyum içinde görünmemektedir. Çünkü yukarıdaki görüşüne rağmen, Boratav'ın çözümlemeleri, bürokrasiyi bir sınıf olarak değerlendirdiğini göstermektedir²⁵. İkincisi, bürokrasinin bir sınıf olarak ve özellikle Devletçilik döneminde 'hakim sınıf' olarak görülmesi, 'bürokrasi iktidarı' ile Devletçilik uygulamasının ilişkilendirilmesine yol açmaktadır. Nitekim, burjuvazinin bürokrasi ile 'karmaşık ve girift' bağları kurması, Devletçiliğin tasfiyesi ile bir tutulmakta; diğer bir deyişle, burjuvazinin devleti ele geçirmesi ile devlet sektörünü ele geçirmesi bir tutulmaktadır. Üçüncüsü, yukarıdaki teorik formülasyon, savaş sonrası dönemde devletçiliğin neden son bulduğunu açık-

²⁴ Boratav (1974).

²⁵ Gerçekte Boratav "bürokrasi" ya da "bürokrasi iktidarı" kavramları kullanmamaktadır. Ancak, aşağıda tartışılacağı gibi, yaklaşımı, bu kavramları kullanan yazarlarla yakınlık içinde görünmektedir.

lamayı amaçlarken, ve bunu geçerli olarak açıklayabildiği ölçüde, devletçiliğe kadarki dönemi açıklayamamaktadır. Aşağıda bu noktalar gösterilmeye çalışılacaktır.

Boratav'a göre, Milli Mücadele, lider kadroya, farklı amaçlarla da olsa, eşrafın ve ticaret sermayesinin destek vermesi ile gerçekleştirilmiştir (ss. 19 - 20). Yeni rejim kurulduktan sonra yaşanan süreçte ise, "1923 ve sonrasına ait bazı anlamlı olayları sermaye çevrelerinin 'iktidar boşluğu'nu doldurma teşebbüslerine örnek olarak" görmek gerekir. "Bu örnekler, Milli Türk Ticaret Birliği, İzmir İktisat Kongresi, İş Bankası, bazı şirketlerin inhisarlar ve yabancı sermaye ile bazı ortaklık teşebbüsleri"dir. (s. 24). Örneğin İş Bankasını Boratav şöyle değerlendirmektedir: "Kuruluşunu izleyen yıllarda İş Bankası, yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme süreci üzerinde fevkalade aktif bir rol oynadı. İş Bankası ile ilişkili politikacılar sermaye çevreleriyle devlet arasında önemli bir halka görüntüsü taşıdılar." (s. 33). "İş Bankası'nın faaliyetleri çevresinde belirginleşen bu olgu [aferizm], sermaye çevreleri - siyaset bütünleşmesine, bir yandan eski Kuvayı Milliyecileri sırtlarında taşıdıkları siyasi nüfuzu kullanarak ticaret hayatının ortayerine sürüklerken; öte yandan da hükümetlerin iktisat politikası üzerinde aynı unsurların belli yönlerde etkili olmalarını da sağlayarak yol açıyordu." (ss. 33 - 34). Bu durum sadece İş Bankası'na özgü değildir; başka bir çok şirket için de geçerlidir: "Siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin çeşitli biçimlerde kaynaştığı bu şirketlerden her birinin Cumhuriyet İktisat tarihi bakımından ilginç hikayeleri vardır." (s. 35).

Dikkat edileceği gibi, sermaye çevrelerinin 'iktidar boşluğunu doldurması' kavramı ile kastedilen, bu çevrelerin yönetici kadro ile doğrudan ilişki kurmasıdır. Bu yoruma göre başlangıçta çıkar çevrelerinden bağımsız olan yönetici kadrolar, sözkonusu ilişkiler kurulduktan, bir anlamda onların güdümüne girerek, bu çıkarlar doğrultusunda iktisat politikaları izleyecektir. Bu noktada Boratav'ın yaklaşım tarzı ile Trimberger'in ki buluşmaktadır: Devletin 'görelî özerkliği', yöneticilerin üretim araçlarına sahip olan sınıflardan bağımsızlığına bağlıdır²⁶.

Fakat bu yaklaşım içinde, sözkonusu ilişkiler kuruluncaya kadar, yöneticilerin ne tür politikalar izleyeceğinin de belirlenmesi gerekir. Bunun belirlenmesi için en önemli ipucu, Trimberger gibi Boratav için de, siyasi liderlerin anti-emperyalist bir mücadeleyi sürüklemiş olmasıdır. Ancak bu nokta iki yazar tarafından da ortak olarak veri alındığı halde, buna dayanarak 1920 - 30 döneminin nasıl açıklanacağı konusu farklılık göstermektedir. Boratav'a göre, "milli mücadelenin liderleri, siyasi bağımsızlık tutkusu içerisinde, emperyalizmin iktisadi içeriğini farketmediler" ve "savaş sonunda ... milli bir nitelik göstermeyen İstanbul Türk burjuvazisinin 'milliliğini' teşhiste, salt 'Türklük' ölçüsü kullanıldığı sürece ciddi yanılgılara düşülmüştür." (s. 91). Bu dönemin deneyimleri ise, yanılgıların görülebilmesine neden olmuştur. "1931 yılı sonunda, Kemalist rejimin iki temel iktisadi ilkesi haline gelmiş bulunan 'iktisadi bağımsızlık' ve 'hızlı kalkınma' ilkeleri o günkü Türkiye'nin şartları içinde liderleri *devletçiliğe* gerçekten zorluyor mu idi? Bu soruya verilecek cevap, 1923 - 31 döneminin sonuçlarında aranmalıdır. Bu dönem yeni rejimin liderlerine öğretmiştir ki, yuka-

²⁶ Bkz. Trimberger (1978), s.7.

rıda anılan iki ilkenin gerçekleştirilmesi, 'liberal', özel teşebbüsü alabildiğine destekleyip besleyen bir iktisat politikası ile sağlanamaz." (s. 137). Boratav tarafından yukarıda diğer örnekleri de gösterilmiş olan bu tür bir açıklama tarzına başvurulmuş olması, bürokrasi iktidarı ile devletçilik uygulaması ilişkisinin benzer bir şekilde algılandığını göstermektedir. Buna karşılık, Trimberger, 1920'ler dönemi ile 1930'lar dönemi arasındaki farkları gözardı ettiğinden, bu tür bir açıklama tarzına da gerek duymamaktadır.

Gerçekte bu yorum, Boratav'ın genel teorik değerlendirmesinin bir ürünü değildir. Tersine, genel değerlendirmesi içinde yanıtlanması güç olacak bir soru karşısında geliştirilmiş bir açıklama görünümündedir. Diğer bir deyişle, Boratav'ın genel değerlendirmesi, burjuvazinin iktidarı uzun dönemde nasıl ele geçirdiğini açıklamaya yöneliktir: "devletçiliğin ideolojik düzeydeki hikayesi, küçük burjuva ideolojisinin hakim sınıfların ideolojisiyle uzlaşma ve çelişkilerinin; fakat büyük ölçüde (ve nihai olarak kesinlikle) uzlaşmasının hikayesidir." (s. 372). İşte, "istikrarlı bir görüntüye ulaşabilmek için oldukça uzun bir süre" gerektiğinden bu sürecin İkinci Dünya Savaşı yıllarında son bulduğu söylenebilir. Savaş yıllarında, örneğin Varlık Vergisi'ne ilişkin uygulamalar, "sermaye çevreleri ile yönetici kadrolar arasında ne derece girift ilişkilerin mevcut olduğunu yansıtmaktadır." (s. 309). Nitekim, "Devletçilik 1945 sonrasında kesinlikle son bulmuştur." (s. 359).

Dikkat edileceği gibi, Boratav'ın bu değerlendirmesi, yukarıda çeşitli örnekleri özetlenen, gittikçe güçlenen (ya da bürokrasi tarafından güçlendirilen) burjuvazinin sonuçta iktidara geldiğini öne süren görüşlerden farklıdır. Fakat devletçiliğin algılanış tarzı, özde buluşmaktadır: "Devletçiliğin bir iktisat politikası olarak tasfiyesi, 1932'yi izleyen yılların Türkiye ekonomisine armağanı olan geniş devlet sektörünün tasfiyesi ve özel kapitalizme devri anlamına gelmedi. Gelişimin bu biçimi almaması, bir anlamda yerli burjuvazinin nispi güçsüzlüğünü gösterir; başka bir anlamda ise, hakim sınıfların geniş devlet sektörünü kendi uzantıları olarak ve kendi çıkarlarına kullanabilmelerinin mekanizmalarını keşfetmiş olduklarını ortaya koyar." (s. 359).

Toparlamak gerekirse, Trimberger ve Boratav'ın çözümlemelerinde yer alan ve daha önce özetlenen görüşlerin teorik bir ifadesi olan 'devletin göreceli özerkliği' kavramı, bir yandan bürokrasinin burjuvazinin yerine geçmesi kavramını öte yandan da devletin, bir anlamda, sistemin dışında yer alması kavramını içermektedir. Diğer bir deyişle, bir 'milli sanayi burjuvazisi'nin yokluğunda, bürokrasinin bu işlevi üstlenerek devlet sermayesi ile 'bağımsız ekonomik gelişme'yi gerçekleştirdiği ve dolayısıyla bunu yaparken de sistemin kuralları dışında, 'ilerici' bir işlevi yerine getirdiği düşünülmektedir²⁷.

²⁷ Son olarak genel bir gözlem ile şu söylenebilir ki, Boratav'ın Devletçilik dönemine ilişkin çözümlemeleri burada özetlenen teorik çerçeveden çok, önceki bölümlerde verilen sonuçları destekler niteliktedir. Çeşitli örnekler arasında, bkz.: "Piyasaya dönük büyük çiftçi ve tarım ürünleri üzerinde egemenlik kurmuş ticaret sermayesinin devletçi sanayileşme politikalarını tamamen desteklemiş olduğu söylenebilir." (s. 374).

Kadro'cu yorumda, Cumhuriyet'in kuruluşunda devletin ve bürokrasinin sınıflardan bağımsız olduğu görüşü ile 'Türk devrimi'nin anti - emperyalist olduğu görüşü zorunlu olarak bir arada yer almaktadır. Devrimin bir sınıf hareketine dayanmadan 'anti - emperyalist' nitelikte olması, devrimi gerçekleştiren bürokrasinin sınıflardan bağımsız olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla, çözümlemede bürokrasinin bağımsızlığı devrimin anti - emperyalist olmasından türetilmektedir. Fakat bu durumda da 'devrim'i sınıflardan bağımsız olarak algılamak, yani 'sınıf' kavramının dışında değerlendirmek gerekmektedir. Bu bağlamda "merkez - çevre" teorisi yukarıda tartışılan "tepeden devrim" teorisini tamamlayan bir yaklaşım olarak belirlemektedir. Bu, ayrıca, sınıflardan bağımsız olan bürokrasinin neden anti - emperyalist olduğunun da bir açıklaması olarak görülebilir. Gerçekte bu nokta, Kadro'cu yorumda, "bürokrasi iktidarı" ile 'anti - emperyalist' kavramlarının teorik olarak nasıl bulunduğunu göstermektedir.

Bunun tartışılmasına temel oluşturmak üzere, ilk olarak, Türk devrimini 'merkez - çevre' teorisi çerçevesinde değerlendiren çağdaş bir yorumcunun görüşleri ele alınacaktır: Kongar'a göre "Türk Devrimi, dünya üzerinde hem uygulama hem de kuram açısından 'merkez - çevre kuramına dayalı devrim modeli'nin öncüsüdür."²⁸ Kongar bu sonuca üçlü bir sınıflamadan hareketle varmaktadır. Buna göre, belli başlı üç tür devrim kuramı ve bunlara dayalı birer devrim modeli vardır. Pozitivist devrim kuramı, Fransız devrimiyle, sınıfsal devrim kuramı Rus devrimiyle ve merkez - çevre kuramı da Türk devrimiyle somutlanmıştır.

Kongar'ın bu saptamalarında belirsiz olan nokta, sözkonusu kuramların somuttaki devrim uygulamalarını mı belirlediği, yoksa onlar tarafından mı belirlendiğidir. Çözümlemedeki bu belirsizlik ise, kuramların, somuttaki devrim deneyimleri ile özdeşleştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, Kongar, her bir kuramın sözkonusu üç devrim türünü de açıklayabileceğini (ya da açıklamayı amaçlayabileceğini) gözardı etmekte, her bir kuramın bir somut devrim modeli ile bir arada yer aldığını düşünmektedir. Bu durumda da, hangisinin neden, hangisinin sonuç olduğu sorusu belirlemektedir.

Kongar, birinci tür kuram için şunu söylemektedir: "tarihsel olarak Endüstri Devrimi ve Fransız Devriminin ilk kuramsal ürünü 'Pozitivizm' ..."dir. (s. 38). Ancak, yine Kongar'a göre, aynı tarihsel sürecin diğer bir ürünü de, 'sınıfsal devrim kuramı'dır: "ondokuzuncu yüzyıl Batı Avrupa'sının en önemli ürünlerinden biri de 'sınıfsal devrim' modelidir." (s. 52) ve "Marxçı düşüncenin temelleri arasında 'Fransız sosyalizmi' ile birlikte 'Fransız pozitivizmi'ni de saymak gerekebilir." (s. 43). Yazar, bu kuramların aynı tarihsel sürecin ürünü oldukları gibi aynı tarihsel süreci açıklamayı da amaçlayan iki alternatif yaklaşım olduklarını unutarak, bu kez şöyle demektedir: "Sınıfsal devrim kuramı, ilk uygulamasını Rusya'da bulmuştur." (s. 57).

Kongar, Türk devriminin özgüllüğünü bu tür bir çözümleme çerçevesinde değerlendirerek şunları söylemektedir: "Birinci olarak, Mustafa Kemal Paşa, sı-

²⁸ Kongar (1981), s. 102.

nıfsal bir devrim modelinden hareket etmemektedir.” (s. 71). Buna karşılık, “Türk Devrimi, ‘Pozitivist Devrim’ modelini hemen hemen tümüyle uygulamaya aktarmıştır.” (s. 52). Fakat Türk devriminin diğer bir özelliği daha vardır; bu devrimin lideri “Atatürk, Batı emperyalizmine karşı ilk başarılı sıcak savaşı vermiş bir lider olarak” (s. 108) belirtmektedir. Dolayısıyla, tarihsel açıdan yeni bir olay söz konusudur; açıklanabilmesi için de yeni bir kurama gerek vardır. Sonuç olarak, Kongar’a göre, merkez - çevre kuramını “uygulama açısından bu öncülük Mustafa Kemal Atatürk’ün eyleminde belirgindir” s.(102); kuramın kendisi ise, daha sonra, Kadro’cular tarafından geliştirilmiştir. (s. 103 ve ss. 109 - 14).

Kongar’ın tarihsel devrim modelleri ile birer kuramı özdeşleştirmesinin, Kadro’cu görüşün temel bir özelliğinden kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü, gerçekten, diğer iki ‘kuram’ tüm devrimleri açıklama savı taşıdığı halde, Kadro’cu görüş (‘merkez - çevre’ kuramı) doğrudan doğruya ‘Türk Devrimi’ni açıklamaya yönelik olarak geliştirilmiş, daha doğrusu Marksist kuramın bu bağlamda dönüştürülmesi ile elde edilmiştir²⁹. ‘Türk devrimi’ni evrensel bir ‘ulusal kurtuluş hareketleri’ sorunsalı içinde ele alan bu görüşe göre çağdaş kapitalizmde sınıflar - arası çelişki yerini uluslar - arası çelişkiye bırakmıştır³⁰. Dolayısıyla, kapitalizmin çağdaş özelliği, sınıfsal devrimler yerine uluslar - arası çelişkinin ürünü olan ulusal kurtuluş savaşlarını gündeme getirmiştir. Dikkat edileceği gibi bu temel nokta, ‘Türk devrimi’nin sınıfsal bir harekete dayanmayan fakat aynı zamanda ‘anti - emperyalist’ olan yapısını açıklamayı amaçlamaktadır.

Kongar’ın devrim modelleri ile birer kuramı özdeşleştirmesi ve buna dayanarak yukarıda aktarılan görüşlerini ileri sürmesi, pozitivist bir yaklaşımın ürünü olarak belirmektedir³¹. Ancak, bu bir rastlantı değildir; yazarın yanıtlamaya çalıştığı soruların bir sonucu olarak görülmelidir. Nitekim bu sorular, daha önce yukarıda özetlenen çeşitli yorumlarda da karşılaşılan sorulardır.

Kongar’a göre ‘Türk devrimi’nin temel çelişkisi, anti - emperyalist ama aynı zamanda Batı’cı olmasıdır³². Yazara göre Türk Kurtuluş hareketi bağımsızlık, uluslaşma ve hızlı bir ekonomik kalkınma hareketidir. (s. 141). Ancak, “Atatürk ve arkadaşlarının kafasındaki yeni toplum uygulamasının Batı modeline

²⁹ Burada, Kongar’ın yorumu çerçevesinde, ilginç bir çelişki ortaya çıkmaktadır: Türkiye’de, merkez - çevre modelinin uygulaması pozitivist kökenli iken, kuramı ise Marksist kökenlidir. Bkz. ss. 48 - 52 ve ss. 112 - 13.

³⁰ Marksist okul içinde 20’nci yüzyılın başlarından başlayarak gittikçe yaygınlaşan bu görüş, kapitalist sistemin çözülmesinde, çözümleme birimlerinin sınıflar yerine uluslar olarak alınması ile sonuçlanmıştır. Kadro’culardan bağımsız olarak 1960’lı yıllarda L. Amerika’da da ‘bağımlılık teorisi’ adı altında yeniden üretilen bu ‘neo - Marksist’ yorumun teorik yönleri gelecek bölümde incelenecektir.

³¹ Bu noktada, Kongar’ın pozitivist yönüne yönelik eleştiri aktarılabilir: “Tarihin yorumuna ilişkin hata, esas olarak, teknolojinin ihmal edilip, tüm ağırlığın ideoloji verilmesinden kaynaklanır. Bir başka deyişle, Comte tüm çözümlemelerini, insan zihninin doğa ve öteki insanlar hakkında ürettiği düşüncelere dayamıştır.” (s. 44).

³² Bkz. Kongar (1977). Yazar bu çalışmasında ‘merkez - çevre’ kavramını kullanmamaktadır. Bu çalışmasında ‘Türk devrimi’ni değerlendirme çerçevesinde saptadığı bazı temel sorunlara, daha sonraki çalışmasında (Kongar, 1981) ‘merkez - çevre’ kavramı ile açıklık getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

göre biçimlenmiş olması, Bağımsızlık Savaşının emperyalizm karşıtlığı ile sürekli bir uyumsuzluk kaynağı olmuştur.” (s. 142) Kongar’a göre bu çelişkinin en belirgin örneklerinden biri, İzmir İktisat Kongresi’ndeki yabancı sermayeye ilişkin tutumdur. Bir yandan bağımsızlık havası içinde yabancı sermayenin sömürüsüne karşı çıkılırken, öte yandan aynı kongre içinde yabancı sermayeye davet çıkartılmıştır. (s. 142). Bunun nedeni ise şuradan kaynaklanmaktadır: “Atatürk ihtilali başlangıçta ekonomik ve sınıfsal değil, ideolojik ve siyasal bir eylemdir. Bir başka deyişle, Mustafa Kemal, toplumdaki değişmeler sonucu ortaya çıkan ve güçlenen yeni bir sınıfın temsilcisi değildi.” (s. 144). Durum bu olunca da, devrimin doğrultusunu liderin dünya görüşü vb. unsurlar belirlemek durumundadır. Nitekim, “Atatürk İhtilali’nin ideolojik niteliği, yeni toplumun, tarihten gelen nesnel koşullarla birlikte, Mustafa Kemal’in kafasındaki ‘Batı Modeli’ne göre biçimlendirilmesinde ortaya çıkar.” (s. 145)³³.

Kongar, saptadığını ileri sürdüğü bu çelişkinin kendi yorumunun bir ürünü olabileceği olasılığı üzerinde durmadan, çözümlenmesini şöyle sürdürmektedir: “Batı gibi olmak” amaçlandığı halde, toplumun yapısı “hiç de kapitalist gelişmeye uygun değildi. Ya dışa bağımlı bir takım sermayedarlar vardı, ya da henüz toprağa bağımlılıktan kurtulamamış olan ayan ve eşraf.” (ss. 146 - 47). “Dolayısıyla, Batı gibi olmanın bir başka önkoşulu niteliğini taşıyan, ulusal burjuvaziyi yaratmak için bir kısa yol bulunmalıydı. Nitekim böyle bir kısa yol bulundu ve başarıyla uygulandı. Bu kısa yolun adı DEVLETÇİLİK’ti.” (s. 147).

Yukarıda diğer örnekleri de değerlendirilmiş olan bu tür bir yaklaşımın yetersizlikleri üzerinde yeniden durmak gereksiz görünmektedir. Ancak, Kongar’ın yorumuna ilişkin olarak başka bir noktaya dikkat çekilebilir. Yazarın, Türk devriminin ‘merkez - çevre’ modelinin öncüsü olduğu görüşüne, ne ‘kuramcılarının’ ne de ‘uygulamacıların’ katılmadığı görülmektedir. Dönemin resmi yönetiminin Kadro’cu görüşleri benimsemediği açıktır³⁴. Buna karşılık, Kadro’cuların görüşü başlangıçta Türk Kurtuluş Savaşı’nı ‘merkez - çevre’ modeli çerçevesinde algılamak doğrultusunda olduğu (ve nitekim sözkonusu kuram bu olguyu açıklamak amacıyla geliştirilmiş olduğu) halde, daha sonraki yorumları devrimin başarısızlıkla sonuçlanmış olduğu yönündedir³⁵. Ancak, devrimin ‘başarısızlığı’ ya da ‘gerçekleşmemiş olması’ açıklanırken, yine ‘yöneticilerin yetersizliği’ türü bir kavrama başvurulmaktadır. Aydemir’e göre: “Yeni Türkiye ... sömürgecilik nizamını esasından ve kesin olarak reddeden, ona karşı olan, siyaseten ve iktisaden bağımsız, yeni bir Devlet tipinin, iktisadi ideolojisinin prensiplerini verecekti. Müesseselerini getirecekti. İşte bu olamadı. Bu neticede, bizzat kanun

³³ Kongar bu noktayı öbür çalışmasında şöyle yinelemektedir: “Mustafa Kemal Atatürk’ün gerek yetiştirme biçimi, gerek okuduğunu ve incelediğini bildiğimiz kitaplar, gerekse sonradan yaptığı uygulamalar Türk Devriminin büyük ölçüde ‘ileri teknolojiye sahip’ batı ülkelerinden ve bu ülkeler için geliştirilmiş olan bazı modellerden etkilendiğini göstermektedir.” Kongar (1981), s. 33.

³⁴ Kadro Dergisinin çıktığı yıllarda (1932 - 34) Kadro’cularla dönemin iktidan arasındaki, Derginin kapatılması ile sonuçlanan, ilişkilerin hikayesinin bir Kadro’cu tarafından anlatımı için bkz. Karaosmanoğlu (1968), ss. 93 vd. Bu konuda ayrıca bkz. Eliçin (1965), ss. 55 - 56.

³⁵ Kadro’cuların önde gelen teorisini Ş.S. Aydemir, 1932 yılında yayımladığı *İnkılap ve Kadro* başlıklı kitabında bu teorisini geliştirirken, kitabının 1968 yılında yayımlanan ikinci baskısına eklediği önsöz ve notlarda ve örneğin *İkinci Adam* başlıklı kitabında, devrimin yetersiz ve başarısız olduğunu savunmaktadır.

yapanların inkılap anlayışları ve görüş ufukları elbette müessir olmuştur. Bunlar inkılabın yapılmış hatta bitmiş olduğu gibi bir değerlendirme içindeydiler.”³⁶

Burada üzerinde durulması gereken konu, devrimin ne ölçüde gerçekleştiği ve hangi nitelikleri taşıdığıнын sorumluluğunun neden yöneticilere yüklendiği, diğer bir deyişle, ‘Türk Devrimi’nin yapısı ve niteliği tartışılırken neden devrimin önderleri ve yöneticilerinin niteliklerinin tartışılmasına gerek duyulduğudur. Eliçin’e göre “idealist tarih görüşünün” bir ürünü olarak beliren bu yaklaşım,³⁷ gerçekte, Aydemir’in teorik çerçevesinin zorunlu bir sonucu, çözümlemesinin temel bir tezidir. Diğer bir deyişle, ‘yöneticilerin sorumluluğu’ Türk devriminin nesnel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Kadro’cu görüşe göre bir ‘aydınlar kadro’sunun öncülüğü konusu, Türk devriminin sınıflar - arası çelişkinin değil, uluslar - arası çelişkinin ürünü olan bir ‘ulusal kurtuluş hareketi’ olmasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’nin gelişme tarihinin yorumlanışında, anti - emperyalizm ile aydınlar ya da bürokratlar iktidarı kavramlarının birlikteliği, temellerini Kadro’cu yorumdan almaktadır. Bu iki kavramın teorik olarak nasıl bulunduğu ve bunun Devletçilik döneminin, Devletçilik uygulamasını kavramsal ve ideolojik olarak evrenselleştirmeye varan, belli bir yorumundan nasıl türediğini görmek için Kadro’cu teoriyi incelemek gerekmektedir.

‘İnkılap ve Kadro’

Kadro’cu teorinin hareket noktası, Marksizmin temellerini oluşturan, diyalektik ve tarihi materyalizmdir³⁸. Ancak, Marksizmin verdiği sonuçların artık geçerli olmadığı düşünülmektedir. Bu görüşe göre, tarihi materyalizm 19’ncü yüzyıl Batı Avrupa toplumlarının incelenmesinde kullanıldığında Marksizm, ya da ‘bilimsel sosyalizm’ ile sonuçlanmaktadır. Ancak 20’nci yüzyılda artık bir dünya sisteminin (cihan nizamı) varlığı sözkonusudur ve sınıf kavgaları yerini ulusal kurtuluş hareketlerine bırakmıştır. Marksizm ise bunları açıklamada yetersiz kalmaktadır. Buna göre Kadro teorisi, Türk Kurtuluş Savaşını evrensel bir ulusal kurtuluş hareketleri sorunsalı içinde açıklamayı amaçlamaktadır.

Kadro teorisine göre, tarihi materyalizm açısından temel çelişki, “teknik gelişme ile tekniğe sahip olma şekli” arasındaki uyumsuzluktur. (s. 44). Bu çelişkinin sonuçları gelişmiş ülkelerde sınıf kavgaları biçiminde, dünya çapında ise ulusal kurtuluş hareketleri biçiminde somutlaşmaktadır. Çünkü, “dünyada bir kısım ülkelerin sanayiden yoksun bırakılmaları, iptidaileştirilmeleri hesabına, diğer bazı ülkelerde anormal bir sanayi ve sermaye yoğunlaşması meydana almasaydı, çağdaş manasiyle Sömürge ve Yarı Sömürge nizamları doğmazdı.” (s. 44). Ulusal Kurtuluş Hareketleri de bu çelişkiye bir tepki olarak doğmaktadır. Dolayısıyla Kadro’cu yorum, Marksizm’deki sınıflar - arası çelişkinin yerine uluslar

³⁶ Aydemir (1976-I), s. 329.

³⁷ Eliçin (1965), s. 289. Kadro’cu görüşlerin ilk ciddi materyalist eleştirilerinden birinin Eliçin’e ait olduğu söylenebilir.

³⁸ Aydemir (1968), ss. 39 vd. Aşağıdaki metinde sayfa referansları, aksi belirtilmedikçe, bu esere aittir.

- arası çelişkiyi koymaktadır. Sonuç olarak, “bilimsel sosyalizm bakımından toplumun yeniden kuruluşu ve teknik gelişme ve cemiyetin nizamı arasındaki teza-dın, çelişmenin çözülmesi için aslanan, istihsal vasıtaları üstündeki mülkiyet şeklinin ve ilişkilerinin değişmesidir. ... Bize göre ise bu büyük teza-dın halli için herşeyden önce, Sanayici memleketlerde sanayiden yoksun memleketler arasın-daki ekonomik bağımlılığın kalkması lâzımdır. Yani dünya üzerinde bugün ku-rulmuş olan iktisadi işbölümünün değişmesi şarttır.” (s. 48).

Dikkat edileceği gibi, Kadro’cu yorum, Marksizmin gelişmiş ülkelerin ince-lenmesi ile sınırlı olduğu için yetersiz kaldığını öne sürmekten de öte, artık ta-rihsel olarak da geçerliliğini yitirmiş olduğunu savunmaktadır. Çünkü kapitalizmin ürünü olan ‘sömürge nizamı’nın kapitalizmin, ve dolayısıyla kapi-talizmin içerdiği sınıf çelişkisinin, dünya çapında yayılmasına engel olduğu dü-şünülmektedir. Bu nedenle de, sınıf çelişkisi ve buna dayalı çözüm, güncelliğini ve geçerliliğini yitirmiştir: “Bugünkü sermayedarlık şeklinin, bugünkü temel ve kurallarla, bütün dünyaya yayılmasına ve bu suretle de sermayedar - proleter çelişmesinin dünya ölçüsünde bir hal almasına ise, zaten bugünkü kapitalizmin yapısı engeldir. Çünkü daha yukarıdan beri işaret ettiğimiz gibi bugünkü kapi-talizm, Metropol - Koloni nizamına dayanır. ... Bu böyle olunca da bugün, bü-tün dünya ölçüsünde sermayedar - proleter teza-dı değil, sermayedar memleketler ile sermayeden ve sanayiden yoksun memleketler teza-dı hakim bir manzara gös-terir.” (ss. 52 - 53).

Bu durum karşısında, Kadro’cu teoriye göre, proleter devrimler de bir çözüm oluşturmaktan uzaktır. Gelişmiş ülkelerde sermayedar - proletarya çelişmesinin “tasfiyesi ile de sınıf kavgaları oralarda sona ermiş olabilir. Ama Milli Kurtuluş Hareketleri bakımından, dünya yüzünde sanayiin bir kısım ülkelerde yoğunlaş-ması, dünyanın diğer ülkelerinin sanayiden yoksunluğu baki kaldıkça, cihanın yeniden düzenlenmesi imkânı yoktur. Yani bu takdirde bu mücadeleler, kendi gayelerine ulaşmış sayılamazlar.” (s. 46). Çünkü, “Proletarya diktatörlüğü re-jiminde, sanayiin az sayıda memleketlerdeki anormal yoğunluğundan doğan Sömürge ve Yarı Sömürge nizamının nasıl tasfiye edileceği henüz ve gereği gibi işlenmiş değildir. ...Bir tarafta bazı ülkeleri az gelişmiş, bir tarafta geliştirilmiş halde sürdürecektir bir sosyalizm, hakikatte, Kapitalizmin bir devamından başka bir şey olamaz. ...Milli Kurtuluş Hareketleri, onları doğrudan tarihi şartlar ve yapılarındaki objektif nitelikler bakımından bütün bunlara karşıdır.” (s. 112).

Üstelik, Kadro’cu yoruma göre, az gelişmiş ülkelerde bir proleter devrimi za-ten söz konusu olamaz, çünkü, “eski feodal kalıntıları bir yana itersek, Batı anlamında sınıflar doğurmamış olan yarı feodal, sanayiden yoksun sömürge ve yarı sömürgelerde bugün, Batıdaki anlamda sınıf kavgaları da yoktur. Bu se-beple bu ülkelerde sanayiin, ulaştırmanın, büyük kredi cihazlarının devlet kont-rolü altında, millet gücü ile ve planlı bir şekilde geliştirilmesi, yarın dünyaya imtiyazsız, sınıfsız bir millet yapısının misallerini verecektir.” (s. 55). Dolayı-sıyla, Kadro’cu yoruma göre, bu toplumlarda sınıf kavgalarının gelişmemiş ol-ması, tarihsel olarak belli bir avantaj da sağlamaktadır. Bunların ulusal kurtuluş yoluyla kuracakları düzen, kapitalizmin yaşanmasını önleyeceği gibi, sosyaliz-me varılmasını da gereksiz kılacaktır. (s. 54). Sömürge nizamı, sömürge ülke-lerde sınıf çelişmelerinin gelişmesine engel olmuş olduğuna göre, bu nizamı tasfiye

eden kurtuluş hareketleri de ulusal ve dolayısıyla sınıfsızdır. Sınıfların gelişmiş olması, bu tasfiye üzerine kurulacak olan düzenin mevcut düzenlerden farklı olmasına neden olacaktır. Söz konusu olan, ne sermayedar ne de proleter rejimdir. Tersine, ulusal kurtuluş hareketleri, sınıf düzen ve iktidarlarının tasfiyesine yöneliktir.

Dikkat edileceği gibi, bu görüşler, Marksizm'in sadece gelişmiş kapitalist ülkelerin incelenmesinde geçerli olduğu görüşünden kaynaklanmaktadır. Marksizmin bu inceleme sonucunda sınıf çelişki ve kavgaları kavramına varmış olduğu düşünüldüğünde, sözkonusu görüş, sınıfların ve sınıf çelişkilerinin sadece kapitalizm için geçerli olduğu sonucuna yol açmaktadır. Oysa bu sonuç, tarihi materyalizmin temellerine de ters düşmektedir. Nitekim bu çelişki, en belirgin biçimiyle, ulusal kurtuluş hareketlerinin tarihsel gelişim içinde nereye oturduğunun ve hangi özgüllüğe sahip olduğunun saptanmasında ortaya çıkmaktadır. Aydemir, ilkel toplumdan başlayarak, tarih boyunca insanlığın gelişimini tarihi materyalizm açısından özetleyip bu özetleme içinde toplumsal tabakalaşma, sınıfsal çelişki ve iktidar kavramlarının çözülmesini yaptıktan sonra (ss. 243 - 49), ulusal kurtuluş hareketlerinin tüm bu sınıflaşmaların ve çelişkilerin tasfiyesine yönelik olduğunu belirterek şöyle demektedir: "Milli kurtuluş hareketi içinde yaşayan bir memlekette, inkılabın siyasi otoritesi, prensiplerini inkılabını menfaatından ve gelişme istikametlerinden alan ve prensiplerine ahlak edinen bir Kadro olabilir." (s. 250). Diğer bir deyişle, bu bir özgül durumdur ve bu özgül durumda sözkonusu olan, kaynağını sınıfsal güçten değil, bir ideal'den, 'inkılabın menfaatından' alan bir iktidardır³⁹. Fakat materyalist bir tarih anlayışı içinde yapmaktadır: Sözkonusu kadro "varlıklarının hikmetini elbette ki bu inkılabın tarihi şartlarından, tarihçe zorunlu hedeflerinden alacaktır." (s. 251). Ancak, bu tür bir çözümleme, tarihi materyalizmi totolojiye indirgemektedir. Üstelik Aydemir bu tür bir kadronun varolmama olasılığından da söz etmektedir. Fakat yine bu kadronun varlığı ya da yokluğu, değinilen 'ideal'e göre belirlenmektedir: "bu kadronun soysuzlaştığı ve bu misyonun inkâr edildiği zaman ise, artık ne inkılap, ne de inkılapçı vardır." (s. 251). Dolayısıyla, bu çözümleme içinde, sözkonusu kadronun varlığı ya da yokluğu nedenleriyle birlikte açıklanamamaktadır.

Bu noktaların ve yukarıda aktarılan görüşlerin daha açıklıkla belirlenebilmesi için bu yorum çerçevesinde Türkiye'nin nasıl değerlendirildiğini ele almak gerekir. Aydemir'e göre 'Türk devrimi' yukarıda belirtilen çelişkinin hem ürünü hem de tasfiyecisidir. (s. 46). Bu çerçevede, "Türk inkılabı ... bir sınıf ihtilali değildir" (s. 173); kaynağını milliyetçilikten almaktadır. "Türk milli kurtuluş hareketinin yoğurduğu ve şekilleştirdiği Türk milliyetçiliği, kendini hazırlayan

³⁹ "Gerçi toplum hareketleri incelenirken, aydın rehberler Kadrosunu, müstakil veya ayrı bir sosyal güç olarak almakta isabet yoktur denilebilir. ...Sınıfların geliştiği ve sınıflarının kesin hatlarla ayrılabilirdiği ileri sanayi ülkelerde aydın zümre, bir bağılı zümre gibi ele alınır. ...Fakat teknik gelişmetekniğe sahip olma, gidişatı böyle olan, böyle cereyan eden başıboş bir toplum nizamının kaçınılmaz neticeleri olan bu çelişmelerin, iktisadi hayatı ana kollar ve ana işletmeler üzerinde Devlet Kontrolüne alınacak bir Teşkilatlı Türk Cemiyetinde vücut bulmasına, elbette ki imkân kalmayacaktır. Bu bakımdan da Yeni Türk Toplumunda aydın zümre, sermayeyi elinde toplayan ve teknik gücü elinde tutan bir sınıfın emrinde ve o sınıfın hesabına, hayrına çalışan bir Emirberler Kadrosu olmayacaktır." (ss. 133 - 135).

ve olgunlaştıran tarihi şartların tabii icabı olarak: (a) Dışarıya karşı anti - emperyalist, (b) içeriye karşı da anti - kapitalisttir.” (s. 190). İşte bu gerekleri yerine getiren düzen, yani “milli kurtuluş hareketinin devlet nizamı: Devletçilik”tir. (s. 200). “Öyle bir devletçilik ki, hem bu tekniksiz ülkede yüksek tekniği benimseyecek, yaratacak, yerleştirecektir. Hem de bu gelişme sırasında, Batı demokrasisinin zaten mustarip olduğu bir takım çelişmeleri bu toplumun yapısına nakletmeyecektir.” (s. 201). Dolayısıyla, Kadro’cu yorumta göre, Türkiye kendine özgü, varolan düzenlerin dışında, bir ‘üçüncü yol’ izlemektedir: “Yeni devletimizin bu çelişmesiz, düzenli ve özgür yapısının örnek ve misalini, zaten başka ülkelerden bulamayız. Çünkü böyle bir milli kurtuluş hareketinin ilk öncüsü ve muzafferî bizim milletimizdi.” (s. 201)⁴⁰.

Gerçekten de Türkiye’deki Devletçilik uygulamasının yukarıda öngörülen iki özelliği, *görünüşte* taşıdığı söylenebilir. Nitekim Kadro’cuların Devletçilik uygulamasını, yukarıda özetlenen biçimiyle, Kurtuluş Savaşı ile bağlantılı olarak yorumlamasının, bu ‘gözlem’den kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Herşeyden önce Kadro’cu teorinin Devletçilik döneminin başlamasını izleyerek ortaya atıldığı görülmektedir. Eliçin’in sözleriyle, “o ana [1930’a] değin lafı bile edilmeyen *Devletçilik* akımı işte böyle [bunalım sonucu] başlamış ve bu turfanda kavram üstüne ideolojik yapılar ve şatolar kurma eğilimi doğmuştu.”⁴¹ Bu saptama Kadro’cuların kendi açıklamaları ile de desteklenmektedir. Örneğin Aydemir şöyle demektedir: Dünya bunalımı ortamında “otarşı ... her kapitalist ülke için adeta bir nizam haline gelmişti. Türkiye de ister istemez kendi içine kapanmıştı. ... İşte Devletçilik, bu hava içinde ve ne olduğu pek anlaşılamayan bir yol olarak ortaya çıktı. ... İşte tam bu sıralarda memlekette bir de İdeoloji hareketi çabası başlamıştı.” (1976 - I, ss. 396 - 97). Bu çerçevede, Kadro’cu görüşlerin dönemin resmi ideolojisi ve uygulaması ile de çeşitli noktalarda buluşması rastlantı değildir. Örneğin resmi ‘halkçılık’ anlayışı sınıfların ve sınıf çelişkilerinin varlığını yadsırken ve bu nedenle de devletçiliği bundan bağımsız bir ilke olarak benimserken, Kadro’cular tarafından bu iki ülke içiçe değerlendirilmektedir; çünkü Kadro’cularca halkçılık ‘ilerici’ bir içerikle yorumlanmakta ve devletçilik de bunun bir aracı olarak görülmektedir⁴². Buna karşılık Kadro’cularca öngörülen devletçilik modelinin resmi uygulamadan çok farklı olmadığı da anlaşılmaktadır: “serbest sermayenin, gerek toprak, gerek sanayi, gerek ticaret alanında randımanlı çalışabileceği teşebbüsleri serbest bırakmakla beraber, bunun dışında kalan ve esasen henüz işlenmemiş olan milli enerjiyi harekete geçirmek, ileri teknikli bir milli iktisat temeli üzerinde teşkilandırmak, devletin işi ve vazifesidir.” (s. 207). Bu tür bir yorumun, Kadro’cu teorinin ‘radikal’ içeriğinden geriye pek bir şey bırakmadığı söylenebilir.

Kadro’cu teorinin 1930’lar dönemindeki deneyimin idealize edilerek evrenselleştirilmesine dayandığının diğer bir göstergesi de, Kadro’cuların büyük bunalı-

⁴⁰ Ayrıca bkz. Tör (1932 c), s. 20: “Türkiye’nin iktisat siyasetinin ana prensibi, adeta insiyaki denilecek şekilde, kendiliğinden belirmiştir: Devletçilik, Türk Devletçiliği, o kadar Türk inkılabına has bir prensiptir ki, onun ne tarihinde ne de kitapta yeri vardır.”

⁴¹ Eliçin (1965), s. 51.

⁴² Tekeli ve Şayan (1978), s. 82. Ayrıca bkz. Toprak (1977 b), ss. 24 - 27.

mı izleyerek oluşacak olan dünya sistemine ilişkin beklentileri ve yorumlarıdır. Kadro'culara göre⁴³ içinde yaşanan bunalım, kapitalizmin klasik devrevi bunalımlarından çok farklıdır; dünya çapında bir yapısal değişimi içermektedir. Herşeyden önce, serbest pazar düzeni değişmektedir; bütün ülkelerde otarşiye doğru bir eğilim yer almaktadır. Türkiye'nin ulusal kurtuluş hareketi de, bu otarşi hareketinin bir parçasıdır. Bu hareket uluslar arasındaki işbölümünü değiştirecektir. Azgelişmiş ülkeler artık metropollere bağımlılıktan kurtulacaktır. Yeni oluşan işbölümünde "harcıalem sanayii yeni sanayileşen memleketlere bırakılacaklardır." (s. 71). Buna karşılık metropoller de sermaye malları üretiminde yoğunlaşacaklardır. Bu, yeni bir dünya sistemi anlamına gelecektir.

Bu çözümlemenin çeşitli ilginç yönleri dikkati çekmektedir. Birincisi, bunalımı izleyerek oluşacak olan dünya sisteminin oldukça başarılı bir biçimde önceden görüldüğü gözlenmektedir. İkincisi, yine doğru bir biçimde, bu dönüşümde temel belirleyicinin bunalım olduğu saptanmaktadır. Ancak çözümlemelerde 'otarşi' kavramı ile 'bağımsızlık' kavramı bir arada düşünülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin daha Kurtuluş Savaşında, "siyasi ve iktisadi gerilik ve bağılıktan, siyasi ve iktisadi bağımsızlığa" geçtiği (s. 147) sonucuna varılmaktadır. Oysa kendi çözümlemeleri içinde bunalım nedeniyle oluşacağı öngörülen bu yeni dünya sistemi, yine kendi çözümlemelerine göre, uluslararası yeni bir işbölümünü içermektedir. Bu durum, açıkça, her bir ülkenin kendine yeterli hale gelmesi demek değildir. Üstelik Türkiye, gerçekten de, bunalımı izleyen dönemde bu yeni uluslararası işbölümündeki yerini almıştır. Ne var ki, 1930'lar dönemindeki yapının 'idealize' edilmiş olması, Türkiye'nin savaş - sonrası dönemdeki yapısının da 'idealden sapma' olarak nitelenmesine yol açmaktadır.

Bu noktada, Aydemir'in Türk devriminin başarısızlıkla sonuçlanmış olması-na ilişkin değerlendirmelerine değinilebilir. Aydemir'e göre, "Türkiye bir devrim hareketine girmiş, fakat bu hareket derinleştirilmemiş, tamamlanmamıştır." (1976 - II, s. 57). Aydemir tarafından bunun sorumluluğunun yöneticilere yüklendiği dikkate alınırsa, yazara göre, yöneticiler gerçekte 'devrimci' oldukları halde, bir 'değerlendirme yanılgısı' sonucunda, bunun gereklerini yerine getirememişlerdir. Yazarın, 'Türk devrimi'ne ilişkin beklentilerinin gerçekleşmemiş olmasından kaynaklanan bir düş kırıklığının ifadesi görünümünde olan bu görüşünü savunurken yaptığı açıklamalar ise, gerçekte bu görüşünün geçersiz olduğunu göstermektedir.

Aydemir, devrimin sonuçlanmamış olmasının nedenini şöyle açıklamaktadır: "Yani ve aslı aranırsa, bizde devrimin hızı daha 1924 Anayasası ile kesildi." (1976 - II, s. 55). Yazara göre, Kurtuluş Savaşı sürerken kabul edilen 1921 Anayasası halkçı, ilerici ve inkılapçı özellikler taşıdığı halde, Cumhuriyetin kurulmasından sonra kabul edilen 1924 Anayasası, yanlış bir şekilde, devrimin tamamlanmış olduğunu varsayar nitelikteydi. (1976 - II, s. 52 - 55). Aydemir'e göre, Türkiye kapitalizm ve sosyalizm dışında bir 'üçüncü yol' izlemek durumundaydı ve bunun gerekleri de ancak Devletçilik ile yerine getirilebilirdi: "en müsamahalı manası ile de alsak, İktisat Devleti'ni, toplum içindeki iktisadi iliş-

⁴³ Bkz. Aydemir (1968), ss. 61 vd. ve Belge (1932), ss. 21 - 27.

kilerin, toplum yararına ve Devlet eliyle düzenlendiği bir Devlet nizamına varırız. Yani bu Devlet, 1924 Anayasamızda da damgasını vuran, 'Bırak yapsın, bırak geçsin' prensibi ile ifade edilince Liberal Devletin, en azından zıddı ve karşıtı olacaktır." (1976 - I, s. 339). Oysa, "Yeni devletin Anayasasında (1924 Anayasası) bu hedefi ifade eden, yani hiç değilse ana iktisadi ilişkileri devlet eliyle düzenlemeyi gerektiren kayıtlar, maddeler bulunmuyordu. ...Yani bütün 1923 - 30 devresince, hatta daha sonra da, Devletin İktisadi politikasına hakim olan Liberal karakteri değiştiremeyecektir." (1976 I, s. 341). Dolayısıyla, Aydemir'e göre 'Türk Devrimi' anti - emperyalist bir yönelişle sonuçlanmamıştır⁴⁴. Nitekim, 1924 Anayasasının sonucu olarak "Türkiye ergeç liberal bir demokrasi istikametinde gelişecekti. Kapitalist bir iktisat nizamı gelişecek, sınıflar doğacak sınıf kavgaları çıkacaktı. Oligarşi ergeç hükümetin icraatına hakim olacaktı." (1976 - II, s. 426).

Ancak, Aydemir, 1930'lar dönemini bu genel yönelişin dışında görmektedir: "Türkiye'nin bir devletçiliğe yöneliş ve bugünkü anlamda bir planlama niteliğinden uzak olsa da kendi gücünü seferber etmeye çalışarak bir özgür kalkınış çabası devri vardır. ...Bu hikâyeyi; Lozan ruhuna, siyasi ve iktisadi egemenlik ihtirasına, anti - emperyalist bir gayrete bağlamak ve milli ekonomi üstünde, gerek içten, gerek dıştan gelecek sorumsuz her türlü kontrole karşı, yiğitçe bir savaş saymalıdır." (1976 - I, s. 420).

Fakat durum bu ise, Türkiye'nin 1924 Anayasasına rağmen bunu nasıl gerçekleştirebildiğinin açıklanması gerekmektedir. Buna ilişkin olarak da Aydemir şunları söylemektedir: "Cihan iktisat buhranı, dünya iktisadiyatının birer ünitesi olan özgür ülkeler arasındaki iktisadi münasebetleri de değiştirdi. Bu değişikliğin karakteristik yanı, bu ülkelerin hemen hepsinde ve gerçi derece derece bir güdümlü ekonomiye yöneliştir. ...Türkiye, cihan iktisat buhranı ile beraber bu otarşik nizama yönelen ülkelerden biridir." (1976 - I, s. 425). Üstelik, "zaten bu devri, Cihan buhranının zorunlulukları ile girilen şartlar içinde yani 1933'ten başlayarak, İkinci Dünya Harbinin patladığı 1939 yılına kadar süren altı yıllık kısa bir süreden ibarettir." (1976 - I, s. 422)

Fakat bu sonuncu yorum karşısında, başta 'devrimci' olan yöneticilerin sonradan 'yanılgı' sonucunda 'devrimci olmayan' bir yol izledikleri, fakat sonra yeniden 'devrimci' oldukları türünden bir yargıya varan çözümlemeler de anlamını yitirmektedir; en azından gereksiz olarak görülmelidir⁴⁵. Aynı şekilde, bu tür bir yaklaşımla, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemi açıklamakta da güçlüklerle karşılaşılması kaçınılmazdır⁴⁶.

⁴⁴ Bu noktada, Eliçin'in Aydemir'e yönelttiği şu eleştiriye değinilebilir: "anayasanın değil liderlere rağmen yapılması, onun bilgisi, ilgisi, etkisi, onayı dışında günyüzüne çıkması bile düşünülemezdi"; dolayısıyla "Atatürk'ü bulunmadığı, bulunmayacağı yerde aramaktan artık temelli vazgeçelim ve düşünce adamı olarak kendi kafamızda düştüğümüz çelişmelerle Büyük Lider'e maletmeyelim." Eliçin (1965), ss. 281 - 82.

⁴⁵ Oysa Aydemir'in çözümlemesi tümüyle bu yargıya dayanmaktadır: "Hülasa, yeni Devletin kurucuları, Öncüleri, ta baştan beri, Çağ'ın anlamlarını, akımlarını ve sistemlerini anlamakta, ifade etmekte, hakikaten zorluk çektiler. Bir bunalım ve bocalama içinde kaldılar." (1976 - I, s. 405).

⁴⁶ Aydemir, CHP'nin bu dönemde 'sağa kayışını' açıklarken önce 'iktidar yorgunluğundan' söz etmekte (1976 - II, s. 420) sonra da şunu eklemektedir: "CHP'nin her ne kadar iktidar yorgunlu-

Türkiye'de Kadro'cu görüşlerin günümüzde de etkisini sürdürdüğü belirtilmiş ve Türkiye'nin gelişme tarihinin yorumlanması içinde bunun belirleyici olduğu yukarıda gösterilmeye çalışılmıştı. Aynı şekilde, bu etki günümüzde Türkiye'nin 'azgelişmişliğine' çözüm olarak 'devletçi' modelin savunulmasında da kendini göstermektedir.

Kadro'cu tezlerin 1960'larda yeniden canlandırılmasının, öncelikle Avcıoğlu'nun çalışmalarıyla gerçekleştirildiği söylenebilir⁴⁷. Avcıoğlu, gelişme çabası içinde olan ülkelerin üç ayrı yol izleyebileceklerini belirtmektedir: (a) Komünist kalkınma yolu; (b) Amerikan tipi, yabancı sermayeye ve özel sektöre dayalı kalkınma yolu; (c) 'milli devrimci kalkınma yolu' diye de adlandırılabilir olan *devletçi* kalkınma yolu⁴⁸. Avcıoğlu'na göre, "komünist kalkınma yolu, proletarya hegemonyası temeline oturmaktadır. Amerikan tipi kalkınma, tutucular koalisyonu dediğimiz sınıflara yaslanmaktadır." Milli devrimci kalkınma yolunda ise, "genellikle küçük burjuva çevrelerden gelen milliyetçi aydınlar ... ön planda rol oynamaktadırlar." (s. 670 - 71). Bu yolda izlenecek temel yöntem ise planlı bir devletçiliktir. (s. 671). Avcıoğlu'na göre, birinci yol Türkiye koşullarında gerçekçi ve dolayısıyla da geçerli değildir. İkinci yol ise zaten alternatif dışı görülmelidir, çünkü "yerli - yabancı özel sermaye işbirliğine dayanan bu kalkınma yolu, hiçbir geri kalmış ülkede ciddi bir gelişme ve sanayileşme" sağlayamamıştır. (s.643). Üçüncü yol Türkiye'nin gelişmesi için tek yoldur ve nitekim Türkiye geçmişte bu yolu izlemiştir de: "Kemalist tez 'bağımsızlık içinde toplumsal devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşmak' biçiminde özetlenebilir. Türkiye'mizin içinde bulunduğu şartlarda hızla kalkınması ve çağdaş uygarlık düzeyine bir an önce ulaşması için tek çare olarak gördüğümüz 'milli devrimci kalkınma yolu', Kemalist tezin temele indirilmesi ve böylece Atatürk devrimlerinin devam ettirilmesinden başka bir şey değildir." (s. 742 - 43).

Bu çözümlemedeki temel noktalar, Kadro'cu tezlerdeki temel noktalardan farklıdır. Birincisi, değişik toplumsal düzenler birer 'kalkınma yöntemi' olarak görülmekte ve bu kıstasa göre değerlendirilmektedir. İkincisi, bu çerçevede, kapitalizm içinde kalkınmanın olanaklı olmadığı görüşü ile kapitalizmin eleştirisi yapılmaktadır. Üçüncüsü, 'kapitalizm' dünya sistemine bağımlılık ile bir tutulduğu için bir yandan kalkınmanın tek yolunun bağımsızlık olduğu savunulurken diğer yandan, buna paralel olarak, kapitalizmin dışına çıkılması gerektiği savunulmaktadır. Dördüncüsü, bu gereklilik bir sınıfsal çözümlemeye dayanmadığından, bağımsızlığın küçük - burjuva aydınların önderliğinde gerçekleşeceği düşünülmektedir. Diğer bir deyişle, toplumsal düzenler kavramı yerine kalkınma yöntemleri kavramı kullanıldığından, sınıfsal çözümleme terkedilerek yerine milliyetçi aydınların 'yöntem seçimi' konusu getirilmektedir.

ğundan gelse de, bu ihtimali bence, İnönü'nün hayat hikayesinde, hakikaten çözemediğim bir gaflet düğümü teşkil eder." (s. 488, dn. 1).

⁴⁷ Avcıoğlu'nun çevresinde oluşan Yön hareketi, özellikle 1960'lı yıllarda, Türkiye'deki sol düşünce üzerinde oldukça etkili olmuştur.

⁴⁸ Avcıoğlu (1969), s. 619.

Beşincisi, 'kapitalizm' dışına çıkmanın yolu da 'devletçilik' olarak görülmektedir. Böylece devletçilik, bağımsızlığın bir gereği olarak belirmektedir. Bunun da ötesinde, milliyetçi aydınların önderliğinde ve sınıfsal egemenliğe dayanmayan bir kalkınma yönteminin devletçi olması, mantıksal açıdan da gereklidir. Son olarak, Türkiye tarihinde bunun bir örneğinin olduğu düşünülmektedir.

Günümüzde, Türkiye'de neden devletçiliğin savunulageldiği bu çerçevede algılanmalıdır. Diğer bir deyişle, günümüzde yer alan bunalım ve 25 Ocak önlemlerine ilişkin tartışmalarda bu görüşlerin yeniden gündeme geldiği görülmektedir⁴⁹. Günümüzde bunalımı dünya sistemine bağımlılığın bir ürünü olarak görenler, bundan çıkış yolunun Devletçilik türü bir model olduğunu savunmaktadır: Boratav'ın sözleriyle, "1930'u, yani büyük dünya bunalımını izleyen yıllarda Türkiye, uluslararası uzmanlaşmada kendisine layık görülen rolü reddederek ve koruma duvarlarının gerisine çekilerek o güne kadar ithal ettiği pek çok malı ülke içinde üretmeye başladı"⁵⁰. Bu durumun belli bir konjonktürün ürünü olduğunun unutulması, söz konusu modelin evrensel bir model olduğunun düşünülmesine yol açmaktadır. Boratav'a göre "belli ölçülerde dışa kapanarak, 'kendi güçlerine dayanarak' büyük bunalım yıllarında olumlu gelişme sürecinin gerçekleşebilmiş olması, kalkınma stratejileri açısından anlamlı ve bugün için de değer taşıyan bir tésbit olsa gerektir"⁵¹. Burada, 'gelişme' ile 'bağımsızlık' arasındaki ilişkiye dikkati çekmek gerekir. Nitekim bu çözümleme içinde Türkiye'nin 1930'lardaki gelişmesinin büyük dünya bunalımı konjonktürü ile ilişkili olduğu noktası reddedilmemekte, ancak bunalımın önemi Türkiye'ye 'bağımsızlık fırsatı' vermiş olması biçiminde yorumlanmaktadır⁵². Fırsatın doğmuş olması ise, onun kullanılacağı anlamına gelmez: "Objektif koşulların doğurduğu imkânların sonuna kadar kullanıldığı söylenemez. Zira ne devletçilik saf bir model olarak uygulanabilmiş; ne de dış bağımlılıkların tasfiyesi tam olarak gerçekleşmiştir." Ancak, yine de, Türkiye'nin bu dönemde belli bir gelişme sürecine girmiş olması, "bu ... 'büyük tarihi fırsat'ın gerçekten doğmuş ve belli bir ölçüde kullanılmış olduğunu" göstermektedir.⁵³

Bu yargılara ilişkin olarak iki temel noktaya değinilebilir. Birincisi, buradaki 'devletçilik' kavramının önemini vurgulamak gerekir. Bunalımın yarattığı fırsatın değerlendirilmesinin devletçilik ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Oysa L. Amerika örneğinde görüldüğü gibi, aynı dönemde devletçilik söz konusu olmadan da 'içe dönük' gelişme ve sınaileşme gerçekleştirilmiştir. İkinci olarak, 'fırsat' kavramı üzerinde durmak gerekir. Bu kavramın temelinde, kapitalizmin çözümlenmesinde sınıfların değil, ülkelerin birim olarak alınması yatmaktadır. Sistemin 'ülkeler - arası çelişki' kavramı ile tanımlanması, azgelişmişlerin güçlenmesinin gelişmişlerin güçsüzleşmesine bağlı olduğunu düşündürmektedir. Buna göre, sistem içinde metropol ülkelerin bunalıma düşmesi, azgelişmişlerin geliş-

⁴⁹ Bu tartışmaların bir değerlendirmesi için bkz. Gülalp (1980).

⁵⁰ Boratav (1979).

⁵¹ Boratav (1977), s.48.

⁵² Boratav (1976), ss.20-21

⁵³ A.g.m., s. 21 ve 22.

mesine yol açmakta, ya da en azından bunu olanaklı kılmaktadır⁵⁴. Oysa bunalımın az gelişmiş ülke üzerindeki etkileri ancak ülke içindeki sınıf yapısı ve bunalımın buna ilişkin uzantılarına bakarak anlaşılabilir. Dolayısıyla, 'gelişme' için bir olanağın varlığı ve bunun ne ölçüde ve hangi biçimde kullanıldığı da, nesnel konumu bakımından 'gelişme'yi amaçlayan sınıf ya da sınıflar açısından değerlendirilmelidir. Bunun göz ardı edilmesi ise, zorunlu olarak 'voluntarist' bir yaklaşımla sonuçlanmaktadır. Yöneticilerin toplumdaki sınıflardan bağımsız olarak (hatta belki onlara rağmen) gelişmeci bir strateji izledikleri yargısı, bu çerçevede belirmektedir. Nitekim günümüzde de gelişme stratejileri tartışmasında aynı 'voluntarist' bakış açısının egemen olduğu görülmektedir⁵⁵.

Gelişmenin ancak bağımsızlık ile olanaklı olduğu görüşü, savaş - sonrası dönemdeki gelişmeyi açıklamakta da güçlük çekmektedir. Yine günümüzdeki gelişme stratejileri tartışmasında, açıkça belirtilmese de, Türkiye'nin 1930'lardaki ithal ikameci gelişme süreci ile 1960'lardaki ithal ikameci gelişme sürecinin farklı değerlendirilmesi, bu görüşten kaynaklanmaktadır. Bir gelişme stratejisi olarak 'ithal ikamesi' savunulurken, 1930'lardaki örnek esas alınmaktadır⁵⁶. Aynı yaklaşımın Aydemir'de de bulunduğu yukarıda belirtilmiştir.

Yine aynı şekilde, Türkiye'nin bugün yaşadığına paralel bir bunalım 1960'larda L. Amerika'da yaşanırken, benzer bir gelişme stratejisi tartışmasına taraf olan 'bağımlılık okulu'nun savunduğu görüşlerde de aynı yaklaşıma rastlanmaktadır. Gerçekte, L. Amerikan kaynaklı bağımlılık okulunun, daha önce de belirtildiği gibi, Kadro'culardan çok daha sonra ve farklı bir konjonktürde Kadro'cu görüşleri yeniden ürettiği dikkate alınır, bu görüşlerin evrensel özelliklere sahip belli bir çözümlemenin ürünü olduğu görülebilir. Bu çerçevede, kapitalizmin 'gelişmeci' açıdan eleştirilmesi, az gelişmiş ülkelerin, kapitalizm içinde kaldığı sürece, gelişmelerinin olanaksız olduğu yargısı ile gerçekleştirilmektedir. Kapitalizmin bir takım ülkeleri az gelişmişliğe mahkûm eden bir dünya sistemi olarak algılanması, bir yandan dünya sistemindeki temel çelişkinin gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasında yer aldığı görüşüne yol açarak, 'gelişmeci'-liğin 'milliyetçilik' ile buluşmasına neden olmakta, öte yandan da 'ulusal gelişme'nin ancak kapitalizmin dışına çıkılması, yani dünya sisteminden 'bağımsızlık' ile gerçekleştirileceği sonucuna vardırmaktadır.

Türkiye'nin deneyiminin özgüllüğü, çözümlemenin bu noktasından sonra önem kazanmaktadır. Türkiye'nin Devletçilik uygulaması, Kadro'cuların gözünde, uluslararası çelişkinin ürünü olan, ve dolayısıyla sınıfsal bir içeriğe sahip olmayan, 'bağımsız ulusal gelişme'nin nasıl gerçekleştirileceği konusunda bir model oluşturmaktadır. Buna karşılık, L. Amerikan 'bağımlılık teorisi'nde bu tür bir 'devrim sonrası model' söz konusu değildir; ulusal gelişmenin sağlanabilmesi için kapitalist dünya sisteminin dışına çıkılması, 'sosyalizm' olarak nitelenmektedir. İleride görüleceği gibi, Kadro'culara paralel bir şekilde, L. Amerika'nın 1930'lar

⁵⁴ Bu ilişki, aşağıda ele alınacak olan bağımlılık teorisinde, özellikle Frank tarafından, çok daha kesin hatlarla formüle edilmektedir. Bunalımın, adeta otomatik olarak, az gelişmiş ülkelerde gelişmeye neden olduğu öne sürülmektedir.

⁵⁵ Bkz. Gülalp (1981 a), s. 755.

⁵⁶ Bkz. Gülalp (1980), s. 59.

dönemindeki 'bağımsız gelişme'sinin idealize edilmesinden kaynaklanan bu te-
orinin, Kadro'cuların vardığı 'devletçilik' çözümü yerine 'sosyalizm' çözümüne
varmasının bir nedeni 1930'lar dönemindeki deneyimin farklılığı ise, daha önemli
bir nedeni de, teorinin ortaya atıldığı konjonktürün farklılığıdır. Bu noktalar
ileride etraflıca ele alınacağı için, burada sadece bir gözlemin belirtilmesi ile ye-
tinilecektir. 'Bağımlılık teorisi'nin öngördüğü 'sosyalizm' çözümü, kapitalizmin
yukarıda özetlenen biçimde tanımlandığı dikkate alınırsa, sınıfsal bir çözüm ni-
teliğinde değildir, ulusal gelişme amacının gerektirdiği bir çözüm olarak
belirmektedir³⁷. Dolayısıyla da, özünde, Kadro'cuların benimsediği 'Devletçilik'
modelinden farklı değildir. Sınıfsız ve milliyetçi bir kurtuluş hareketi kavramı-
nın mantıksal uzantısı, sınıfsız ve devletçi bir gelişme modelidir. Bu anlamda,
Kadro'cuların kavramlaştırdığı devrimci aydınların önderliğindeki milliyetçilik
ve devletçilik bağlantısı, içsel bir tutarlılığa sahiptir. Öte yandan bağımlılık teo-
risinin vardığı çözüm, 'sosyalizm'in 'milliyetçi' bir içerikle yorumlanmasına yol
açarken, adeta bir 'gelişme stratejisi' olarak savunulması da, yine yukarıda ör-
neği görüldüğü gibi, 'voluntarist' bir anlayışı zorunlu kılmaktadır. Bu noktaları
etraflıca görüp değerlendirebilmek için, 'bağımlılık okulu'nun tarihsel ve entel-
lektüel kökenlerini incelemek gerekir.

BÖLÜM BEŞ

LATİN AMERİKA ÜZERİNE BAĞIMLILIK TEZLERİ

Giriş

1930'lardaki Büyük Bunalım ile az gelişmiş ülkelerin bu dönemdeki ortak deneyimleri, Türkiye'de olduğu gibi, L. Amerika'da da az gelişmişlik konusunda ki düşüncelerin gelişiminde ve buna bağlı olarak 'gelişmeci ideolojiler'in oluşumunda belirleyici olmuştur¹. L. Amerika'da o döneme kadar egemen olan liberal felsefenin, o dönemden başlayarak, yerini gelişme sorunlarını ön plana çıkaran ve 'anti - emperyalist' bir eğilim taşıyan düşünce akımlarına bıraktığı görülmektedir². 1930'larda geliştirilen bu düşünceler Kadro'cu teori ile de çeşitli ortak yönleri sahiptir. Bunlar arasında, en temelde yer alan bir kaç ögeye değinilebilir. Birincisi, bu düşünceler Marksizm'den etkilenmiş olmakla birlikte, Marksizm ile aralarında bir mesafe koyma çabasıdadırlar. Bu çerçevede, az gelişmiş ülkelerde (L. Amerika'da) devrimin önderi olacak kesimin, az gelişmiş ve güçsüz olan işçi sınıfının değil, aydınların olacağı öne sürülmektedir. İkincisi, yine bu çerçeveden hareketle devrimin anti - kapitalist olamayacağı, çünkü kapitalizmin henüz yaşanmamış olduğu düşünülür. Buna karşılık kapitalizmin Avrupa'da yaşandığı gibi yaşanması yerine, L. Amerika'nın 'kendine özgü' bir yolla gelişmeyi ve sınıileşmeyi sağlaması gerektiği düşünülür. Üçüncüsü, şözkonusu gelişmenin klasik kapitalizmde olduğu gibi eşitsizlikler ve çelişkiler içermesini önlemenin yolu, bu düşünceye göre, gelişmenin *devletin* önderliğinde gerçekleştirilmesidir³.

Az gelişmişliğin nedeninin emperyalizm olduğu görüşünün çevresinde gelişen bu düşüncelerin, bu dönemde, teorik yönünden çok ideolojik yönü ağır basmaktadır. Bu görüşleri temel alarak onları teorik bir içeriğe kavuşturan çalışmalar L. Amerika'da II. Dünya Savaşı sonrası dönemde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda en önemli düşünce odağı olarak 1948 yılında kurulan ECLA belirmektedir⁴. Buradan kaynaklanan ve 'ECLA okulu' diye adlandırılan teori ve düşünce akımı, özellikle 1950'lerde, oldukça etkili ve egemen olmuştur. Teorik savları aşağıda değerlendirilecek olan bu okulun da, L. Amerika'nın 1930'lar

¹ Girvan (1973); Hirschman (1961).

² Bu düşünce akımlarını Hirschman (1961), ss. 9 - 12'de özetlemektedir.

³ Aynı görüşleri Kadro'cular şöyle ifade etmektedir: "Klasik yollar bizi istediğimiz hedeflere götürmez. Türkiye, kendi yolunu, kendi bulacaktır. Bu yeni yolu açacak bir tek kuvvet tanıyoruz: Devlet." Tör (1932 b), s. 9.

⁴ ECLA (Ekonomik Komisyon for Latin America), Birleşmiş Milletler bünyesinde örgütlenmiş olan bir bölgesel kuruluştur. Ayrıntılar için bkz. Hirschman (1961), ss. 12 - 13.

dönemindeki deneyiminden esinlendiği anlaşılmaktadır: "Bir nesilde iki dünya savaşı ve bunların arasında yer alan büyük bir ekonomik bunalım, açıkça sınaileşmeye giden yolu işaret ederek Latin Amerika ülkelerine önlerindeki fırsatı göstermiştir."⁵

Yapısalcılık ve Dünya Sistemi

ECLA okulunun teorik savları, birbirini tamamlayan iki temel çözümlemeye dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, özellikle Prebisch'in çalışmalarında⁶ geliştirilen, az gelişmiş ülkenin dünya sistemi içindeki yeri ve konumuna ilişkin çözümleme; ikincisi ise, özellikle Furtado⁷ tarafından geliştirilen, az gelişmiş ülkenin içsel yapısına ilişkin çözümlemedir⁸.

Dünya sistemine ilişkin savların çıkış noktası, yerleşik iktisat teorisindeki dış ticaret doktrininin geçerli olmadığı görüşüdür⁹. Serbest ticaretin getirdiği uzmanlaşmanın ticarete katılan tüm ülkelerin ortak yararına olmadığı, tersine, ilksel ürünlerde uzmanlaşmış olan 'çevre' (periphery) ülkelere sanayi ürünlerinde uzmanlaşmış olan 'merkez' (centre) ülkelere bir gelir aktarımına neden olduğu savunulmaktadır. Dolayısıyla, serbest ticaret, merkez ülkeler ile çevre ülkeler arasındaki dengesizliği gidermek yerine, gelişmişlik - az gelişmişlik farkını büyütmektedir. Bu farkın büyümesine neden olan 'gelir aktarımı'nı açıklamada en temel değişken olarak, çevre ülkelerin merkez ülkelerle olan dış ticaret hadlerinin azalması eğilimi görülmektedir. Çevre ülkelerin dış ticaret hadlerinin azalmasının bir grup nedeni, ticarete konu olan ürünlerin talep koşullarıdır. Birincisi, sınai ürünlere olan talebin gelir esnekliği, ilksel ürünlere olan talebin gelir esnekliğinden daha yüksektir. İkincisi, merkez ülkelerde gelişen teknoloji, ilksel ürünlerin ithalatını ikame edecek sentetiklerin geliştirilmesi yoluyla, çevre ülkelerin ihracatına olan talebin büyüme hızının kısılmasına katkıda bulunmaktadır. Sonuç olarak, bu dengesiz talep koşulları, fiyat ilişkilerine yansımakta ve çevre ülkeler açısından ticaret hadlerinde uzun dönemli bir azalma eğiliminde belirmektedir¹⁰.

Gerçekte, ticaret hadlerinin gerilemesi, kendi başına, çevre ülkelerden merkez ülkelere bir gelir aktarımı anlamına gelmez. Bunun için fiyatlarla değerlerin karşılaştırılması gerekir. Diğer bir deyişle, bir gelir aktarımından söz edebilmek

⁵ Hirschman'ın "ECLA Manifestosu" diye adlandırdığı, 1950 yılında yayınlanan "The Economic Development of Latin America and its Principal Problems" başlıklı belgeden aktaran Hirschman (1961), s. 14. Ayrıca bkz. Girvan (1973), s. 3.

⁶ Prebisch, 1950'lerde geliştirdiği görüşlerini (Prebisch, 1959)'da toparlamıştır. Aynı görüşler, ECLA'dan bağımsız olarak Singer tarafından da geliştirildiği için (bkz. Singer, 1950), literatürde 'Prebisch - Singer tezi' diye de anılmaktadır. Aşağıda her iki yazara da atıf yapılacaktır.

⁷ Bkz. Furtado (1961)

⁸ İçsel yapıya ilişkin çözümlemeleri nedeniyle, ECLA okulu 'yapısalcılar' (structuralists) diye de anılmaktadır.

⁹ Bkz. Baer (1971); Cardoso (1977); Hirschman (1961).

¹⁰ Prebisch (1959), s. 261; Singer (1950), s. 479.

için, çevre ülkelerin ihrac ürünlerinin değerlerinin altında bir fiyatla satılması, ithal ürünlerinin ise değerlerinin üstünde bir fiyatla alınması gerekir. Nitekim, yapısalcı teori, çözümlemelerinde 'değer' kategorilerini kullanmasa da, bunu göstermeyi amaçlamaktadır.

Yapısalcı teoriye göre, yerleşik iktisat teorisinin öne sürdüğü biçimde serbest ticaret yoluyla teknikteki ve üretkenlikteki gelişmenin yararlarının ticarete katılan tüm ülkelere yayılmasını önleyen temel etken, merkez ülkelerdeki ücretlerin ve fiyatların belirlenmesinde sözkonusu olan tekeli uygulamalarıdır. Üretkenlik artışları ürünlerin fiyatlarının düşmesi ile sonuçlanıyor olsaydı, (merkez ülkelerde üretkenlik çevre ülkelerden daha hızlı arttığına göre) dış ticaret hadlerinin çevre ülkeler lehine değişmesi gerekirdi. Oysa merkez ülkelerde üretkenlik artışları, ücretlerin yükseltilmesi yönündeki baskılar (ve buna uygun fiyat belirlemeleri) nedeniyle fiyatların düşmesi ile sonuçlanmamakta, diğer bir deyişle, ürünler 'değer'lerinin üstünde bir fiyatla ticarete sokulmaktadır. Buna karşılık, çevre ülkelerde yaygın olan işsizlik, ücretlerin düşük kalmasına neden olduğu için, bu durumda artan üretkenlik kârlılığı artırsa da, genişleyen üretim, yukarıda değinilen talep koşulları nedeniyle, azalan fiyatlarla ihracata konu olmaktadır. Özetle, teknik gelişme, merkez ülkelerde gelirlerin yükselmesi, çevre ülkelerde ise fiyatların düşmesi ile sonuçlanmaktadır¹¹. Çevre ülkelerden merkez ülkelere gelir aktarımına neden olan bu ilişki, azalan ticaret hadlerinde kendini göstermektedir¹². Dolayısıyla yapısalcı teoride, azalan ticaret hadleri gelir aktarımının bir nedeni değil, göstergesidir. Gerçekte, ticaret hadlerinde uzun dönemli bir azalma olmasa da, gelir aktarımından söz edilebilir¹³. Merkez ülkedeki ücret düzeyi ile çevre ülkedeki ücret düzeyinin oranı, üretkenlikler arasındaki oranı aştığı takdirde, bir gelir aktarımı olacaktır¹⁴.

Bu temel çözümlemelerden türeyen diğer sonuçlar ise özellikle iki nokta üzerinde yoğunlaşmaktadır¹⁵. Birincisi, azalan ticaret hadleri az gelişmiş ülkenin ithalat kapasitesini sürekli olarak sınırlamakta, dolayısıyla sınai ürünlerin tedarikini giderek güçleştirmektedir. İkincisi, çevre ülkelerin uluslararası ticarete mevcut katılım biçimleri içinde, ekonomilerinin büyümesi ihrac ürünlerine olan dış talep koşulları ile belirlenmektedir. Bu koşulların, yukarıda belirtildiği gibi, elverişli olmadığı dikkate alınırsa, salt ihracata dayalı büyümenin, yine başta dış ödeme güçlükleri olmak üzere, çeşitli sorunlar yaratacağı açıktır. Dolayısıyla, politika önerisi olarak, kendine yeterli bir ekonomi kurma, yani içe dönük gelişme ya da ithal ikameci sınaileşme, savunulmalıdır.

¹¹ "Teknik gelişmenin semeresi, (gelirlerin yükselmesi biçiminde) üreticilere ya da (fiyatların düşmesi biçiminde) tüketicilere gidebilir. ... Genellersek, sanayi üretimindeki teknik gelişme gelirlerin yükselmesinde kendini gösterirken, az gelişmiş ülkelerde yiyecek ve hammadde üretimindeki teknik gelişme fiyatların düşmesinde kendini göstermiştir diyebiliriz." Singer (1950), s. 478.

¹² "Üretkenlikteki genel gelişmeler, merkezde tümüyle ücret düzeyindeki artışta yansırken, çevrede bu gelişmelerin semeresinin bir kısmı ihracat fiyatlarının düşmesi ve ona uygun olarak ticaret hadlerinin gerilemesi aracılığıyla [merkeze] aktarılmaktadır." Prebisch (1959), s. 262.

¹³ Bu noktanın önemini vurgulamak gerekir. Bunu gözden kaçıran liberal iktisatçılar, yapısalcı teoriyi eleştirirken, ticaret hadlerinin uzun dönemde düşüp düşmediği, hesaplama yöntemlerinin doğru olup olmadığı gibi konuları tartışmışlardır. Bunun için bkz. Cardoso (1977), s. 15 vd.

¹⁴ Prebisch (1959), ss. 258 - 59.

¹⁵ Bkz. Baer (1971), s. 179; Hirschman (1961), ss. 15 - 16.

Gerçekle, 'kendine yeterli' bir ekonomi kurma kaygısıyla içe dönük sınılaş-
menin savunulması, yapısalcı teoride daha üstü kapalı bir tema olarak belirrmekte
iken, ileride görüleceğı gibi, bağımlılık teorisinde oldukça ön plana çıkan bir
kavramdır. Ancak yapısalcı teoride ithal ikamesinin savunulması salt bu kav-
ramdan kaynaklanmamaktadır. Daha da önemlisi, içe dönme, tersinden ifade
edilirse dışa kapanma, yoluyla yukarıda anlatılan gelir aktarımının önlenmesi
sağlanacaktır. Nitekim, az gelişmiş ülke içinde sermaye birikiminin gelişebilmesi
de, bu gelir kaybının önlenmesine bağlıdır¹⁶. Söz konusu gelir kaybının temel ne-
deni dış ticaret olduğuna göre, bunun önlenebilmesi dış ticaretin sınırlandırılması
gerektirmektedir. Bu sınırlama gereğı, salt ithalat için değil, ihracat için de ge-
çerlidir. Dolayısıyla korumacı önlemler ve ihracatın vergilendirilmesi, bir bütün
oluşturmaktadır¹⁷.

İlk bakışta, dış ticaretin herhangi bir ölçüde var olması gelir kaybına neden
olacağına göre, bunun çözümünün 'otarşı' olacağı düşünülebilir. Ancak Pre-
bisch'in teorisi bu basit sonuca varmamakta, daha ayrıntılı bir çözümleme
içermektedir¹⁸. Herşeyden önce, Prebisch'e göre korumacılığın gerekliliğı ve öl-
çüsü için kıstas, üretkenlik ile ücret düzeyinin oranıdır. Çevredeki üretkenlik/ücre-
ret oranının merkezdeki üretkenlik/ücret oranını aştığı sektörlerde korumacılığa
gerek vardır ve korumacılığın oranı da bu farkı kapayacak ölçüde olmalıdır. Bu
çerçevede, sınai gelişme, kendi başına bir amaç olarak belirrmektedir. Çünkü,
yukarıda da belirtildiğı gibi, teknik ilerleme ihracat sektöründe işgücünün istih-
damını azaltarak ücretlerin düşmesine neden olmakta, bu ise üretimin genişle-
mesini teşvik ederek ihracat fiyatlarının düşmesine yol açmakta ve böylece gelir
kaybı ile sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla işgücü fazlasının sanayide istihdam edil-
mesi bu mekanizmanın işlemlerini önlemek için gereklidir. Bunun bir yolu koru-
macı önlemlerle sanayi üretimini teşvik etmek ise, diğer bir yolu da ihracat vergisi
ile ihraç sektöründe üretimin artmasını önlemektedir. Böylece, istihdamın sa-
nayıye kaydırılması, ücretlerin düşmesini önleyecek ve dolayısıyla gelir kaybına
engel olacaktır¹⁹.

Bu politika önerileri, yapısalcı teorisinin içsel yapıya ilişkin çözümlemeleri ta-
rafından da desteklenmektedir. Furtado'ya göre, az gelişmişlik özgül bir olgu ol-
duğu için, kendine özgü bir teoriye gerek duyurmaktadır²⁰. Az gelişmiş
toplumların en temel özelliğı, kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasının bir so-

¹⁶ Cardoso (1977), s. 13.

¹⁷ Prebisch (1959), s. 257.

¹⁸ Bkz. a.g.m., ss. 258 - 260.

¹⁹ Görüldüğü gibi, dış ticaret yoluyla gelir aktarımı teorisinin mantığı içinde, gelir kaybının önlen-
mesi için 'otarşı'ye alternatif bir yol olarak 'ücretlerin yükseltilmesi' belirrmektedir. Literatürde,
bu her iki 'çözüm'ün de kendi başlarına mantıksal sınırlarına kadar götürülerek mutlaklaşmışlık-
lan, ileride görülecektir.

²⁰ Furtado (1961), s. 139. Yazara göre, ortodoks iktisat teorisi denge kavramını temel aldığı için
toplumsal değişmeyi kavrayamaz. Keynes'ci teori neoklasik teorisinin bazı sınırlamalarını aştığı
halde yine de yetersiz kalmaktadır. Marksist teori ise eleştirel bakış tarzı nedeniyle yol gösterici
olmakla birlikte, dogmatiktir. Ancak az gelişmişliğin yapısal teorisi her üç teoriden de yararlanma
durumundadır. (ss. V - VII).

Aşağıda özetlenen yaklaşım için bkz. a.g.e., özellikle, ss. 127 - 43.

nucu olarak, ikili (dualist) bir yapıya sahip olmalarıdır. Bu anlamda 'azgelişmişlik', günümüzde gelişmiş ülkelerin geçmişte içinden geçtikleri tarihsel bir aşama değildir. Günümüzdeki azgelişmiş toplumlar ileri teknolojiye kapitalist bir kesim ile gerici, kapitalizm - öncesi bir kesimin bir arada yaşadığı "melez yapılar" (hybrid structures) taşımaktadırlar. Gelişme ise yapısal değişim içerir. Azgelişmişlik, geleneksel kesimin ekonomi içinde taşıdığı önemin derecesi ile ölçülürse, gelişme, modern kesimin göreceli öneminin artmasına bağlıdır²¹.

Ancak bu çözümleme, bu haliyle, bir çelişki içermektedir. Eğer 'ikili yapı', bu ekonomilere kapitalizmin dışından girmesi ile oluşmuşsa, yani geleneksel yapı içinde yer alan kapitalist kesim metropol ekonomilerin uzantısı niteliğinde olduğu için köklenip yayılmıyorsa (ss. 131 - 132), ekonomik gelişmenin bu tür bir 'modern kesim'in öncülüğünde gerçekleşeceğini de beklemek gerekir. Nitekim Furtado, bu güçlüğü aşmak için, üçüncü bir kesimden söz etmektedir. Brezilya örneğine atıf yaparak tanımladığı bu kesim, metropol kaynaklı kapitalist kesimin ekonomiyi parasallaştırmasının bir sonucu olarak gelişen iç talebe yönelik olan ve özellikle ihracat fiyatlarının düştüğü (bunalım) dönemlerde gelişme olanacağı bulan, ithal ikameci kesimdir. (ss. 133 - 36). Tüm ekonomiye yayılarak gelişmeyi sağlayacak olan, işte bu kesimdir. (s. 137).

Yapısalcı teorinin önerdiği ithal ikameci politikalar yoluyla içe dönük sınılaşmanın siyasal düzlemdeki uzantısı, geri kalmışlığın sorumlusu olarak görülen oligarşiye karşı ilerici bir işleve sahip olduğu düşünülen yerli sanayi burjuvazisinin desteklenmesi anlamına gelmektedir²². Ekonomik modelde yer alan, gerek gelir kaybının önlenmesi gerekse iç pazarın büyümesi açısından ücretlerin yüksek tutulması gereği ise, çalışan sınıfların da bu siyasal çözüme katılmasını içermektedir. Gerçekten de, yapısalcı teorinin egemen olduğu dönemde L. Amerika'daki geçerli yapı, ithal ikameciliğe dayalı populizmdir. Bu anlamda, dönemin resmi politikası ile buluşan yapısalcı görüşlerin, yerli sanayi burjuvazisinin sözcülüğü konumunda olduğu söylenebilir. L. Amerika'da 'gelişmecî' ideoloji, sanayi burjuvazisinin yükselmesine paralel olarak egemenlik kazanmıştır²³. Daha önce de belirtildiği gibi, bu dönemde egemen olan ve temel öğeleri milliyetçilik (anti - emperyalizm), gelişmecilik ve katılımcılık olan 'populizm' toplumun çeşitli sınıflarını siyasal ve ideolojik olarak bir araya getiren bir 'model' niteliğindedir. Bu çerçevede 'ilerici' bir görünüme sahip olan populizm, içe dönük sınılaşmanın hem 'bağımsız gelişme' hem de 'demokratikleşme' getiren bir süreç olduğunu düşündürmüştür. Dolayısıyla 1960'lara gelindiğinde ithal ikameci populizmin (gerek ekonomik gerekse siyasal bir model olarak) bunalıma düşmesi, bu teorik - ideolojik akımın da bunalıma düşmesi anlamına gelmiştir²⁴.

Bu bunalıma tepki olarak ortaya çıkan 'bağımlılık okulu' ve özellikle Frank'ın 'kapitalist sistemin dışına çıkma' çözümü, bu çerçevede değerlendirilmelidir.

²¹ 'İkili yapı' tezi için ayrıca bkz. Singer (1950).

²² Roxborough (1979), s. 30.

²³ Dos Santos (1973), s. 66; Girvan (1973), s. 3.

²⁴ Bkz. Dos Santos (1973), ss. 67 - 71; Girvan (1973), ss. 7 - 10; O'Brien (1975), ss. 7 - 11; Pompermayr and Smith (1973), ss. 105 - 108.

Çünkü, aşağıda göstermeye çalışılacağı gibi, bu radikal görünümlü çözüm de, gerçekte, yapısalcı teorisinin sorunsalı içinde kalınarak ulaşılmış bir sonuçtur.

Bunalım ve Gelişmeci Tepki

Frank'ın 'azgelişmişliğin gelişmesi' tezlerinin ve siyasal olarak da 'kapitalizmin dışına çıkma' önerisinin, bunalım konjonktürünün verilerini genelleyerek evrensel bir çerçevede açıklamaya çalışmasının ürünü olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir deyişle, bunalım konjonktüründen genellemeye gitmesi, Frank'ı, kapitalizm içinde gelişmenin olanaksız olduğu sonucuna vardırmaktadır. Yapısalcı teoriye yönelttiği eleştiri de bu noktada belirlemektedir. Brezilya'da 1960'larda yer alan ve 1964 darbesine yol açan bunalım 'ulusal burjuvazi'ye ilişkin iki temel beklentinin geçersiz olduğunu göstermiştir. Birincisi, 'ulusal burjuvazi' darbeye tümüyle katılmış ve desteklenmiştir. İkincisi, gelişmeyi sağlamak bir yana, Brezilya'yı yeniden durgunluğa, azgelişmişliğe sürüklemiştir. Gerçekte, bu iki olgu bir arada değerlendirilmelidir: 'Ulusal' diye bilinen burjuvazi, metropol burjuvazisi ile birlikte, ulusal gelişmeye, demokrasiye ve popülizme son vermiştir²⁵.

Frank'a göre bu durum, Brezilya'nın Büyük Bunalım dönemindeki bağımsız gelişmesinden sonra yeniden dünya sistemine katılmasının doğal bir sonucudur. 1930'lardan başlayarak kapitalist metropollerin bunalım ve savaş içinde olduğu dönemde, 'uydu' konumunda olan azgelişmiş ülkeler bağımsız gelişme olanağı bulmuş, fakat özellikle Kore Savaşı'ndan çıkıldığında eski gücüne kavuşmuş olan metropoller, 'metropol-uydu' ilişkilerini yeniden başlatarak, bu gelişmeyi durdurmuşlardır. (ss. 148 - 50). Aynı süreç Brezilya'da da, Kore Savaşı'nın bitmesini izleyerek, Vargas'ın intiharına neden olmuş (s. 182) ve bu dönemden başlayarak Brezilya'nın gelişmesinin denetim altında alınması, 1963 - 64 yıllarına gelindiğinde, gelişmenin tümüyle durması, hatta gerilemesi ile sonuçlanmıştır. (s. 183). Frank'ın bu dönemdeki ekonomik durgunluğu açıklarken kullandığı en temel kavram, gelişmenin metropol tarafından "boğulması" (strangulation) kavramıdır. Diğer bir deyişle, Frank'a göre bağımlılık ve azgelişmişlik, durgunluk ile aynı anlama gelmektedir. Bu çerçevede, Brezilya'da 1964 yılında izlenen stabilizasyon önlemlerini ve bunların kısa dönemli sonuçlarını da 'gelişmenin durdurulması' ve 'azgelişmişliğin yeniden başlatılması' kavramlarıyla açıklamaktadır. (ss. 186-89)²⁶.

Bu tür bir yaklaşımın, Brezilya'da bunalım konjonktürünü izleyerek başlayacak olan hızlı gelişme dönemini ihtimal dışı bıraktığı açıktır. Aynı şekilde, bunalıma kadarki dönemi de açıklamakta güçlük çekmektedir. Çünkü Büyük Bunalım sırasında çöken uluslararası sistemin yeniden düzenlenmesi 1950'lerin ortasını beklemeden tamamlanmıştır. Ancak, daha önce görüldüğü gibi, L. Amerika'nın gelişme süreci açısından 1954 yılı belli bir önem taşımaktadır. O dö-

²⁵ Frank (1967), ss. 184 - 90.

²⁶ Kapitalizmi 'gelişmeci' açıdan değerlendirip eleştirmeye çalışmanın Türkiye'de de, güncel bunalıma ve stabilizasyon uygulamasına ilişkin olarak, benzer yorumlara yol açtığı görülmektedir. Örneğin bkz. Türkcan (1980).

me kadar ithal ikameci sınaileşmenin dış finansmanı yüksek ihracat gelirleri ile sağlanırken, Kore Savaşı'nı izleyerek ticaret hadlerinin gerilemesi ile, bu dönemden itibaren, yerli sınaî sermaye birikimi sürecine yabancı sermaye de büyük ölçüde katılmaya başlamış ve buna paralel olarak ithal ikamesi modelinde de bir değişim sözkonusu olmuştur. Frank'ın 1954 yılını dönüm noktası olarak saptaması, bu olgu dikkate alınarak anlaşılmalıdır²⁷. Aynı şekilde, yine yukarıda görüldüğü gibi, 1960'larda yer alan bunalım da sözkonusu dönüşüm sonucunda beliren ithal ikameci modelin bir ürünüdür. Dolayısıyla Frank'ın bu olgular arasındaki ilişkileri değerlendiriş tarzı, bağımsız olduğu sürece gelişmesini sürdüren Brezilya'nın yeniden güçlenen metropolün denetimine kendini kaptırarak gelişmesine son vermek zorunda kalmıştır, biçiminde belirmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, 1964 uygulamaları ve sonuçları da çok daha derin azgelişmişliğin nedenleri ve doğası, doğrudan doğruya bu politikalarından ve olaylardan değil, kapitalizmin kendisinden kaynaklanmaktadır." (s. 190). Buradan hareketle, Frank'a göre azgelişmişlikten kurtulmanın bir tek yolu vardır: Kapitalizmin dışına çıkılması. (ss. 245 - 46).

Bu sonuçta görüldüğü gibi, kapitalizmin gelişmeci açıdan eleştirilmesi sosyalizmin de gelişmeci açıdan değerlendirilmesine yol açmaktadır. Ancak bu noktayı ele almadan önce, Frank'ın çözümlemelerinin yapısalcı teori ile olan ilişkilerine değinmek gerekir. Gerçekte, yapısalcı teorinin bunalım karşısında nasıl bağımlılık teorisine yol açtığı, yapısalcı yazarların kendi evrimlerinde de izlenebilir. Bu açıdan Furtado ilginç bir örnek oluşturmaktadır. 1964 darbesinin devirdiği Goulart hükümetinde Planlama Bakanı olan Furtado'nun darbeden hemen önce yayımlanan ve kendi sözleriyle "Sol'un entellektüel seferberliğini ilerletme amacıyla" kaleme alınmış olan kitabı²⁸ doğrudan doğruya bunalımın çözümlemesine ve olası çıkış yollarını tartışmaya yöneliktir²⁹.

Furtado'ya göre, Brezilya'nın toplumsal yapısındaki en önemli çelişki, gelişmeye yönelik bir ekonomik temele karşılık, tutucu bir siyasal - kurumsal çerçevenin varlığını sürdürmesidir. Dolayısıyla, Brezilya'nın sınaileşme sürecinde ulaşmış olduğu dönüm noktasında en acil gereksinim, etkin bir demokrasiyi sağlayacak siyasal reformdur. Böyle bir reform, toplumun ilerici güçleri olan sanayici ve işçi sınıflarının, tutucu güçlerin etkinliğini kırarak, halk adına toplumun geleceği üzerinde daha fazla söz sahibi olmalarını sağlayacaktır. Ancak, Furta-

²⁷ Fakat yine de 1954 - 64 dönemindeki gelişme açıklamasız kalmaktadır. Nitekim Frank'ın bu dönemdeki gelişmeye sadece bir cümlede değinerek " 'benden sonra tufan' politikası" diye nitelmesi ve sözü hızla bunalıma getirmesi, bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bkz. s.183. (Bu başlamada bkz. yukarıda; s. 78, dn. 21).

²⁸ Furtado (1965), s. XIII. Darbeden sonra sınır - dışı edilen Furtado kitabını, darbeyi de değerlendiren bir "giriş" yazısı ekleyerek, 1965 yılında A.B.D.'de İngilizce yayımlamıştır. Referanslar kitabın İngilizce baskısına yapılmaktadır.

²⁹ Çalışmanın hemen göze çarpan bir özelliği, darbeden önceki günlerde yoğunlaşan ekonomik ve siyasal bunalımın baskısı altında, genelde radikal bir içerik taşımaktan da öte, Furtado'nun Marksizm'e de oldukça yakınlaşmış olduğunun belirtilerini taşımasıdır. (Bkz. "Gelişmenin Diyalektiği" başlıklı birinci bölüm). Furtado'nun 'populizm'i işçi sınıfı açısından yanıltıcı olduğu gerekçesiyle eleştirmesi ve Brezilya'da "toplumsal devrim dönemi"nin başladığı, bunun gerçekleşme halinin ise bir "trajedi" ile sonuçlanacağı görüşleri özellikle dikkat çekicidir. (ss. 67 - 73). Ancak, görüleceği gibi, Furtado'nun bütün değerlendirmeleri 'gelişme' sorunsalının sınırları içinde yer almaktadır.

do'ya göre, içinde bulunulan bunalım ve ekonomik durgunluk ortamı, bu çözüme varılmasını daha da güçleştirebilir. Dolayısıyla, bunalımın daha da yoğunlaşmasını beklemek gerekir. Çünkü bunalımın kaynağı, Brezilya'nın ulaşmış olduğu dönüm noktasında, en acil olan çözümün aynı zamanda getirilmesi en zor olan çözüm olmasında yatmaktadır. (ss. 93 - 95; ayrıca bkz. ss. 109 - 124).

Furtado, darbeden sonra ise, şunları söylemektedir: Kitleden gelen baskıya rağmen, geleneksel ideolojiye alternatif oluşturarak ulusal gelişmeyi sürükleyecek bir kesimin yokluğunda, "iktidar odaklarının denetimi, sanayi ve yabancı sermayeye bağlı yeni gelişen güçleri uslandırmak için Populizmi bir öcü olarak kullanmayı beceren geleneksel egemen sınıfın elinde kalmıştır. Siyasal istikrarsızlığın büyümesine neden olan bu koşullar askerî müdahaleye yol açmış ve bu da 1964 Mart'ında gerçekleşmiştir. Şimdi, Brezilya halkının temel bir özlemi olarak gelişme, başarılı bir şekilde bastırılmadığı takdirde, eğer toplumsal yapıda değişimler sağlanmazsa toplumsal baskılar büyümesini sürdürecektir ve zaman geçtikçe de bu değişimlerin kapsamı büyümek zorunda kalacaktır." (s. XXIV).

Frank'ın getirdiği eleştirinin çıkış noktası, bu gözlem ve değerlendirmelerden hareketle anlaşılmalıdır. Dikkat edileceği gibi Frank, Furtado'nun gelişme sorunsalını paylaşmakta ve benzer bir şekilde, 1964 konjonktürünü de bu çerçevede değerlendirmektedir. Furtado'nun yukarıdaki değerlendirilmesinden bir genellemeye gidildiğinde, az gelişmiş ülkede burjuvazinin gerici sınıflarla ittifaka girerek 'gelişme' işlevini yerine getiremeyeceği ve dolayısıyla 'ilerici' olamayacağı sonucuna varılabilir. Nitekim Frank, bir anlamda, bunu yapmaktadır. Frank'a göre, darbeye 'ulusal burjuvazi'nin de katılmış olması göstermektedir ki, "ulusal kapitalizm ve ulusal burjuvazi, Latin Amerika'nın az gelişmişlikten kurtulmasının yolunu göstermez ve gösteremez." Dolayısıyla, "sadece bu kapitalist az gelişmişlik yapısının yıkılarak yerini sosyalist gelişmenin alması, az gelişmişlikle mücadele için geçerli bir siyasal çözüm oluşturabilir"³⁰. Frank'a göre, 1930'lar döneminde bir ulusal sanayi burjuvazisinden söz edilebilirse de (ss. 203 - 204), "kapitalizmin çağdaş yapısı, gerçek bir ulusal kurtuluş hareketine önderlik edecek (hatta ona aktif olarak katılacak) kadar bağımsız bir ulusal burjuvazinin özerk gelişimine olanak vermemektedir." (s. XVI). Görüldüğü gibi Frank'ın yaklaşımı içinde, "ulusal sermaye ... *sermaye* olduğu için değil, yeteri kadar *ulusal* olmadığı için" reddedilmektedir³¹. Bu eleştiriden 'sosyalizm' çözümüne varılması ise, şimdi gösterileceği gibi, Frank'ın kendine özgü 'kapitalizm' kavramından türemektedir.

Frank'a göre, Furtado'nun, kapitalist kesimin toplum içinde yayılarak gelişmeyi sağlayacağı görüşü, 'ikili yapı' tezinden kaynaklanmaktadır; oysa bu tez yanlıştır³². L. Amerika, onaltıncı yüzyıldan beri, tümüyle kapitalist dünya sisteminin içinde yer almaktadır. Bu noktada Laclau'nun Frank'a yönelttiği eleştiriye değinmek gerekir³³. Laclau'ya göre, Frank dolaşım ilişkileri ile üretim

³⁰ Frank (1967), s. XV ve s. XXII.

³¹ Phillips (1977), s.19.

³² Frank (1967), s. 146.

³³ Laclau (1971).

ilişkilerini birbirine karıştırdığı için, L. Amerika ülkelerinin kapitalist ülkelerle ticaret ilişkileri içinde olmasını, kapitalist üretim tarzının egemenliği olarak yorumlamaktadır. Gerçekte bu eleştiri Frank'ın temel kavramsal çerçevesini gözden kaçırmaktadır; çünkü bu çerçeve içinde 'üretim tarzı' kavramı yer almamaktadır³⁴. Frank'a göre 'kapitalizm', hiyerarşik bir metropol - uydu dizisi ve dizi içinde aşağıdan yukarıya doğru sürekli olarak artık aktarılmasına neden olan ilişkiler bütünüdür. Artığın aktarılmasındaki temel öge, 'kapitalizm'in tekelci yapısıdır. Yani metropol, uydu üzerinde tekelci gücünü kullanarak, artığına el koymaktadır. Bu ilişki ülkeler arasında yer aldığı anda, metropol ülke uydu ülkeyi sömürerek (onun artığına el koyarak) az gelişmişliğine neden olmaktadır. Metropol ülkenin gelişmesi ise, el koyarak kendine mal ettiği artığa dayalıdır. Dolayısıyla metropol konumu gelişmeyi, uydu konumu ise az gelişmişliği yaratır. Buna karşılık, az gelişmişliğin kaynağı artığın yitirilmesi olduğuna göre, bu artık aktarına sürecini sekteye uğratan bunalım ve savaş gibi konjonktürler, uydunun gelişmesine yol açmaktadır. Çünkü bu durumda uydu, kendi artığını kendine mal etmektedir. Dolayısıyla az gelişmişliğin kesin çözümü, bu ilişkiler düzeninin, yani kapitalizmin, tümüyle dışına çıkılması, yani sosyalizme geçilmesidir.

Dikkat edileceği gibi, Frank bu görüşleriyle Furtado'nun teorisini eleştirmeye çalışırken, öte yandan, Prebisch'in teorisindeki temel savı benimsemektedir. Her ikisinde de az gelişmişliği açıklamada temel alınan nokta, çevreden merkeze doğru yer alan gelir aktarımıdır. Üstelik her ikisinde de bu gelir aktarımının 'tekelci' güç kullanımından kaynaklandığı öne sürülmektedir³⁵. Ancak Prebisch'in teorisinde, merkezdeki tekelci uygulamanın fiyatlandırmaya ilişkin olduğu belirle-nip buna dayanarak gelir aktarımının mekanizması açıklanırken, Frank'ın teorisinde bu belirsiz bir kavram niteliğindedir. Frank'ın teorisinde ne olduğu açıklıkla belirlenmeyen tekel kavramı kapitalizmin doğal bir özelliği olarak değerlendirilmekte, buna dayanarak kapitalizm de artık aktarmadaki tekelci güçlerin hiyerarşik yapısı olarak tanımlanmaktadır. Bu çerçevede, artık aktarmanın mekanizması da belirsiz kalmaktadır. Üstelik bu belirsizlik, Prebisch'in teorisinde ulaşılmayan bir sonucu, Frank'ın teorisinde zorunlu kılmaktadır. Frank'ın tanımladığı biçimiyle kapitalist dünya sisteminin içinde kalınması az gelişmişliğe neden oluyorsa, bundan kurtulmanın yolu otarşidir. Açıkça, bunun sosyalizm ile de ilgisi yoktur. Nitekim bu nokta, en açık biçimiyle, Frank'ın 1930'lar dönemini değerlendiriş tarzında belirlemektedir. Frank'a göre kapitalist dünya sisteminin bunalım içinde olması, az gelişmiş ülkelerin kendi içlerine kapanmak yoluyla artık aktarımını durdurarak gelişmelerini sağlamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Frank'ın, yukarıda aktarıldığı gibi, 1930'lar döneminde ulusal burjuvazinin varlığından söz etmesi de anlamını yitirmektedir. Gerçekte bu tür bir yargı, Frank'ın kavramsal çerçevesi içinde bir tutarsızlık içermektedir³⁶. Frank'ın teorik modelinde ulusal burjuvazi kavramının yeri yoktur; burjuvazinin işlevi ülke içi metropol olarak el koyduğu artığı kendi üstündeki metropol-

³⁴ Bu nokta ve bunu izleyen anlatım, Gülp (1979), ss. 30 - 33 ve ss. 93 - 99'a dayanmaktadır. Frank'ın teorik modeli için bkz. Frank (1967), ss. 6 - 14 ile ss. 145 - 50 ve Frank (1969).

³⁵ Leaver (1977), s. 114.

³⁶ Bkz. Gülp (1979), s. 81.

lere aktarmaktadır. Dünya bunalımı işte bu mekanizmanın işlemlerini durdurarak artığın ülke içinde birikmesine olanak vermiştir. Dolayısıyla Frank'ın teorik modeli içinde çözüm mantıksal olarak, sosyalizm değil otarşidir.

Buna karşılık, örneğin gelir aktarımının mekanizmasını açıklamaya çalışan Emmanuel'in "eşitsiz mübadele" teorisi de³⁷, Prebisch'in formülasyonundan daha öteye gitmemektedir. Emmanuel'e göre de gelişmiş ülkelerle azgelişmiş ülkeler arasında ücret düzeylerinin oranı, üretkenliklerin oranını aşmaktadır. Diğer bir deyişle gelişmiş ülkelerde ücret düzeyi, değer cinsinden ölçüldüğünde de, azgelişmiş ülkelerdekinden daha yüksektir. Dolayısıyla gelişmiş ülkelerde artık - değer oranı ve buna bağlı olarak da değer cinsinden kâr haddi, azgelişmiş ülkelerdekinden daha düşüktür. Buna karşılık, ücretler ulusal ekonomi temelinde belirlendiği hâlde, sermayenin akışkanlığı kâr hadlerinin uluslararası planda (fiyat cinsinden) eşitlenmesine neden olur. Değer cinsinden farklı olan kâr hadlerinin fiyat cinsinden eşitlenebilmesi için ise, fiyatların değerlerden sapması gerekir. Bu durum, azgelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere bir değer aktarımına neden olur. (ss. 37 - 64). Diğer bir deyişle, tek bir kâr haddi geçerli iken ücret düzeyleri farklı olduğunda "ücretlerdeki farklılık kârlara yansımadığı için, onun yerine fiyatlara yansır." (s. 91). Dolayısıyla, Prebisch'in teorisinde olduğu gibi Emmanuel'in teorisine göre de, ülkeler arasında gelir aktarımı ücret düzeylerindeki farklılıktan kaynaklanan bu "eşitsiz mübadele", yani değerleri yansıtmayan fiyatlarla mübadele, aracılığı ile gerçekleşir³⁸. Ancak, Prebisch'ten farklı olarak, Emmanuel'e göre gelişmişlik - azgelişmişlik farkı bu gelir aktarımından ileri gelmemektedir. Çünkü, kâr haddi veri olduğu için, ücretlerdeki farklılığın neden olduğu değer aktarımından kapitalistler değil, işçiler yararlanırlar. Dolayısıyla Emmanuel'e göre değer aktarımı ilişkisi azgelişmiş ülkelerin işçi sınıfları ile gelişmiş ülkelerin işçi sınıfları arasında yer almaktadır³⁹. Gelişmişlik - azgelişmişlik farkı ise, doğrudan doğruya ücret düzeyleri arasındaki farka dayalıdır. Yine Prebisch'ten farklı olarak, Emmanuel tarafından sistemin bağımsız değişkeni olarak görülen ücret düzeyinin yükselmesi, gelişmenin dolaysız bir nedeni olarak belirmektedir. Emmanuel'e göre, ücret düzeyinin yükselmesi, bir yandan iç pazarı genişleterek, öte yandan da kapitalistlerin daha üretken teknikler kullanmalarını zorunlu kılarak, sınıaleşmeye ve gelişmeye neden olur. (ss. 123 - 4).

³⁷ Emmanuel (1972).

³⁸ Buna karşılık Emmanuel, kendi teorisi ile Prebisch'in teorisi arasındaki yakınlığın farkında görünmemektedir. Literatürde yerleşik dış ticaret doktrinine yöneltilmiş olan eleştirileri değerlendirirken Prebisch - Singer tezinin değindiğinde, teorisinin sadece talep esneklikleri konusundaki savlarından söz ederek, liberal iktisatçıların eleştirisine paralel bir şekilde, ilkel ürünler için ticaret hadlerinin azalması gibi bir kuralın geçerli olamayacağını savunmaktadır. (ss. XXIII - XXXI).

³⁹ Prebisch'in çözümlemelerinde sınıf kategorileri yer almadığı için, gelir aktarımından hangi sınıfın yarar hangisinin de zarar gördüğü belirsiz kalmaktadır. Ancak, yukarıda görüldüğü gibi Prebisch'in teorisinde ücret değişkeninin en temel unsur olarak belirmesinin siyasal uzantısı, ulusal burjuvazi önderliğindeki bir gelişme sürecinden işçi sınıfının da yarar göreceği sonucudur. Buna karşılık Emmanuel'in teorisinin siyasal uzantısı, hatta Emmanuel'in özellikle kanıtlamaya çalıştığı nokta, sermaye karşısında işçi sınıflarının uluslararası dayanışmasının geçerli olamayacağı gibi, üstelik emperyalizmin özünü işçi sınıfları arasındaki "sömürü" ilişkisinin oluşturduğu sonucudur. Bkz. ss. 177 vd.

Dolayısıyla, görüldüğü gibi, gelişmenin sağlanması için Frank'ta otarşı olarak beliren çözüm, Emmanuel'de ücretlerin yükseltilmesi olarak belirmektedir⁴⁰.

Ekonomik durgunluk ile azgelişmişliği bir tutan ve gelişmenin ancak bağımsızlık ile olanaklı olabileceğini savunan görüşlerin 1960'lardaki bunalımı izleyerek yeniden başlayan gelişme süreci karşısında yetersiz kaldığı görülmektedir. Brezilya'nın deneyimi, örneğin Furtado'nun savları açısından değerlendirildiğinde, ekonomik gelişmenin demokratik bir reformu gerektirmediğini göstermektedir. Hatta, belki tam tersine, 'mucize modeli'ni otoriter yönetim olanaklı kılmıştır. Aynı şekilde Brezilya'nın deneyimi, Frank'ın savları açısından değerlendirildiğinde, bu kez, otoriter yönetimin ekonomik durgunluğu zorunlu kıldığını, tersine yeni bir gelişme dönemini başlattığını göstermektedir. Açıkça, bu dönemde giderek egemenliğini artıran yeni uluslararası işbölümünün temel özelliği, metropol sermayesinin azgelişmiş ülkelerdeki sınıileşme sürecine doğrudan katılmasıdır. Dolayısıyla bu olgular karşısında söz konusu yaklaşımların yeni kavramlara başvurduğu gözlenmektedir. Bu açıdan da ECLA okulu ile Frank'ın paralellik içinde olduğu söylenebilir. Örneğin Frank'a göre kapitalizm içinde gelişme olanaksız olduğu için, bu gelişme "lumpen - gelişme" olarak adlandırılmalıdır; bu "gerçek bir gelişme" değildir⁴¹. Furtado'ya göre ise, "sınıileşme" yer almaktadır ama bu "gelişme" değildir⁴². Aynı şekilde, ECLA okulunda egemen olan görüşe göre de, "çarpık bir gelişme" yer almaktadır; çünkü işsizlik, gelir bölüşümünde eşitsizlik gibi sorunlar çözülebilmemiş değildir⁴³.

Gerçekte bütün bu yaklaşımların temelinde ortak bir sorun vardır: 'Gelişme' sorunsalının içinde kalınması, ekonomik gelişmenin toplumun tüm sorunlarını çözemeyeceğini gözden kaçırmaktadır. Bağımsızlık ile gelişme arasındaki ilişki 1930'lar ve giderek populist dönemdeki deneyimin gözleminden türetildiği ve daha sonra da bağımlılık altında gelişme olamayacağı sonucuna varıldığı için, 'çarpık gelişme' vb. kavramlar, bir 'ideal model'den sapmayı ifade etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, 'bağımsız gelişme' kavramı, ütöpik bir içeriğe sahiptir. Bu noktada Cardoso'nun azgelişmişlik ile durağanlığı bir tutan yaklaşımlara yönelttiği eleştiriye değinmek gerekir⁴⁴. Cardoso'ya göre bağımlılık, durağanlığı zorunlu kılmaz; bağımlılık ve gelişme, çelişkili kavramlar değildir. Nitekim günümüzde azgelişmiş ülkelerde "bir tür *bağımlı kapitalist gelişme* yer almaktadır." (s.89). Cardoso'ya göre gelişmeye rağmen bağımlılığın sürmesine neden olan olgu, teknolojinin gelişmiş ülkelerde yoğunlaşmış olmasıdır. (s. 90). Genel olarak 'bağımlılık' yaklaşımlarında azgelişmiş ülkelerde eksik olan bir şeyin

⁴⁰ Ancak yine Prebisch ve Frank'tan farklı olarak, Emmanuel'in, gelişmenin nasıl sağlanabileceği gibi bir kaygısının olmadığını vurgulamak gerekir.

⁴¹ Frank (1972).

⁴² Furtado (1973). Furtado, bir tür özeleştiri ile, azgelişmiş ülkede kaynakların sanayi kesimine aktarılmasının ekonomiyi giderek homojen kılacağı, yani üretkenlik artışı ile birlikte tüm ekonomik faaliyetlerde ücretlerin de artacağı, görüşünün tümüyle yanlışlanmış olduğunu söylemektedir. (s. 115). Dolayısıyla, Brezilya'da sınıileşme, gelir bölüşümünde artan bir eşitsizlikle birlikte gerçekleşmiştir. (ss. 119 - 20).

⁴³ Bkz. Cardoso (1977), ss. 33 - 34.

⁴⁴ Cardoso (1972).

(dönemlere göre- sanayi, yatırım malları üretimi, teknoloji) gelişmiş ülkelerin tekelinde olması nedeniyle, ikincilerin birinciler üzerinde egemenlik kurduğu öne sürülür. Dolayısıyla Cardoso'nun 'bağımlı gelişme' kavramını kullanırken (gelişmenin bağımlılık durumunda da olanaklı olduğunu vurguladığı halde) bu kavramı bağımsızlık haline kıyasla tanımlaması, yukarıda değinilen ütöpik içeriğin Cardoso'nun yaklaşımında da olduğunu göstermektedir. Bu noktaların daha açıklıkla görülebilmesi için bağımlılık kavramının incelenmesi gerekir.

Bağımlılık Kavramı

Bağımlılık kavramı, iki farklı düzey ve içerikte belirmektedir. Birinci olarak bu kavram, bir çözümleme yöntemini, az gelişmişliği incelemede bir bakış açısını niteleyen bir kavram olarak kullanılmaktadır⁴⁵. Gerek yapısalcı teorinin gerekse bağımlılık teorisinin çıkış noktası, 'az gelişmiş' (underdeveloped) ülkelerin, günümüzdeki gelişmiş ülkelerin geçmişlerinde oldukları gibi, 'gelişmemiş' (undeveloped) olmadıklarıdır⁴⁶. Buna göre, az gelişmişlik kapitalizmin dünya çapında yayılmasının bir ürünü olduğu için, az gelişmişliğin anlaşılması 'dünya sistemi'-nin incelenmesini gerektirir. Çünkü gelişmişlik ve az gelişmişlik, tek bir kapitalist dünya sisteminin iki yüzünü oluşturmaktadır.

Bağımlılık kavramının ikinci ve esas olarak belirttiği nokta, bu dünya sisteminin ve sistem içinde az gelişmiş ülkelerin tanımlanmasına ilişkindir. Bu çerçevede bağımlılık kavramı, sözkonusu dünya sisteminin kavramsallaştırılma biçiminden kaynaklanmaktadır. Gerek Kadro'cu, gerekse yapısalcı ve bağımlılık teorilerinde ortak olarak görüldüğü gibi, dünya sisteminin metropol - uydu (ya da merkez - çevre) biçiminde kavramsallaştırılması, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere 'bağımlı' olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla 'bağımlılık' az gelişmiş ülkelere özgü olan ve onların gelişmelerini önleyen (ya da çarpıtan) bir durum olduğu için, gelişmiş ülkelere kıyasla tanımlanmaktadır⁴⁷. Nitekim, bağımlılık teorisinin 'ütöpik' yönü en açık biçimiyle bu noktada belirmektedir⁴⁸. Gelişme sorunsalı, ideolojik açıdan, gelişmiş kapitalist ülkelerin kıstas alınmasını içerirken, kapitalist dünya sistemi içinde az gelişmişlerin aynı deneyimi yinleyemeyeceği görüşü, sistemin tümüyle yadsınması ile sonuçlanmaktadır. Oysa gelişmiş ülkeler de gelişmelerini kapitalist sistem içinde gerçekleştirmişlerdir. Dolayısıyla, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sistemin nasıl değerlendirildiği, zorunlu olarak belirsiz kalmaktadır.

Öte yandan, bağımlılık kavramının bu iki tanımı, bir çelişki içermektedir. Çözümlemede dünya sistemi kavramı temel alındığında, gelişmiş ülkeleri bağımsız olarak nitelemek olanaksızdır⁴⁹. Dünya sistemini kavramsallaştırırken metropol

⁴⁵ O'Brien (1975).

⁴⁶ Bkz. Örneğin, Furtado (1961), s. 129 ve Frank (1969), s. 4.

⁴⁷ Phillips (1977); Bernstein (1979), s. 92.

⁴⁸ Gelişme ideolojilerinin baştan beri hareket noktası, gelişmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler arasındaki karşıtlığın algılanmasına yöneliktir. Girvan (1973), s. 10.

⁴⁹ Bernstein (1979), s. 92. Ayrıca bkz. Lall (1975).

Ülkelerin gelişmesinin uydu ülkelerin az gelişmişliğinin pahasına (hatta sayesinde) olduğunu öne sürmek, metropollerin gelişmesinin uydulara 'bağımlı' olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Yani, bu salt, eğer bir 'dünya sistemi' sözkonusu ise hiç bir ülkenin 'kendine yeterli' olamayacağından dolayı değil, ayrıca bağımlılık teorisinin en temel savı olan 'artık aktarımı' açısından da geçerlidir. Bu sav-a göre metropolün gelişmesi, doğrudan doğruya uydudan aktarılan artığa dayalıdır⁵⁰.

Gerçekte, bağımlılık teorisinde, az gelişmiş ülkelerin 'bağımlı' olduğu görüşü ile metropole artık yitirdikleri görüşü bağlantılı olarak yer almaktadır. Buna göre uydunun metropole artık yitirmesinin kaynağı, uydunun 'kendine yeterli' olmayışıdır. Uydunun sahip olmadığı fakat metropolün sahip olduğu bir unsur, metropole tek elci güç sağlamakta ve bu güce dayanarak da metropol uydunun artığına el koymaktadır. Dünya sisteminin gelişmesinin değişik aşamalarında bu tek elci gücü sağlayan unsur değişmiştir ama, bu yolla artık aktarımı ilişkisi hep aynı kalmıştır⁵¹. Görüldüğü gibi, daha önce değinilen 'otarşı' çözümü bu kez 'bağımlılık' kavramı ile yeniden belirlemektedir: Gelişmenin sağlanabilmesi için 'kendine yeterli' olmanın ve 'içine kapanma'nın gerekli olduğu görüşleri, zorunlu olarak 'otarşı' çözümünü öngörmektedir.

Bu yaklaşımdaki temel sorun, ülkelerin çözümleme birimi olarak alınıp dünya sisteminin metropol - uydu biçiminde kavramsallaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, 'bağımlılık' kavramının eleştirisi, 'dünya sistemi' kavramının yadsınmasını gerektirmez; fakat dünya sistemini kavramsallaştırırken, sisteme katılan ülkelerin içsel yapılarından hareketle, bunların etkileşim ve eklemlenmelerinin incelenmesi gerekir⁵². Diğer bir deyişle, farklı çıkarılara sahip sınıfları barındıran ülkelerin dünya sistemi içinde bütünleşmelerinin belirlediği (ve onun tarafından belirlenen) ulusal ve uluslararası düzlemdeki sınıf çelişkileri ve ittifaklarının incelenmesi gerekir. Bu tür bir yaklaşım içinde, ulusal düzeyde tanımlanan bir 'bağımlılık' kavramı anlamını yitirmektedir⁵³. Çünkü, bu anlamda bir dünya sisteminin sözkonusu olabilmesi için, gelişmiş ülkelerin egemen sınıfları ile az gelişmiş ülkelerin egemen sınıflarının karşılıklı bir işbirliği içinde olmaları gerekir. Böyle bir yaklaşım, uydunun metropole 'bağımlılığı' ya da, tersinden ifade edildiğinde, metropolün uydu üzerinde 'egemenliği' gibi kavramlarla algılanmaya çalışılan (ama bunda yetersiz kalınan) ilişkinin⁵⁴ kavranmasını olanaklı kılmaktadır: Dünya sisteminin kapitalist üretim tarzından

⁵⁰ Frank'ın bu 'çiplak' savı, daha sonra başka yazarlar tarafından, farklı görünümde altında da olsa, yeniden üretilmiştir. Önde gelen iki yazar olarak, Amin için bkz. Phillips (1977) ve Bernstein (1979) ve Wallerstein için bkz. Brenner (1977) ve Gülalp (1981 b).

⁵¹ Bkz. Örneğin, Amin (1976), ss. 188 - 91.

⁵² Gülalp (1981 b), s.181.

⁵³ Bkz. Lall (1975), özellikle s. 808.

⁵⁴ Örneğin Dos Santos ya da Cardoso ve Faletto gibi kimi yazarlar, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin karşılıklı tamamlayıcılık içinde olduklarını ama bunun gelişmiş ülkeler lehine bir dengesizlik biçiminde yer aldığını belirtmektedirler. Dos Santos'a (1973) göre, "ulusal ekonomiler arasında karşılıklı - bağımlılık, az gelişmiş ülkeler için bağımlılık halini alır." (ss. 67 - 68); "bağımlılık, koşullandırıcı bir durumdur" (s. 76). Buradaki terminolojik yetersizliğin kavramsal yetersizlikten kaynaklandığı açıktır. Ayrıca bkz. Cardoso ve Faletto (1979), s. XXI.

temellendirilerek oluşmuş olması, diğer bir deyişle kapitalist birikim sürecinin ulusal sınırları aşma eğiliminin bir ürünü olması, uluslararası sınıfsal ittifakların belirlenmesinde 'metropol' burjuvazisine özel bir konum vermektedir. Metropol burjuvazisi az gelişmiş ülkelerin iktidar yapısı içinde yer almakta, toplum içindeki egemen sınıflar ittifakına bir unsur olarak katılmaktadır⁵⁵.

Aynı şekilde, sınıfsal yapılar değerlendirmeye katılmadığında, uluslar arasında bir artık aktarımından söz etmek doğru olsa bile, 'gelişme'nin bu artık aktarımına dayalı olduğunu öne sürmek olanaksızdır. Çünkü bunu söyleyebilmek için, aktarılan artığın bu artığı gelişme için kullanacak sınıfa/sınıflara gittiğinin belirlenmesi gerekir. Tersinden bakıldığında da, artık aktarımının önlenmesinin az gelişmiş ülkede gelişmeye neden olacağının söylenebilmesi için, ülke içinde kalan artığın bunu gelişme için kullanacak sınıfa/sınıflara gittiğinin belirlenmesi gerekir. Dolayısıyla, gerek 'bağımlılık' gerekse 'artık aktarımı' kavramlarının yetersiz kaldığı noktaları kavrayabilmek için, öncelikle sınıfsal yapıların değerlendirilmeye katılması gerekmektedir.

Oysa, dünya sisteminin metropol - uydu çelişkisi biçiminde kavramsallaştırılması, bunu olanaksız kılmaktadır. Bu kavramsallaştırmada 'uluslar' içlerinde çıkar çelişkisi barındırmayan birer birim olarak belirmekte ve bu birimler açısından 'gelişme' amacı veri olarak alınmaktadır. Buna göre bir ülkenin gelişmesi ise ancak bir diğerinin pahasına olacağı için de, dünya sisteminde temel çelişki 'gelişme' konusunda ve ülkeler arasında yer almaktadır⁵⁶.

SONUÇ: Az gelişmişlik Tezleri ve Kapitalizm

Bu tartışılan görüşlerin çok daha önceleri Kadro'cular tarafından ortaya atıldığı belirtilmişti. Üstelik, ilginç olan nokta, Kadro'cuların 'sorunları' saptamada ortak olduğu bağımlılık teorisinden, 'çözümleri' bulma konusunda daha tutarlı olduğudur. Bağımlılık okulu yazarlarınca 'sosyalizm' diye ifade edilen çözüm, Kadro'cu yazarlarca 'otarşi' olarak tanımlanmaktadır. Bu çözüm, hem bağımlılık halinin giderilmesi hem de artık aktarımının önlenmesi açısından geçerlidir: Aydemir'e göre, "Milli Kurtuluş Hareketi... ilk safhada bir otarşi hareketidir. Bu hareketin iktisadi manası, şimdiye kadar iktisadi bir bağımlılık (tâbiyet) altında yaşayan sömürge ve yarı sömürgelerle, zirai ürünler ve hammadde üreticisi memleketlerin, bu şartlardan artık kurtuluşudur. ... Bu suretle de, şimdiye kadar bu ülkelerde yaratılıp büyük sanayi memleketlerine akan değerlerin, artık memleket için birikişi çabasıdır."⁵⁷

⁵⁵ Bu belirleme ile Hein ve Stenzel'inki karşılaştırılabilir: Hein ve Stenzel'e (1979) göre, metropol burjuvazisi, uluslararası işbölümündeki gelişmelere göre, az gelişmiş ülkedeki 'iktidar bloku' içinde hangi sınıf ya da fraksiyonun hegemonya sağlayacağını belirleyicisi konumundadır. (s. 98).

⁵⁶ Kapitalist "sistemdeki ana çelişki ... gelişmiş kesim içinde değil, gelişmiş ve az gelişmiş kesimler arasında yer almaktadır." Sweezy (1972), s. 13.

⁵⁷ Aydemir (1968), s. 70.

Daha önce de vurgulandığı gibi, bu tür bir 'çözüm' sınıfsal bir içeriğe sahip olmadığı için, 'devrim'i kimin amaçladığı ve kimin gerçekleştireceği konusu belirsiz kalmaktadır. Dolayısıyla bu çözüm, kendi içinde, 'devrim' sonrasında iç yapının nasıl olacağına ilişkin bir sonuç da taşımamaktadır. Ancak Kadro'cu teoride, bu milliyetçi ve sınıfsız 'devrim'in, aynı mantıkla, sınıfsız ama gelişmeci, dolayısıyla da 'devletçi' bir iç yapı öngördüğü ve bu bir 'ideal' olarak belirdiği için de 'devrim'in sınıflardan bağımsız olan idealist aydınlar kadrosunca gerçekleştirileceğinin düşünüldüğü, daha önce görülmüştü. Kadro'cuların bu sonuca varmalarını sağlayan gözlem, Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı ve Devletçilik deneyimlerinin özgüllüğü iken, bağımlılık teorisini 'sosyalizm' sonucuna götüren gözlem, 1930'lardan başlayan 'gelişme modeli'nin 1960'lara gelindiğinde belli bir çıkmaza girmiş olmasıdır. Oysa bağımlılık teorisi de, kendi mantığı içinde, Kadro'cuların vardığı sonuca varmak durumundadır. Ulusal kapitalizm alternatifinin dışlanması ulusal burjuvazinin var olmayışına dayalı olduğuna göre ve öte yandan azgelişmişlik durumu bir sınai işçi sınıfının varlığını dışladığına göre, geriye 'devrim'i sürükleyecek bir tek toplumsal güç kalmaktadır: Küçük burjuva aydınlar⁵⁸. Görüldüğü gibi, kapitalizmin gelişmeci açıdan eleştirilmesi, sosyalizmin de bir yandan 'milliyetçi' ve öte yandan da 'voluntarist' bir değerlendirmesine yol açmaktadır.

Yukarıda tartışılan teorik - ideolojik akımların Marksizm ile aralarındaki ilişkiyi tanımlama çabasında olduklarından söz edilmişti. Bu noktada da bağımlılık teorisi ile Kadro teorisinin ortak bir yargıya sahip olduğu görülmektedir. Kadro'culara göre, "kapitalist nizamın talihini, Marx'ın tahmin ettiği gibi, kapitalist memleketlerdeki sınıf mücadeleleri değil, kapitalist memleketler dışındaki 'milli kurtuluş hareketleri' tayin edecektir. Tarih Marx'ı tekzip etmiştir"⁵⁹. Bu yorumları ile Kadro'cular kendilerini Marksizmin dışına koymaktadırlar. Buna karşılık, bağımlılık okulu yazarları benzer bir yargıdan hareket etmekle birlikte, kendilerini Marksizm içinde yeni bir yorum getirmeye çalışan 'neo-Marksist' bir okul olarak tanımlamaktadırlar. Buna göre neo - Marksizm, "Marksist düşüncenin, şimdilerde herkesin diline düşmüş bir konu olan, Marksizm'in az gelişmiş ülkelerdeki fiili başarıları ile daha gelişmiş ülkelerdeki göreceli başarısızlıklarını açmazına bir çözüm getirmeye çalışmış olan bir alt - bölümüdür."⁶⁰. Gerçekte 'kapitalizm' ile 'gelişme'nin birbirine zıt olgular olmadığı dikkate alınrsa, yukarıda değerlendirilen milliyetçi eleştirilerin kökenleri, sömürge toplum yapısında aranmalıdır. Kapitalizmi tam anlamıyla yaşamayıp sadece kapitalizmin yarattığı dünya sisteminin uzantısı olarak sömürgeleştirilme biçiminde yaşamış olan toplumlarda, kapitalizme karşı 'ilerici' bir eleştiri sömürgeciliğe karşı 'gelişmeci' bir eleştiri ile buluşmaktadır. Bu anlamda, kapitalizmin ilk radikal eleştirisinin Marksizm tarafından yapılmış olduğu dikkate alınrsa, bu gelişmeci eleştirinin de Marksizm'den esinlenmiş olmasını, en azından 'devrimci' sonuçlarını ödünç

⁵⁸ Foster - Carter (1974), s. 88 - 91, özellikle s. 88. Ayrıca bkz. Dos Santos (1973), s. 71; Leys (1977), s. 98; Gülelp (1979), ss. 108 - 111.

⁵⁹ Tör (1933), s. 24.

⁶⁰ Foster - Carter (1974), s. 67.

almış olmasını doğal karşılamak gerekebilir. Ancak bunun Marksizm ile karıştırılmaması da gerekir⁶¹.

Hepsinden önemlisi, kapitalizmin 'gelişmeci' açıdan eleştirilmesi yanlıştır. Kapitalizmin gelişme dinamiğinin bir metropol - uydu sistemine dayandığının öne sürülmesi, kapitalizmin kendi yapısı içinde taşıdığı sermaye birikimi dinamiğinin yadsınması anlamına gelir. Diğer bir deyişle, kapitalizmin üretici güçleri geliştirme eğilimi, kendine özgü sınıfsal yapısından kaynaklanan sermaye birikimi mekanizmasına bakarak anlaşılmalıdır⁶².

⁶¹ Bu açıdan Kadro'cu teorinin bağımlılık teorisine öğreteceği çok şeyin olduğu söylenebilir. Örneğin 'milliyetçilik' ögesi, en açık biçimiyle, Kadro'cuların temel kavramlarından biri olan "milletleşme" kavramında belirmektedir. Bkz. Aydemir (1968), ss. 177 vd. Bunun siyasal ve toplumsal boyutlarının temelinde ekonomik boyutu yatmaktadır; yani "bir müstemleke iktisadiyatı olmaktan kurtulup bir millet iktisadiyatı yaratmak" Tör (1932 a), ss. 8 - 9. Bunun yolu ise, "iktisatta 'bütün'lük'ün yaratılmasıdır: 'milli iktisatta tamamlık ve birlik, işte iç pazar, yahut milli pazar budur.'" Aydemir (1932), ss. 6 - 7. Bu kavram ile Amin'in (1976) "içsel ekdemlenme" kavramı karıştırılabilir.

⁶² Brenner (1977).

EKLER

I. TABLOLAR

TABLO 1. 1914 yılında GSMH ile Dış Ticaretin Bileşimi

Tarım/GSMH % 54.2

(İmalat san. — madencilik)
Sanayi/GSMH % 10.6

Dış Ticaret:

İthalat :

Sanayi ürünleri	% 59.4
Tahıllar	% 25
Bazı ham maddeler	% 7
Diğer maddeler	% 8.6

İhracat :

Tahıllar	% 45
Hammaddeler	% 38,4
Bazı mamul maddeler	% 13
Diğer maddeler	% 3.6

Kaynak : DİE (1973)

TABLO 2. GSMH ve Büyüme Hızı

Yıllar	I	II	III
	GSMH Cari fiyatlarla Milyon TL.	GSMH Sabit fiyatlarla (a) Milyon TL.	GSMH Büyüme Hızı %
1923	952,6	633,1	
1924	1 203,8	758,4	19,8
1925	1 525,6	846,2	11,6
1926	1 650,5	981,8	16,0
1927	1 471,2	892,3	-8,1
1928	1 632,5	990,9	11,1
1929	2 073,1	1 150,1	16,1
1930	1 580,5	1 198,8	4,2
1931	1 391,6	1 276,2	6,5
1932	1 171,2	1 198,4	-6,1
1933	1 141,4	1 359,4	19,8
1934	1 216,1	1 450,3	6,7
1935	1 310,0	1 414,8	-2,4
1936	1 695,0	1 685,9	19,2
1937	1 806,5	1 742,0	3,3
1938	1 895,7	1 895,7	8,8
1939	2 063,1	2 054,3	8,4
1940	2 403,4	1 927,0	-6,2
1941	2 992,3	1 753,2	-9,0
1942	6 195,9	1 831,1	4,4
1943	9 231,7	1 662,2	-9,2
1944	6 684,7	1 591,7	-4,2
1945	5 469,8	1 375,9	-13,6
1946	6 857,6	1 775,9	29,1
1947	7 542,6	1 877,2	5,7
1948	9 535,2(b)	2 131,2(b)	13,5
	9 492,9(c)	37 065,2(c)	
1949	9 054,4	35 212,8	-5,0
1950	9 694,2	38 505,9	9,4
1951	11 644,3	43 446,4	12,8
1952	13 389,4	48 621,1	11,9
1953	15 607,4	54 090,5	11,2
1954	15 914,5	52 480,3	-3,0
1955	19 117,4	56 641,6	7,9
1956	22 047,0	58 428,0	3,2
1957	29 309,9	62 994,9	7,8
1958	34 999,9	65 844,3	4,5
1959	43 670,0	68 521,2	4,1
1960	46 664,3	70 868,6	3,4
1961	49 535,5	72 285,6	2,0

(Tablo 2'nin devamı)

Yıllar	I	II	III
	GSMH Cari fiyatlarla	GSMH Sabit fiyatlarla	GSMH Büyüme Hızı %
	Milyon TL.	(a) Milyon TL.	
1962	57 592,7	76 754,3	6,2
1963	66 801,4	84 188,2	9,7
1964	71 312,8	87 619,4	4,1
1965	76 726,3	90 367,9	3,1
1966	91 419,0	101 204,3	12,0
1967	101 480,6	105 460,5	4,2
1968	112 493,4	112 493,4	6,7
1969	124 892,9	118 594,1	5,4
1970	147 776,1	125 425,2	5,8
1971	192 602,3	138 185,3	10,2
1972	240 809,2	148 476,5	7,4
1973	309 829,4	156 457,5	5,4
1974	427 097,5	168 012,9	7,4
1975	535 771,0	181 383,3	8,0
1976	674 985,7	195 750,6	7,9
1977	872 893,8	203 358,2	3,9
1978	1 290 723,4	209 182,6	2,9
1979	2 199 520,0	208 343,1	-0,4
1980	4 432 659,1	206 873,1	-0,7

Kaynaklar :

1923-48 arası Bulutay ve diğerleri, (1974)

1948 sonrası DİE, İstatistik yıllıkları.

(a) 1923-48 arası 1938 fiyatları ile, 1948 sonrası 1968 fiyatları ile.

(b) Bulutay ve diğerleri (1974)

(c) DİE.

Tablo 3. GSMH'nin Bileşimi

Yıllar	I		II		III		IV		V		VI	
	Sanayi		Tarım		Sanayi		Tarım		Sanayi		Tarım	
	GSMH		GSMH		GSMH		GSMH		Üretimi		Üretimi	
	Cari Fiyat- larla %		Cari Fiyat- larla %		Sabit Fiyat- larla %		Sabit Fiyat- larla %		Büyüme Hızı %		Büyüme Hızı %	
1923	13,2		39,8		12,7		38,7					
1924	9,9		47,6		9,7		45,8		— 7,6		41,6	
1925	9,7		48,0		10,5		42,0		20,3		2,1	
1926	10,1		49,7		10,4		46,7		14,5		29,1	
1927	13,0		41,4		13,7		37,4		20,4		— 27,2	
1928	11,6		44,3		12,2		40,5		— 1,1		20,2	
1929	9,9		51,9		11,0		45,8		4,4		31,4	
1930	11,4		45,8		11,9		43,5		12,8		— 1,1	
1931	12,6		45,5		12,8		45,0		14,7		10,1	
1932	14,1		40,2		16,0		36,8		17,0		— 23,1	
1933	16,2		37,6		16,7		37,9		18,5		16,6	
1934	17,9		34,3		17,8		36,7		13,6		3,4	
1935	18,1		35,5		18,1		35,6		— 0,5		— 5,4	
1936	15,5		43,3		14,8		44,5		— 3,2		48,9	
1937	16,5		41,0		15,7		42,4		9,8		— 1,5	
1938	16,7		40,2		16,7		40,2		16,3		3,3	
1939	18,3		39,2		18,0		39,6		16,6		6,6	
1940	18,9		38,7		17,3		40,8		— 10,2		— 3,2	
1941	19,6		37,2		18,5		38,1		— 2,7		— 15,1	
1942	13,5		51,2		17,2		42,8		— 2,7		— 17,3	
1943	10,8		56,6		18,5		41,4		— 2,3		— 12,2	
1944	15,5		44,2		18,2		39,3		— 5,7		— 9,0	
1945	16,3		38,4		17,8		35,9		— 15,8		— 21,2	
1946	14,9		45,8		17,3		41,5		25,9		49,4	
1947	15,5		38,6		17,4		34,7		6,1		— 11,7	
1948	13,9		45,3		16,2		40,4		5,4		32,5	
1949	14,9		40,1		13,1		40,3		— 2,7		— 13,5	
1950	14,6		41,6		13,1		40,8		9,3		10,9	
1951	13,5		44,7		11,9		43,4		2,6		19,8	
1952	13,3		44,5		11,8		42,4		10,9		9,5	
1953	13,5		44,9		12,6		41,4		19,2		8,7	
1954	15,5		38,3		14,2		36,7		9,2		— 13,9	
1955	15,9		38,8		14,6		37,3		11,3		9,8	
1956	16,6		39,1		15,5		37,9		9,6		5,0	
1957	15,8		41,7		15,9		37,4		10,7		6,5	
1958	16,7		41,5		16,1		39,1		5,6		9,2	
1959	18,0		37,1		15,9		37,5		3,6		0,3	
1960	17,1		37,6		15,5		37,2		0,4		2,3	

(Tablo 3'ün devamı)

Yıllar	I		II		III		IV		V		VI	
	Sanayi		Tarım		Sanayi		Tarım		Sanayi		Tarım	
	GSMH		GSMH		GSMH		GSMH		Üretimi		Üretimi	
	Cari Fiyat- larla	%	Cari Fiyat- larla	%	Sabit Fiyat- larla	%	Sabit Fiyat- larla	%	Büyüme Hızı %	Büyüme Hızı %	Büyüme Hızı %	Büyüme Hızı %
1961	17,9		35,4		17,1		34,8		11,7	—	4,9	
1962	17,9		36,1		16,7		34,5		3,5		5,0	
1963	17,9		36,0		17,0		34,6		12,0		9,6	
1964	18,9		33,7		18,2		33,1		11,2	—	0,4	
1965	20,0		31,0		19,4		31,0		9,5	—	3,9	
1966	20,2		31,5		20,0		30,7		15,2		10,7	
1967	21,1		29,6		20,7		29,4		8,2		0,1	
1968	21,6		27,9		21,6		27,9		11,1		1,5	
1969	22,9		27,4		23,4		27,2		14,2		2,4	
1970	21,6		27,1		22,6		26,5		1,4		2,4	
1971	21,7		27,0		22,6		27,5		9,0		13,2	
1972	21,9		26,1		23,4		25,7		10,2	—	0,4	
1973	21,8		25,3		25,1		22,2		12,0	—	9,8	
1974	22,3		26,3		24,9		22,6		7,7		10,3	
1975	21,6		26,8		24,9		22,8		9,0		10,8	
1976	20,9		27,3		25,0		22,8		9,3		7,7	
1977	20,7		25,9		25,7		21,6		7,0	—	1,2	
1978	23,5		24,0		25,8		21,6		3,4		2,8	
1979	24,5		22,0		24,8		22,4		— 4,7		2,8	
1980	26,0		21,7		24,3		22,9		— 2,9	—	1,7	

Kaynaklar :

1923-48 arası Bulutay ve diğerleri, (1974). (Üretici fiyatları ile GSMH'ya oranlar). (Büyüme hızları sabit fiyatı 1938).

1949-80 arası DİE, İstatistik Yıllıkları. (Üretici fiyatları ile GSYİH'ya oranlar). (Büyüme hızları sabit fiyatı 1968).

TABLO 4. Dış Ticaret

Yıllar	I	II	III	IV	V	VI
	İthalat Değerleri Mil.TL.	Değerleri Mil.Dolar	İhracat Mil.TL.	Değerleri Mil.Dolar	İhracat-İthalat Mil.TL.	Farkı Mil.Dolar
1923	192,3	86,9	84,7	50,8	— 60,1	— 36,1
1924	193,6	100,5	158,9	82,4	— 34,7	— 18,1
1925	241,6	129,0	192,4	102,7	— 49,2	— 26,3
1926	234,7	121,4	186,4	96,4	— 48,3	— 25,0
1927	211,4	107,8	158,4	80,7	— 53,0	— 27,1
1928	223,5	113,7	173,5	88,3	— 50,0	— 25,4
1929	256,3	123,6	155,2	74,8	— 100,1	— 48,7
1930	147,6	69,5	151,5	71,4	3,9	1,9
1931	126,7	59,9	127,3	60,2	0,6	0,3
1932	85,9	40,7	101,3	48,0	15,4	7,3
1933	74,7	45,1	96,2	58,1	21,5	13,0
1934	86,8	68,8	92,1	73,0	5,3	4,2
1935	88,8	70,6	95,9	76,2	7,1	5,6
1936	92,5	73,6	117,7	93,7	25,2	20,1
1937	114,4	90,5	138,0	109,2	23,6	18,7
1938	149,8	118,9	145,0	115,0	— 4,8	— 3,9
1939	118,2	92,5	127,4	99,6	9,2	7,1
1940	68,9	50,0	111,4	80,9	42,5	30,9
1941	74,8	55,3	123,1	91,1	48,3	35,7
1942	147,7	112,9	165,0	126,1	17,3	13,2
1943	203,0	155,3	257,2	196,7	54,2	41,4
1944	164,9	126,2	232,5	178,0	67,6	51,8
1945	126,2	97,0	218,9	168,3	97,2	71,3
1946	223,9	118,9	432,1	214,6	280,2	95,7
1947	685,0	244,6	625,2	223,3	— 59,8	— 21,3
1948	770,1	275,1	551,0	196,8	— 219,1	— 78,3
1949	812,3	290,2	693,9	247,8	— 118,4	— 42,4
1950	799,9	285,7	737,6	263,4	— 62,3	— 22,3
1951	1 125,8	402,1	879,4	314,1	— 246,4	— 88,0
1952	1 556,6	555,9	1 016,2	362,9	— 540,4	— 193,0
1953	1 491,1	532,5	1 109,0	396,1	— 382,1	— 136,4
1954	1 339,4	478,4	937,8	334,9	— 401,6	— 143,5
1955	1 393,4	497,6	877,4	313,3	— 516,0	— 184,3
1956	1 140,5	407,3	854,0	305,0	— 286,5	— 102,3
1957	1 111,9	397,1	966,6	345,2	— 145,3	— 51,9
1958	882,3	315,1	692,4	247,2	— 189,9	— 67,9
1959	1 315,9	470,0	990,6	353,8	— 325,3	— 116,2
1960	2 213,7	468,2	1 721,2	320,7	— 492,5	— 147,5
1961	4 585,1	507,2	3 120,7	346,7	— 1 464,4	— 160,5
1962	5 599,8	619,4	3 430,8	381,2	— 2 169,0	— 238,2
1963	6 216,1	687,6	3 312,8	368,1	— 2 903,3	— 319,5

(Tablo 4'ün devamı)

Yıllar	I İthalat Mil.TL.	II Değerleri Mil.Dolar	III İhracat Mil.TL.	IV Değerleri Mil.Dolar	V İhracat-İthalat Mil.TL.	VI Farka Mil Dolar
1964	4 878,0	537,2	3 696,9	410,8	— 1 181,1	— 126,4
1965	5 193,3	571,9	4 173,6	463,7	— 1 019,7	— 108,2
1966	6 521,9	718,3	4 414,6	490,5	— 2 107,3	— 227,8
1967	6 216,8	684,7	4 701,0	522,3	— 1 511,8	— 162,4
1968	6 934,0	763,7	4 467,8	496,4	— 2 466,2	— 267,3
1969	6 785,3	747,3	4 835,5	536,8	— 1 953,8	— 210,5
1970	9 598,1	885,8	6 407,7	588,5	— 3 190,4	— 297,3
1971	16 474,4	1 088,2	9 090,1	676,6	— 7 384,3	— 411,6
1972	21 564,1	1 507,9	11 875,9	885,0	— 9 688,2	— 622,9
1973	29 083,5	2 036,7	18 037,4	1 317,1	— 11 046,1	— 719,6
1974	52 310,9	3 719,7	21 197,3	1 532,2	— 31 113,6	—2 187,5
1975	68 987,1	4 738,6	20 075,1	1 401,1	— 48 912,0	—3 337,5
1976	82 940,9	5 128,6	30 755,5	1 960,2	— 52 185,4	—3 168,4
1977	104 881,6	5 796,3	31 338,5	1 753,0	— 73 543,1	—4 043,3
1978	113 290,1	4 559,0	55 357,8	2 288,2	— 57 932,3	—2 276,8
1979	178 505,3	5 069,4	75 743,7	2 261,2	—102 761,6	—2 808,2
1980	592 114,5	7 667,3	221 498,1	2 910,1	—370 616,4	—4 757,2

Kaynaklar :

Bulutay ve diğerleri, (1974); DİE (1973); DİE İstatistik Yıllıkları

TABLO 5. İthalatın ve İhracatın GSMH'ya Oranları ile Bileşimleri

Yıllar	İthalat	İhracat	İthalatın Bileşimi			İhracatın Bileşimi		
	GSMH %	GSMH %	% Paylar			% Paylar		
			(Y)	(T)	(H)	(T)	(M)	(S)
1923	15,2	8,9						
1924	16,1	13,2						
1925	15,3	12,6						
1926	14,8	11,3						
1927	14,4	10,8						
1928	13,7	10,6						
1929	12,4	7,5						
1930	9,3	9,6						
1931	9,1	9,1						
1932	7,3	8,6						
1933	6,5	8,4						
1934	7,1	7,6						
1935	6,8	7,3						
1936	5,5	6,9						
1937	6,3	7,6						
1938	7,9	7,6						
1939	5,7	6,2						
1940	2,9	4,6						
1941	2,5	4,1						
1942	2,4	2,7						
1943	2,2	2,8						
1944	2,5	3,5						
1945	2,3	4,0						
1946	3,3	6,3						
1947	9,1	8,3	32,1	29,1	38,8			
1948	8,1	5,8	39,2	24,8	36,0			
1949	8,2	7,6	42,3	20,4	37,3			
1950	8,3	7,6	46,0	20,6	33,4			
1951	9,7	7,6	43,0	24,8	32,2			
1952	11,6	7,6	50,5	22,1	27,4			
1953	9,6	7,1	52,0	19,8	28,2			
1954	8,4	5,9	53,0	19,6	27,4			
1955	7,3	4,6	54,3	14,6	31,1			
1956	5,1	3,8	58,2	11,1	30,7			
1957	3,8	3,3	43,5	12,3	44,2			
1958	2,6	2,0	43,3	12,2	44,5			
1959	3,0	2,2	45,6	10,2	44,2			
1960	4,7	3,7	52,1	9,6	38,3			
1961	9,2	6,3	44,8	9,9	45,3	81,3	5,4	13,3
1962	9,7	6,0	45,0	7,2	47,8	79,7	4,3	16,0
1963	9,3	5,0	45,8	5,4	48,8	79,4	2,9	17,7
1964	6,1	5,2	45,7	4,9	49,4	77,9	3,6	18,5
1965	6,8	5,4	42,2	4,3	53,5	78,0	4,5	17,5

(Tablo 5'in devam)

Yıllar	İthalat	İhracat	İthalatın Bileşimi			İhracatın Bileşimi		
	GSMH	GSMH	% Paylar			% Paylar		
	%	%	(Y)	(T)	(H)	(T)	(M)	(S)
1966	7,1	4,8	47,5	5,0	47,5	79,5	4,8	15,7
1967	6,1	4,6	47,2	4,9	47,9	81,7	4,0	14,3
1968	6,2	4,0	48,0	4,8	47,2	81,6	5,3	13,1
1969	5,4	3,9	43,8	6,8	49,4	75,1	6,5	18,4
1970	6,5	4,3	47,1	5,0	47,9	75,2	7,3	17,5
1971	8,5	4,7	43,7	5,0	51,3	72,6	5,9	21,5
1972	8,9	4,9	50,1	4,7	45,2	68,6	5,0	27,4
1973	9,4	5,8	47,5	4,1	48,4	63,2	4,3	32,5
1974	12,2	5,0	33,6	4,0	62,4	55,6	5,8	38,6
1975	12,9	3,7	41,4	4,3	54,3	56,6	7,5	35,9
1976	12,3	4,9	43,7	3,0	53,3	64,0	5,6	30,4
1977	12,0	3,6	38,9	3,1	58,0	59,4	7,2	33,4
1978	8,8	4,3	34,6	2,9	62,5	67,4	5,4	27,2
1979	8,1	3,4	31,5	1,9	66,6	59,4	5,9	34,7
1980	13,4	5,0	20,6	2,2	77,2	57,4	6,6	36,0

Kaynaklar:

Tablo 2 ve tablo 4.

DİE(1973) DİE İstatistik Yıllıkları

(İthalat- Y: Yatırım Malları

T: Tüketim Malları

H: Hammaddeler)

(İhracat-T: Tarım Ürünleri

M: Madenler

S: Sanayi Ürünleri)

TABLO 6. Toptan Eşya Fiyatları Endeksi

Yıllar	I 1948-100	II 1938-100	III 1953-100	IV 1963-100	V Yıllık Artış Oranı
1923	29,4				
1924	30,9				5,1
1925	32,5				5,2
1926	33,7				3,7
1927	33,4				— 0,1
1928	34,3				2,7
1929	34,8				1,5
1930	26,5				— 23,9
1931	22,7				— 14,3
1932	19,5				— 14,1
1933	17,2				— 11,8
1934	17,8				3,5
1935	19,5				9,6
1936	21,6				10,8
1937	22,5				4,0
1938	21,4	100,0			— 4,9
1939		101,3			1,3
1940		126,6			25,0
1941		175,3			38,5
1942		339,6			93,7
1943		590,1			73,8
1944		458,9			— 22,2
1945		444,3			— 3,2
1946		427,3			— 3,9
1947		432,8			1,3
1948		466,3			7,7
1949		503,3			7,9
1950		452,1			— 10,2
1951		482,2			6,7
1952		486,1	100,0		0,8
1953			111,0		
1954			119,0		11,0
1955			139,0		7,2
1956			165,0		16,8
1957			190,0		18,7
1958			227,0		15,2
1959			239,0		19,5
1960			246,0		5,3
1961			260,0		2,9
1962					5,7

(Tablo 6'nın devamı)

Yıllar	I 1948-100	II 1938-100	III 1953-100	IV 1963-100	V Yıllık Artış Oranı
1963				100,0	
1964				101,2	1,2
1965				109,4	8,1
1966				114,7	4,8
1967				123,4	7,6
1968				127,3	3,2
1969				136,5	7,2
1970				145,7	7,5
1971				168,9	15,9
1972				199,3	18,0
1973				240,1	20,5
1974				311,8	29,9
1975				343,2	10,1
1976				396,6	15,6
1977				492,1	24,1
1978				750,8	52,6
1979				1230,7	63,9
1980				2550,6	107,2

Kaynaklar:

I: Bulutay ve diğerleri, (1974)

II,II,IV: Ticaret Bakanlığı, Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü

TABLO 7: Dönemlere Göre Çeşitli Göstergelerin Yıllık Ortalamaları

Dönemler	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	Y	XI T	H	XII T	S
1923 - 29	11,1	14,6	10,7	11,1	46,1	11,5	42,4	8,4	16,2	3,0					
1930 - 39	6,8	7,2	7,9	14,3	41,3	15,9	40,2	11,6	5,8	-3,9					
1940 - 45	-6,3	2,5	3,6	15,8	44,4	17,9	39,7	-6,6	-7,2	34,3					
1947 - 53	8,5	9,2	7,4	14,1	42,8	13,7	40,5	7,3	8,0	2,4	43,6	23,1	33,3		
1954 - 58	4,1	5,4	3,9	16,1	39,9	15,3	37,7	9,3	3,3	13,8 ^b	50,4	14,0	35,6		
1959 - 62	3,9	6,7	4,6	17,7	36,6	16,3	36,0	4,8	0,7	4,6 ^c	46,9	9,2	43,9		
1963 - 77	6,7	8,6	4,7	21,0	28,6	22,3	27,0	9,8	0,3	12,4	44,0	4,6	51,0	71,2	23,5
1963 - 70	6,4	6,7	4,7	20,5	30,5	20,4	30,1	10,4 ^a	2,8	5,7	45,9	5,1	49,0	78,6	16,6
1971 - 77	7,2	10,9	4,7	21,6	26,4	24,5	23,6	9,2	4,4	19,2	42,7	4,0	53,3	62,9	31,4
1978 - 80	0,6	10,1	4,2	24,7	22,6	25,0	22,3	-1,4	2,4	74,7 ^d	28,9	2,3	68,8	61,4	32,6

I. GSMH Büyüme Hızı %

II. İthalat/GSMH %

III. İhracat/GSMH %

IV. Sınai Üretim/GSMH (Cari Fiyatlarla) %

V. Tarım Üretimi/GSMH (Cari Fiyatlarla) %

VI. San./GSMH (Sabit Fiyatlarla) %

VII. Tar./GSMH (Sabit Fiyatlarla) %

VIII. Sınai Üretim Büyüme Hızı %

IX. Tarım Üretimi Büyüme Hızı %

X. Enflasyon Oranı %

XI. İthalatın Bileşimi (Y-Yatırım Malları, T-Tüketim Malları
H-Hammaddeler) %

XII. İhracatın Bileşimi (T-Tarım Ürünleri, S-Sanayi Ürünleri)

(a) 1963 - 69 Sınai Üretim Büyüme Hızı: % 11,6

(b) 1954 - 59 Enflasyon Oranı: % 14,7

(c) 1960 - 62 Yılları Enflasyon Oranını Göstermektedir.

(d) 1980 Yılı İçin Enflasyon Oranı: % 107,2

Kaynak: Tablo 1 - Tablo 6

TABLO 8. Çeşitli Ürünlerin Fiyat Endeksleri

Yıllar	İhraç Maddeleri	Pamuk	Buğday	Sanayi Ürünleri
1923	38,14	24,3	30,0	41,1
1924	41,56	34,6	41,2	42,8
1925	48,05	35,6	56,0	43,7
1926	40,57	26,0	48,2	42,7
1927	37,96	35,9	45,9	40,6
1928	38,21	37,0	52,5	40,6
1929	38,70	35,3	48,6	42,1
1930	28,66	27,9	28,4	32,5
1931	25,41	17,9	15,6	27,3
1932	19,44	16,9	16,3	21,5
1933	16,90	17,4	14,4	20,2
1934	17,53	18,7	14,0	21,2
1935	19,33	21,5	17,9	23,3
1936	23,38	23,0	18,3	27,1
1937	24,15	21,5	18,3	27,9
1938	22,53	19,3	16,7	25,5
1939	23,32	21,3	17,1	26,0
1940	27,33	31,2	23,6	34,4
1941	38,12			
1942	62,18			
1943	79,91			
1944	80,83			
1945	77,79			
1946	84,64			
1947	101,13			
1948	100,00	100,0	100,0	100,0

Kaynak : Bulutay ve diğerleri, (1974).

TABLO 9. Çeşitli Ürünlerin Fiyat Oranları

Yıllar	Buğday/Pamuk	Buğday/Sanayi Ürünleri	Pamuk/Sanayi Ürünleri
1923	123,5	73,0	59,1
1924	119,1	96,3	80,8
1925	157,3	128,1	81,5
1926	185,4	112,9	60,9
1927	127,9	113,1	88,4
1928	141,9	129,3	91,1
1929	137,7	115,4	83,8
1930	101,8	87,4	85,8
1931	87,2	57,1	65,6
1932	96,4	75,8	78,6
1933	82,8	71,3	86,1
1934	74,9	66,0	88,2
1935	83,3	76,8	92,3
1936	79,6	67,5	84,9
1937	85,1	67,5	77,1
1938	86,5	65,5	75,7
1939	80,3	65,8	81,9
1940	75,6	68,6	90,7
1948	100,0	100,0	100,0

Kaynak : Bulutay ve diğerleri, (1974).

TABLO 10. İŖŖi D v zleri ve DıŖ Ticaret Açığına Oranı

Yıllar	İŖŖi D�v�zleri Milyon Dolar	DıŖ Ticaret Açığına Oranı %
1964	9	7,1
1965	70	64,7
1966	115	50,5
1967	93	57,3
1968	107	40,0
1969	141	67,0
1970	273	92,1
1971	471	114,4
1972	740	118,8
1973	1183	164,4
1974	1426	65,2
1975	1312	39,3
1976	983	31,0
1977	982	24,3
1978	983	43,2
1979	1694	60,3
1980	2071	43,5

Kaynak: Maliye Bakanlığı

TABLO 11. Parasal ve Gerçek Ücretler

Yıllar	Ücret (a) Cari Fiyatlarla TL.	Geçinme Endeksi (b)	Gerçek ücret
1958	10,44	100	10,44
1959	11,73	128	9,16
1960	13,91	131	10,62
1961	15,29	130	11,76
1962	16,27	134	12,14
1963	17,91	138	12,98
1964	19,50	140	13,93
1965	21,64	149	14,52
1966	23,28	155	15,02
1967	25,83	166	15,56
1968	28,22	166	17,00
1969	32,13	176	18,26
1970	35,32	188	18,79
1971	39,32	222	17,71
1972	43,88	261	16,81
1973	54,41	306	17,78
1974	68,26	365	18,70
1975	85,55	442	19,36
1976	115,30	506	22,79
1977	146,53	645	22,72
1978	207,93	995	20,90
1979	294,31	1552	18,96
1980	426,96	3396	12,57

Kaynaklar :

Ücret Rakamları Sosyal Sigortalar Kurumu İstatistik Yıllıkları; Geçinme Endeksi DİE İstatistik Yıllıkları.

(a) Sigortalıların Prime Tabi Günlük Gelirleri (Brüt).

(b) Ankara Tüketici Fiyatları Endeksi.

II. AÇIKLAMALAR

1) Tablo 2 ve tablo 7'de görüldüğü gibi, 1923-29 döneminde, GSMH oldukça yüksek bir büyüme hızı göstermiştir; ancak bunun esas olarak tarımsal büyümeye dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Sanayi üretiminin GSMH içindeki payı dönem sonunda dönem başına oranla daha düşük bir düzeyde iken, tarım üretiminin payı ise dönem boyunca yükselmiştir. Tarımsal üretimdeki dalgalanmaların esas olarak hava koşullarına bağlı olduğu dikkate alınırsa, sanayi üretiminin GSMH içindeki payının dönem ortalamasının üzerine çıktığı tek yıl olan 1927'de, tarımsal üretimdeki daralmanın buna katkıda bulunmuş olduğu söylenebilir. Nitekim, sınai üretimin büyüme hızı da kararlı bir görünüme sahip değildir (Tablo 3). Buna karşılık, dönem ortalaması olarak tarımsal üretimin büyüme hızı, diğer tüm dönemlerin üzerindedir (Tablo 7). İthalatın ve ihracatın GSMH'ya oranları bakımından da 1923-29 dönemi diğer tüm dönemlere oranla en yüksek değerlere sahiptir (Tablo 7). Bu anlamda, bu döneme, Cumhuriyet tarihinin en 'dışa açık' dönemi olarak nitelenebilir. 1929 yılında özellikle büyük bir dış ticaret açığının oluşmuş olmasının nedeni ise, o yılda gümrük vergisi sınırlamalarının sona ermesi dolayısıyla ithalat eğiliminin bir 'furya'yadönüşmüş olması olabilir. Oysa aynı ihracatta bir azalma görülmektedir (Tablo 4).

2) Tablo 8 ve 9'da görüldüğü gibi, 1930-39 döneminde ve özellikle Devletçiliğin resmen başladığı yıl olan 1932'den itibaren, pamuk fiyatlarının sanayi ürünleri fiyatlarına oranla süreklilik gösteren bir artış içinde olmasına karşılık, buğday fiyatları gerek sanayi ürünleri gerekse pamuk fiyatlarına oranla süreklilik gösteren bir düşme eğilimi içinde olmuştur. Aynı şekilde, pamuk fiyatları sanayi ürünleri fiyatları karşısında, 1930-39 döneminde, bir bütün olarak, 1923-29 dönemine oranla daha yüksek bir düzeye çıkının sanayi ürünleri fiyatlarına oranı 77,9 iken, 1930-39 dönemi ortalaması olarak bu oran 81,6'dır. Oysa, buğday fiyatları için bunun tam tersi geçerlidir. 1923-29 dönemi ortalaması olarak buğday fiyatlarının sanayi ürünleri fiyatlarına oranı 109,7, pamuk fiyatlarına oranı 141,8'dir. 1930-39 dönemi ortalaması olarak ise bu oranlar, sırasıyla, 70,1 ve 85,8'dir.

3) Tablo 7'de görüldüğü gibi 1930-39 döneminde ithalatın GSMH'ya oranı, bir bütün olarak bir önceki döneme oranla, yarı yarıya azalma göstermiştir. Bu görece olarak 'dışa kapalı' dönem boyunca dış ticaret de (1938 yılındaki küçük bir açık dışında) sürekli olarak fazla vermiştir (Tablo 4). Bu dönemin en belirgin özelliklerinden biri, sınai üretimin artış hızıdır. Ortalama olarak diğer dönemlerin tümünden yüksek bir artış hızı gösterdiği gibi, (1935-37 yılları dışında) dönem boyunca kararlı bir biçimde geliş-

miştir (Tablo 3). Dönem sonuna gelindiğinde sanayi üretiminin GSMH içindeki payı dönem başına oranla belirgin bir biçimde daha yüksek bir değer taşıırken, tarım üretiminin GSMH içindeki payı ise daha düşük bir değer taşımaktadır. Aynı şekilde, tarımsal üretim hava koşullarına bağlı olarak dönem boyunca dalgalanmalar göstermişse de, bir bütün olarak bu dönem içerisinde tarımın GSMH içindeki payı bir önceki döneme oranla daha düşük düzeydedir (Tablo 3 ve 7).

4) Savaş döneminde gerek ithalatın gerekse ihracatın GSMH'ya oranları önemli ölçüde azalmıştır. Bu azalma özellikle ithalatın payında çok belirgindir (Tablo 3 ve 7). Dış ticarete savaş boyunca verilen fazlalar döviz rezervlerinin birikimine yol açmıştır. (Tablo 4). Ancak bu dönemde GSMH reel olarak azalırken, tarımsal üretimin gösterdiği dalgalanmalara karşılık sanayi üretiminde sürekli bir daralma yaşanmıştır (Tablo 2, 3 ve 7). Tarımsal üretimde de ana eğilimin daralma olmasının nedeni büyük bir köylü nüfusun silah altına alınmış olmasıdır. Bu dönemin en belirgin özelliklerinden birisi de yıllık ortalaması % 34,3'ü bulan yüksek enflasyondur (Tablo 6 ve 7).

5) 1946 yılı savaş-sonrası 'onarım' dönemi olarak değerlendirilirse, 1947-53 dönemi, çeşitli sayısal göstergeler açısından anlamlı bir dönem oluşturmaktadır. GSMH'nın % 29,1, sanayi üretimin % 25,9 ve tarımsal üretimin % 49,4 büyüdüğü 1946 yılı bir yana bırakılırsa (bkz. Tablo 2 ve 3), 1947-53 dönemi, Devletçilik dönemine göre belirgin farklar göstermektedir. 1946 yılında ithalatın GSMH'ya oranı savaş döneminin benzeri bir düzeyde iken, 1947 yılında bu oran büyük bir sıçrama göstermiş ve dönem boyunca da görece yüksekliğini sürdürmüştür. Aynı ölçüde olmasa da, ihracatta da benzer bir eğilim görülmektedir. (Tablo 5 ve 7). Bu dönemde sanayi üretiminin büyüme hızının Devletçilik dönemindeki gerisinde kaldığı, buna karşılık tarımsal üretimin büyüme hızının ise Devletçilik dönemindeki aştığı görülmektedir (Tablo 7). Nitekim, dönem başına oranla dönem sonunda tarımın GSMH içindeki payı artmış, sanayinin payı ise düşmüş olduğu gibi, her iki eğilim de dönem boyunca genellikle süreklilik taşımıştır (Tablo 3).

6) 1954-58 döneminde GSMH'nın büyüme hızı bir önceki döneme ve özellikle 1950-53 yılları arasına oranla daha düşük olduğu halde (bkz. Tablo 2 ve 7), dönemler bir bütün olarak karşılaştırıldığında, 1954-58 döneminde, sanayi üretiminin büyüme hızında bir artış görülmektedir (Tablo 7). Nitekim, 1954 yılından başlayarak tarım üretiminin GSMH içindeki payı % 40'ın altına inmiş ve izleyen dönemler boyunca azalışını kararlı bir biçimde sürdürmüştür. Aynı şekilde sanayi üretiminin GSMH içindeki payı da bu dönem boyunca artmıştır (Tablo 3). Dönemin diğer bir özelliği, ithalat ve ihracatın GSMH'ya oranlarının belirgin bir biçimde düşmüş olmasıdır (Tablo 5 ve 7). Bu dönemde ithalatı daraltmayı ithal ikamesinin sonucu değil, nedeni olarak görmek gerekir. Nitekim sonraki dönemlerde ithal ikamesi bilinçli bir politika olarak izlenirken, ithalatın GSMH'ya oranı daha yüksek düzeylere çıkmaktadır. Ancak bu dönemde, ithalatın bileşimi, başlamış olan ithal ikamesi sürecinin göstergelerini de taşımaktadır. Bir önceki döneme oranla, bu dönemde, ithalat içinde tüketim mallarının payı daha düşük bir düzeyde iken yatırım mallarının payı daha yüksek bir düzeydedir. Aynı sonuç, dönem başı ile dönem sonu karşılaştırmasında da ortaya çıkmaktadır (Tablo 5 ve 7). 1959-62 yılları ise, siyasal çalkantı ve belirsizliklerin yer aldığı bir durgunluk ve geçiş dönemi olarak kabul edilebilir. Bu durum, gerek stabilizasyon önlemlerini izleyerek 1960 yılında sonuçları alınan enflasyon oranındaki düşüşün kendini sürdürme-

7) 1963-77 dönemi bir bütün olarak değerlendirilebileceği gibi, bazı göstergeler açısından, 1970 önlemlerinden önceki ve sonraki dönemler arasında anlamlı farklar da yer almaktadır. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde, dönemin belirgin özellikleri arasında, GSMH'da ve sanayi üretiminde görece olarak yüksek bir büyüme hızı, GSMH içinde tarım üretiminin payının azalışı ile sanayi üretiminin payının artışında ve, ithal ikamesi sürecine bağlı olarak, ithalatın içinde tüketim mallarının payının azalışı ve yatırım mallarının payının artışında, kararlı denebilecek bir süreklilik göze çarpmaktadır (Tablo 2, 3, 5 ve 7). Bu dönemde ithalatın GSMH'ya oranı 1954-58 dönemindeki düzeyindedir ve dönem boyunca da artış eğilimi göstermiştir. 1954-58 arasının bir bunalım ve geçiş dönemi olarak nitelendiği dikkate alınırsa, bu dönemden farklı olarak, 1960'lar ve 1970'ler için geçerli olan sözkonusu durum 'ithal ikameci sınaileşme'nin bir özelliği olarak değerlendirilmelidir. Tüm dönem boyunca ithalatın GSMH'ya oranının artma eğilimine karşılık, ihracatın GSMH'ya oranı belli bir kararlılık göstermiştir (Tablo 7). Nitekim, ithal ikameci sınaileşmenin en önemli darboğazı bu eğilimdir. Ancak, ithalatın GSMH'ya oranındaki artış, belirgin bir biçimde, 1970 önlemlerini izleyerek yer almıştır. 1963-70 dönemi ile 1971-77 dönemi bir bütün olarak karşılaştırıldığında, ihracat/GSMH oranında iki dönem arasında bir fark olmadığı halde, ithalat/GSMH oranlarında önemli denebilecek bir fark vardır (Tablo 7). Metinde de belirtildiği gibi, 1970 önlemlerini izleyerek ithalat potansiyelinin artmış olmasının bir boyutu ihracattaki artıştır. Bunun yanı sıra, ihracatın bileşiminde de bir değişme yer almıştır. 1963-70 dönemi ile 1971-77 dönemi arasında diğer bir önemli fark bu noktada ortaya çıkmaktadır. İki dönemin ortalamaları dikkate alındığında, ihracatta sanayi ürünlerinin payı, bir dönemden diğerine, bir katına yakın artış göstermiştir (Tablo 7). Ne var ki, ithalat potansiyelindeki değinilen artış 1970'lerin ilk yılları ile sınırlı kalmıştır. 1974 yılından itibaren ihracat/GSMH durağanlığı sürdürür ve hatta gerilerken, ithalatın yeni bir sıçrama göstermesi (bkz. Tablo 5), 1977 yılında kaçınılmaz hale gelen döviz darboğazının temellerini atmıştır. 'İçe dönük sınaileşme' bağlamında değerlendirildiğinde, 1973-70 döneminin iki özelliği, 1971-77 döneminden farklı olarak, ılımlı bir enflasyon ile sürekli olarak yükselen işçi ücretleridir. 1971-72 yıllarında, yükselen enflasyon oranının da katkısı ile düşüş gösteren gerçek ücretler daha sonra yeniden yükselme eğilimine girmişlerse de, enflasyon oranı artma eğilimini sürdürmüştür (Tablo 6, 11 ve 7). 1970 yılındaki durgunluk dikkate alınmazsa, 1963-69 arasında sanayi üretimi ortalama %11,6 artış hızı göstererek 1930-39 dönemindeki hıza yetişmiş; 1971-77 döneminde ise buna yakın bir hız (ortalama %10,4) döneminin ilk üç yılında elde edilerek, 1974 yılından itibaren bir yavaşlama eğilimine girilmiştir (Tablo 3 ve 7).

8) İlk işaretlerini 1974 yılında veren bunalım eğilimleri 1977 yılından sonra belirginleşmiştir. 1978-80 döneminde GSMH'nın ortalama büyüme hızı sıfır dolayındadır. (Tablo 7). 1979 ve 1980 yıllarında ise reel bir daralma vardır (Tablo 2). Aynı şekilde, bu yıllarda sanayi üretiminde de bir gerileme olmuştur (Tablo 3). Bu dönemde enflasyon oranında da büyük bir artış ve buna paralel olarak gerçek ücretlerde bir gerileme yer almıştır (Tablo 6, 7 ve 11). İthalatın ve ihracatın GSMH'ya oranları ise 1970'lerdekine yakın düzeylerde kalmıştır (Tablo 7)

KAYNAKLAR

Aker, A (1968) "Import Substitution and Comparative Advantage. A Case Study of Turkey", Ph. D. Dissertation, Cornell University.

Aker, A (1975), *12 Mart Döneminde Dışa Bağımlı Tekelleşme*, Sander Yay.

Aktan, R. (1966), "Problems of Land Reform in Turkey", *The Middle East Journal*, vol. 30, no.3

Alexander, A.P. (1960), "Industrial Entrepreneurship in Turkey: Origins and Growth" *Economic Development and Cultural Change*, July.

Alpar, C. (1974), *Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Korumaya Dış Ticaret Politikası*, AİTİA Yay.

Alpar, C. (1978), *Çok Uluslu Şirketler ve Ekonomik Kalkınma*, AİTİA yay.

Amin, S. (1976), *Unequal Development*, The Harvester Press .

Arıcanlı, T.; R. Bademli; İ. Uğurel (1974), "The Abolition of Aşar" çoğaltma, Cambridge, Mass.

Avcıoğlu, D. (1969), *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi yay. (4 basım).

(Aydemir), Ş. Süreyya (1932), "İçpazar ve İktisatta Bütün'lük", *Kadro*, Cilt 1, Sayı 10.

Aydemir, Ş. S. (1968), *İnkılap ve Kadro*, Bilgi yay. (Birinci basım: 1932).

Aydemir, Ş. S. (1976) *İkinci Adam*, I, II, III. ciltler, Remzi Kitapevi.

Baer, W. (1971), "The Economics of Prebisch and the ECLA" I. Livingstone (ed.), *Economic Policy for Development* , Penguin, içinde.

Bademli, R. (1977), "Distorted and Lower Forms of Capitalist Industrialization in Underdeveloped Countries", Ph. D. dissertation, MIT.

Baklanoff, E. N. (1971), "Brazilian Development and the International Economy", J. Saunders (ed.), *Modern Brazil*, University of Florida Press, içinde.

Balassa, B. (1979), "Growth Policies and the Exchange Rate in Turkey", MEBAK Semineri Tebliği İstanbul.

Başak, Z. (1977), *Dış Yardım ve Ekonomik Etkileri*, HÜ. Yay.

Başar, A.H. (1933), "Kapitalizm (Emperyalizm) ile Millet İktisat Rejimi ve Ferdiyetçilik ile Devletçiliğin Manaları", *Kadro*, Cilt II., Sayı 18.

Başar, A.H. (1945), *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, (İkinci Basım: AİTİA, 1981).

Başar, A.H. (1948), "1923 Türkiye İktisat Kongresinden 1948 Türkiye İktisat Kongresine", *Türkiye İktisat Mecmuası*, No. 10.

(Belge), B. Asaf (1932), "Çökmekte Olan Cihan Nizamı" *Kadro*, Cilt I., Sayı I.

Bernstein, H. (1979), "Sociology of Underdevelopment vs. Sociology of Development", D. Lehman (ed.) *Development Theory*, Frank-Cass, içinde

Birtek, F. ve Ç. Keyder (1975), "Agriculture and the State", *Journal of Peasant Studies*.

Boratav, K. (1974), *Türkiye'de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi.

Boratav, K. (1976), "Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları 1929-1939", Makina Mühendisleri Odası Sanayi Kongresi Tebliği.

Boratav, K. (1977), "1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Semineri*, İ.T.İ.A. Mezunları Derneği.

Boratav, K. (1977), "1923-1939 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Dönemlendirilmesi", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Semineri*, İ.T.İ.A. Mezunları Derneği.

Boratav, K. (1979), "IMF'nin Niyetleri ve İthal İkamesi", *Milliyet*, 27 Ağustos 1979.

Brenner, R. (1977), "The Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo Smithian Marxism", *New Left Review*, No. 104.

Bulutay, T.; Y. S. Tezel; N. Yıldırım (1974), *Türkiye Milli Geliri (1923-1948)*, SBF.

Canitrot, A. (1980), "Discipline as the Central Objective of Economic Policy: An Essay on the Economic Programme of Argentine Government Since 1976", *World Development*, Vol. 8.

- Cardoso, F. H. (1972), "Dependency and Development in Latin America", *New Left Review*, No. 74.
- Cardoso, F. H. (1973), "Associated-Dependent Development: Theoretical and Practical Implications", Stepan, A. (ed.), *Authoritarian Brazil: Origins, Policies and Future*, Yale University Press, içinde.
- Cardoso, F. H. (1977), "The Originality of a Copy: CEPAL and the Idea of Development", *CEPAL Review*, Second half of 1977.
- Cardoso, F.H. and E. Faletto (1979), *Dependency and Development in Latin America*, University of California Press.
- Cem, İ. (1970), *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem yay.
- Clark, E. C. (1972), "The Turkish Varlık Vergisi Reconsidered", *Middle Eastern Studies*, May.
- Derin, H. (1940), *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul.
- Diaz-Alejandro, C.F. (1970), *Essays on the Economic History of the Argentine Republic*, Yale.
- DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü) (1973), *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik gelişmenin 50 Yılı*, Ankara.
- Doğan, Y. (1980), *IMF Kıskaçında Türkiye, 1946-1980*, Toplum Yayınevi.
- Dos Santos, T. (1973), "The Crisis of Development Theory and the Problem of Dependence in Latin America", Bernstein, H. (ed), *Underdevelopment and Development*. Penguin, içinde.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1977), *Yatırımların, İhracatın ve Döviz Kazandırıcı Hizmetlerin Teşviki*, IV. BYKP Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1977), *Yatırımların, İhracatın ve Döviz Kazandırıcı Hizmetlerin Teşviki*, IV. BYKP Özel İhtisas Komisyonu Raporu.
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) (1980), *Ekonomik İstikrar Tedbirleri*, Ankara.
- Eliçin, E.T. (1965), *Kemalist Devrim İdeolojisi*, Ant yay.
- Emmanuel, A. (1972), *Unequal Exchange*, NLB.
- Eroğlu, C. (1970), *Demokrat Parti (Tarih ve İdeolojisi)*, SBF.
- Fişek, K. (1969), *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi ve İşçi Sınıfı*, Doğan Yayınevi.
- Foster-Carter, A. (1974), "Neo-Marxist Approaches to Development and Underdevelopment", Kadt, E. and Williams, G. (eds) *Sociology and Development* Harper and Row, içinde.
- Foxley, A. (1980), "Stabilization Policies and Stagflation: The Case of Brazil and Chile", *World Development*, Vol. 8.
- Frank, A.G. (1967), *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, MR.
- Frank, A. G. (1969), "The Development of Underdevelopment", *Latin America: Underdevelopment or Revolution*, MR, içinde.
- Frank, A. G. (1972), *Lumpenbourgeoisie: Lumpendevelopment*, MR.
- Furtado, C. (1961), *Development and Underdevelopment*, University of California Press.
- Furtado, C. (1965), *Diagnosis of the Brazilian Crisis*, Los Angeles.
- Furtado, C. (1973), "The Post - Brazilian 'Model' of Development" *Studies In Comparative International Development*, Vol. 8, No. 2.
- Girvan, N. (1973), "The Development of Dependency Economics in the Caribbean and Latin America: Review and Comparison", *Social and Economic Studies*, Vol. 22, No. 1.
- Göymen, K. (1973), "The Nature and Practice of Turkish Etatism", Doktora tezi, Leeds University.
- Göymen, K. ve G. Tüzün (1976), "Foreign Private Capital in Turkey", *Gelişme Dergisi*, No. 11.
- Gülalp, H. (1979), *Yeni Emperyalizm Teorilerinin Eleştirisi*, Birikim Yayınları.
- Gülalp, H. (1980), "Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma", *Gelişme Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1/2.
- Gülalp, H. (1981 a), "Gelişme Stratejileri Tartışması: Bir Eleştiriye Yanıt", *Gelişme Dergisi*, Cilt 8, sayı 3/4.
- Gülalp, H. (1981 b), "Frank and Wallerstein Revisited: A Contribution to Brenner's Critique", *Journal of Contemporary Asia*, Vol. 11, No. 2.
- Günç, E. (1967), "Early Planning Experiences in Turkey", İlkin, S. and İnanç, E. (eds.), *Planning in Turkey*, M.E.T.U. içinde.
- Hein, W. (1977), "The 'National Character' of Political Organisation in the Capitalist Periphery", (yayınlanmamış çalışma).

- Hein, W. and K., Stenzel (1979), "The Capitalist State and Underdevelopment in Latin America: The Case of Venezuela", Goulbourne, H. (ed.), *Politics and State in the Third World*, Macmillan, içinde.
- Herslag, Z. Y. (1968), *Turkey, the Challenge of Growth*, Leiden, E. J. Brill.
- Hiç, M. (1973), *Otomotiv Yan Sanayii* Türkiye Motorlu Vasıta ve Yardımcı Sanayiciler Derneği yay.
- Hirschman, A. O. (1961), "Ideologies of Economic Development in Latin America", Hirschman, A. O. (ed.), *Latin American Issues, Essays and Comments*, New York, içinde.
- Hirschman, A. O. (1968), "The Political Economy of Import-Substituting Industrialisation in Latin America", *The Quarterly Journal of Economics*.
- İlkin, S. (1978), "Devletçilik Döneminin ilk yıllarında İşçi Sorununa Yaklaşım ve 1932 İş Kanunu Tasarısı", *Gelişme Dergisi*, (Özel sayı: Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar).
- Karaosmanoğlu, Y.K. (1968), *Politikada 45 Yıl*, Bilgi Yay.
- Karpat, K. (1959), *Turkey's Politics: The Transition to a Multi-Party System*, Princeton University Press.
- Kaufman, R. R. (1977), "Mexico and Latin American Authoritarianism", Reyna, J.L. and R. S. Weinert (eds.), *Authoritarianism in Mexico, Institute for the Study of Human Issues, Philadelphia*, içinde.
- Kay, G. (1975), *Development and Underdevelopment*, Macmillan.
- Kazgan, G. (1977), "Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlenme-ler, Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Semineri, İ.T.İ.A. Mezunları Derneği.
- Kepenek, Y. ve N. Kavruk (1978), "Relation of Scale and Productivity Problems in Manufacturing Industry with Exports" *Seminar on the Development of Exports of Industrial Products*, UNIDO.
- Kepenek, Y. (1981), "Sanayileşme Tartışmaları ve Türkiye'nin Sanayileşmesi", ODTÜ, çoğaltma.
- Keyder, Ç. (1979), "The Political Economy of Turkish Democracy", *New Left Review*, No. 115.
- Keyder, Ç. (1979/1980), "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türk Tüccarın 'Milli'leşmesi", *Gelişme Dergisi*, (Özel sayı: Türkiye Tarihi Üzerine araştırmalar II).
- Keyder, Ç. (1982), *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt yay.
- Kongar, E. (1977), "Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Semineri*, İ.T.İ.A. Mezunları Derneği.
- Kongar, E. (1981), *Atatürk ve Devrim Kuramları*, İş Bankası yayınları.
- Korum, U. (1977), *Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme*, SBF yay.
- Kurmuş, O. (1976), "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayiinin Korunması Sorunu ve Ticaret Sermayesinin Tavrı", Makina Mühendisleri Odası Sanayi Kongresi Tebliği.
- Laclau, E. (1971), "Feudalism and Capitalism in Latin America", *New Left Review*.
- I all, S. (1975), "Is 'Dependence' a Useful Concept in Analysing Underdevelopment?" *World Development*.
- Leaver, R. (1977), "The Debate on Underdevelopment: On Situating Gunder Frank", *Journal of Contemporary Asia*, Vol. 7, No. 1.
- Lays, C. (1977), "Underdevelopment and Dependency: Critical Notes", *Journal of Contemporary Asia*, Vol. 7, No.1.
- Malloy, J. (1977), "Authoritarianism and Corporatism in Latin American: The Modal Pattern", Malloy, J. (ed.), *Authoritarianism and Corporatism in Latin America*, University of Pittsburgh Press, içinde.
- Marini, R. M. (1972), "Brazilian Subimperialism", *Monthly Review*, February.
- Munck, R. (1980), "State, Capital and Crisis in Brazil: 1929-1979". *The Insurgent Sociologist*, Vol. IX, No. 4.
- O'Brien, P. J. (1975), "A Critique of Latin American Theories of Dependency", Oxall, I., Barnett, T. and Booth, D. (eds.), *Beyond the Sociology of Developmente*, Routledge and Kegan Paul.
- (Odalar Birliği (1966), *Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma*, Ankara.
- O'Donnel, G. (1978), "Reflections on the Patterns of Change in the Bureaucratic-Authoritarian State", *Latin American Research Review*, Vol. XIII, No. 1.

- OEEC (1955, *Economic Conditions in Turkey*, Paris.
- OEEC (1957), *Economic Conditions in Turkey*, Paris.
- OECD (1964, *Turkey*, Paris.
- OECD (1968) *Economic Surveys: Turkey*, Paris.
- OECD (1969) *Economic Surveys: Turkey*, Paris.
- OECD (1970) *Economic Surveys: Turkey*, Paris.
- OECD (1978) *Economic Surveys: Turkey*, Paris.
- OECD (1980) *Economic Surveys: Turkey*, Paris.
- Okyar, O. (1960), "The Turkish Stabilisation Experiment : Before and After", *Middle Eastern Affairs*, Aug-Sept.
- Okyar, O. (1965), "The concept of Etatism", *Economic Journal*.
- Olgun, H. (1980), "Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma: Eleştiri", *Gelişme Dergisi*, Cilt 7, Sayı 3/4.
- Ökçün, G. (der.), (1968) *Türkiye İktisat Kongresi, 1923-İzmir*, SBF yay.
- Ökçün, G. (yayına hazırlayan), (1970), *Osmanlı Sanayii: 1913, 1915 Sanayi İstatistiki* SBF yay.
- Öncü A. (1978), "Chambers of Industry in Turkey: An Inquiry into State-Industry Relations as a Distributive Domain", Çoğaltma, Boğaziçi Üniversitesi.
- Payaslıoğlu, A. (1961), *Türkiye'de Özel Sanayi Alanındaki Müttepebisler ve Teşebbüsler*, SBF.
- Petras, J. (1980), "Neo-Fascism: Capital Accumulation and Class Struggle in the Third World", *Journal Contemporary Asia*, Vol. 10, no. 1/2.
- Phillips, A. (1977), "The Concept of 'Development'", *Review of African Political Economy*, No. 8.
- Pompermyer, M. J. and W. C. Smith, J. (1973), "The State in Dependent Societies: Preliminary Notes", Bonilla, F. and Girling, R. (eds.), *Structures of Dependency*. Stanford, içinde.
- Prebisch, R. (1959), "Commercial Policy in the Underdeveloped Countries", *American Economic Review*, Papers and Proceedings, May.
- Roxborough, I. (1979), *The Theories of Underdevelopment*, Macmillan.
- Sağlam, D. (1967), *Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, SBF yay.
- Sideri, S. (1971/1972), "The Industrial Development Deadlock in Latin America: From Import Substitution to Export Promotion?", *Development and Change*, Vol. 3, No.2.
- Simpson, D. J. (1965), "Development as a Process: The Menderes Phase in Turkey", *The Middle East Journal*, Spring.
- Singer, H. W. (1950), "The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries", *American Economic Review*, Papers and Proceedings, May.
- Sönmez, A. (1967), "The Re-emergence of the Idea of Planning and the Scope and the Targets of the 1963-67 Plan", İlkin, Ş. and İnanc, E. (eds.) *Planning in Turkey*, M.E.T.U. içinde.
- Steinhaus, K. (1973), *Atatürk Devrimi Sosyolojisi*, Sander yay.
- Sweezy, P. (1972), *Modern Capitalism and other Essays*, MR.
- Şenses, F. (1981), "Short-Term Stabilization Policies in a Developing Economy: The Turkish Experience in 1980 in Long-Term Perspective", *Gelişme Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1/2.
- Tayanç, T. (1973), *Sanayileşme sürecinde 50 Yıl*, Milliyet Yayınları.
- Tayanç, T. (1980), "Geciktirilen Grevler Üzerine Bir Değerlendirme", *Gelişme Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1/2.
- Tekeli, İ. ve S. İlkin (1974), *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, ODTÜ.
- Tekeli, İ. ve S. İlkin (1977), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, ODTÜ.
- Tekeli, İ. ve G. Şaylan, (1978), "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", *Toplum ve Bilim*, No: 6-7.
- Tezel, Y. (1977), "1923-1938 Döneminde Türkiye'nin Dış İktisadi İlişkileri", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Semineri*, İ.İ.T.İ.A. Mezunları Derneği.
- Tezel, Y. (1978), "Impressions, on the Inter-effects of Industrialisation and Foreign Trade Policies during the Period 1929-1978 in Turkey", *Seminar on the Development of Exports of Industrial Products*, UNIDO.
- Toprak, Z. (1977 a), "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, No. 1.
- Toprak, Z. (1977 b), "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu" *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları Semineri*, İ.İ.T.İ.A. Mezunları Derneği.

- Toprak, Z. (1979//1980), "Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşı Finansmanı ve Para Politikası", *Gelişme Dergisi*, (Özel sayı: Türkiye Tarihi Üzerine Araştırmalar: II).
- (Tör), V. Nedim (1932 a), "Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına" (2), *Kadro*, Cilt 1, Sayı 2.
- (Tör), V. Nedim (1932 b), "Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına" (2), *Kadro*, Cilt 1, Sayı 2.
- (Tör), V. Nedim (1932 c), "Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti", *Kadro*, Cilt 1, Sayı 11.
- (Tör) V. Nedim (1933), "Milli Kurtuluş Hareketleri ve Buhran", *Kadro*, Cilt 11, Sayı 18.
- Trimberg, E. K. (1978), *Revolution From Above*, Transaction.
- Türkcan, E. (1980), "Türkiye Üretimden Vaz mı Geçiyor?", *Sosyalist İktidar*, Sayı 6.
- Tüzün, G. (1976), "1950-60 Döneminde Sanayileşme", *Makina Mühendisleri Odası Sanayi Kongresi Tebliği*.
- Tüzün, G. (1979), "Burjuvazinin Niyetleri Üzerinde Düşünceler", *Yurt ve Dünya*, No. 18.
- Yaffe, D. S. (1973), "The Marxian Theory of Crises, Capital and the State", *Economy and Society*, No. 2.
- Yaşar, B. S. (1972), "Economic Aspects of the Devaluation of the Turkish Lira of August 10, 1970", *Dissussion Paper No. 5*, USAID, Ankara.

TÜRKİYE ARAŞTIRMALARI DİZİSİ 5 (SİYASAL İKTİSAT)

"GELİŞME STRATEJİLERİ VE GELİŞME İDEOLOJİLERİ"nde Haldun Gülalp, Türkiye'nin iktisadi tarihini yeni bir kavramsal çerçeve içinde yorumlama denemesinde bulunmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, değişik dönemlerde izlenen farklı gelişme stratejilerini olgusal ve kuramsal düzeyde tartışan yazar, bu sürecin belirli bir evrensel "model" kapsamında değerlendirilebileceği savını geliştirmektedir. Bu değerlendirme, "ithal ikameci" stratejiden "ihracata dönük sanayileşme" stratejisine geçiş olgusu üzerindeki tartışmalara ışık tutarken, değişik stratejilerle siyasal yapı arasındaki ilişki sorununu da irdelemektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Gülalp, Türkiye tarihinin geleneksel yorumlanışına temel olan "gelişmeci" ideolojiyi kavramsal bir eleştiri-den geçirmekte, bu ideolojinin Türkiye'deki biçimlerinin ortak bir "model'i paylaştığımız ülkelerle koşutluğunu belirlemektedir.